

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

**KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AZERBAJCAN'DA
UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ GELİR
DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ**

Asif GURBANOV

Danışman

Prof. Dr. Fevzi DEVRİM

İzmir

2009

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum **“Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan’da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri”** adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

...../...../.....

Asif GURBANOV

DOKTORA TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin

Adı ve Soyadı

:ASİF GURBANOV

Anabilim Dalı

:MALİYE

Programı

:MALİYE

Tez Konusu

:KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AZERBAYCAN'DA
UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ GELİR
DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Sınav Tarihi ve Saati

:...../...../.....

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliğinin 30.maddesi gereğince doktora tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA

DÜZELTİLMESİNE

*

REDDİNE

**

ile karar verilmiştir.

OY BİRLİĞİ

OY ÇOKLUĞU

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır.

Öğrenci sınava gelmemiştir.

**

* Bu halde adaya 6 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez, burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir.

Evet

Tez, mevcut hali ile basılabilir.

Tez, gözden geçirildikten sonra basılabilir.

Tezin, basımı gerekliliği yoktur.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

.....

Başarılı

Düzeltme

Red

.....

.....

Başarılı

Düzeltme

Red

.....

.....

Başarılı

Düzeltme

Red

.....

.....

Başarılı

Düzeltme

Red

.....

.....

Başarılı

Düzeltme

Red

.....

ÖZET

Küreselleşme Sürecinde Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

Asif GURBANOV
Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Maliye Anabilim Dalı
Doktora Programı

Son yıllarda Dünya ekonomisinde yoğun biçimde küreselleşme süreci yaşanmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan bu yıla kadar küreselleşme sürecinin dışında kalmıştır. Küreselleşme ile özellikle gelişmekte olan ülkeler çok sıkı maliye politikaları izlemek zorunda kalmışlardır. Bu zorlukları aşmak için uluslar arası kuruluşlar da gelişmekte olan ülkelere yardımcı olmaya çalışmışlardır.

Gelişmekte olan ülkeler istikrar açısından sorun yaşadıkları için ülke ekonomisini tam anlamıyla kontrol altına alamamakla beraber, uyguladıkları ekonomi politikalarını tutturmada da zorluk yaşamaktaydılar. Azerbaycan bağımsızlığını yeni kazanmış bir ülke olarak, serbest piyasaya geçiş sürecinde küreselleşmenin etkilerini daha çok yaşamıştır. 2000'li yıllara kadar Azerbaycan ancak ekonomide kontrolü ele almaya çalışmış ve 2000 yılları sonrası büyümeye ve bölgede söz sahibi ülke olmaya başlamıştır. Uyguladığı maliye politikalarında veya elde edilen gelirin ülke vatandaşları arasında ne kadar başarılı olduğu araştırmamızın esas konusudur.

Bu çalışmada tarih içinde maliye politikasının gelişimi, maliye tarihi içinde iktisatçılar düşünceleri, maliye politikasının amaç ve araçları incelenmiştir. Gelir dağılımı kavramı ve türleri detaylı analiz edilmekle beraber, küreselleşmenin ve maliye politikasının gelir dağılımına etkileri de ortaya konulmuştur.

Azerbaycan'ın genel ekonomik yapısı ve bu ülkedeki gelir dağılımının gelişimi araştırılmıştır. Son olarak da Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası uygulanan maliye politikalarının (özellikle bütçe, harcama, vergi ve borçlanma politikaları) gelir dağılımına ne yönde etki ettiği ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeleri: 1) Gelir Dağılımı, 2) Azerbaycan, 3) Maliye Politikaları.

ABSTRACT
Doctoral Thesis

**The Effect Of The Financial Policies In Azerbaijan To The Income Distribution,
In The Process Of Globalization**

Asif GURBANOV
Dokuz Eylöl University
Institute of Social Sciences
Department Public Finance Program

In recent years at the world economy we are experiencing process of globalization at high level. Azerbaijan was out of this process until getting freedom in 1991. With globalization especially developing countries faced with difficulties and have to follow tight financial policies. Many International organizations tried to help them to overcome this period.

Developing countries have problems in terms of stability. That's why beside getting control over countries economy, also they are not able to apply and insist their economical policies.

As new country Azerbaijan felt the effect of globalization at very high level while shifting its economy to the free economy. Until 2000 Azerbaijan tried to take under control its economy and after 2000 it started to grow and be an important country of the region. The main topic of our research is how successful Azerbaijan with implementing financial politics and division of income between the citizens.

In this study, the development of fiscal policy in history, the ideas of the economists at the finance history, goals and tools of fiscal policy was examined. Beside analyzing the concept of income distribution and its types we examined effects of globalization and fiscal policy to the income distribution. Also Azerbaijan's overall economic structure and the development of this country's income distribution has been investigated.

Finally we tried to reveal the effects of financial politics to distribution of income of Azerbaijan, after freedom.

Key Words: 1) Distribution of Income, 2) Azerbaijan, 3) Financial Policies

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE AZERBAJCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	ix
TABLolar LİSTESİ	x
ŞEKİLLER VE GRAFİKLER LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKASININ GELİŞİMİ VE KÜRESELLEŞME

	<u>Sayfa</u>
I. Maliye Politikasının Tanımı, Mahiyeti ve Unsurları	5
II. Maliye Politikasının Tarihsel Gelişimi	6
1. Klasik Düşüncede Maliye Politikası	7
2. Modern İktisadi Düşüncede Maliye Politikası	9
3. Neo- klasik İktisadi Düşüncede Maliye Politikası	11
III. Maliye Politikasının Amaçları Ve Araçları	14
1. İktisat Politikasının Amaçları Ve Araçları	15
2. Maliye Politikasının Amaçları Ve Araçları	19
IV. Küreselleşme Sürecinde Maliye Politikası	21
1. Küreselleşmenin Tanımı, Mahiyeti ve Kapsamı	22
2. Küreselleşme Sürecinde Maliye Politikasının Gelişimi	27

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MALİYE POLİTİKASI - GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ

I. Gelir Dağılımının Tanımı, Mahiyeti ve Unsurları	31
1. Gelir Dağılımı Kavramı Ve Türleri	31
A. Gelir Dağılımı Tanımı	31
B. Gelir Dağılımına Bilimsel Yaklaşımlar	32
C. Gelir Dağılımı Türleri	34

a. Kişisel Gelir Dağılımı	34
b. Fonksiyonel Gelir Dağılımı	35
c. Coğrafi Gelir Dağılımı	36
d. Sektörel Gelir Dağılımı	37
D. Gelir Dağılımının Ölçülmesi Yöntemleri	37
E. Gelir Dağılımında Eşitsizliğin Nedenleri	43
a. Toprak Ve Servet Dağılımı	43
b. Eğitim Politikasındaki Hatalar	44
c. Alt Yapı Harcamaları Ve Bölgesel Politikalar	47
d. Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı Ve Sektörlerin Milli Gelirden Aldığı Pay	50
2. Küreselleşme Sürecinde Gelir Dağılımı Üzerinde Etkili Araçlar	52
A. Teknolojik Gelişme	52
B. Ticari Liberalizasyon	54
C. Vergi Ve Transfer Politikaları	56
D. Ekonomik Büyüme	57
E. Özelleştirme Ve Servetin El Değiştirmesi	59
F. Sektörel Politikalar	61
II. Maliye Politikasının Gelir Dağılımını Düzenlemedeki Rolü	62
G. Harcama Politikası Ve Gelir Dağılımı	62
H. Vergi Politikası Ve Gelir Dağılımı	64
İ. Borçlanma Politikası Ve Gelir Dağılımı	66
J. Bütçe Politikası Ve Gelir Dağılımı	67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAYCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış	69
1. Azerbaycan'ın Ekonomik Yapı	69
2. Azerbaycan'da Makroekonomik Göstergeler	75
3. Azerbaycan'da Temel Ekonomik Sorunlar	89
II. Azerbaycan'da Gelir Dağılımının Gelişimi	92
2. Azerbaycan'da Kişisel Gelir Dağılımı	92

3. Azerbaycan'da Fonksiyonel Gelir Dağılımı	98
4. Azerbaycan'da Coğrafi Gelir Dağılımı	100
5. Azerbaycan'da Sektörel Gelir Dağılımı	108
III. Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkilerinin Küreselleşme Sürecinde Değerlendirilmesi	112
1. 1991- 1994 Yılları Dönemi	112
A. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	112
B. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	116
C. Borç Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	118
D. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	119
2. 1995- 2000 Yılları Dönemi	121
E. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	122
F. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	125
G. Borç Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	135
H. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	136
3. 2000 Yılı Ve Sonrası	140
A. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	141
B. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	151
C. Borç Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	160
D. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi	166
SONUÇ	172
KAYNAKLAR	176

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
A.C.	: Azerbaycan Cumhuriyeti
AGÜ	: Az Gelişmiş Ülke
ADİK	: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi
AMB	: Azerbaycan Maliye Bakanlığı
AZM	: Azerbaycan Manatı, Para Birimi
AZPROMO	: Azerbaycan İhracatı ve Yatırımı Teşvik Fonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
FAO	: Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Organizasyonu
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülke
GSYİH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslar Arası Çalışma Örgütü
IMF	:Uluslararası Para Fonu
İİBF	: İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
OECD	: İktisadi İşbirliği ve Çalışma Örgütü
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu
Mrd.	: Milyard
Mlyn.	: Milyon
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TÜSES	: Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar
TÜSİAD	:Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği
USD	: Amerikan Birleşik Devletleri Para Birimi
WB	: Dünya Bankası
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
YAİİDP	: Yoksulluğun Azaltılması Ve İktisadi İnkişaf Uzre Devlet Programı

TABLULAR

	<u>Sayfa</u>
• Tablo 1: Lorenz Eğrisi için Sembolik Bir Gelir Dağılımı Yapısı	40
• Tablo 2: Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Öncesine Göre GSYİH Artışı (1989=100)	76
• Tablo 3: Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Yılına Göre GSYİH Artışı (1991=100)	77
• Tablo 4: Azerbaycan'da GSYİH' daki Değişim	79
• Tablo 5: Azerbaycan'da GSYİH' nın Sektörel Dağılımı (%)	81
• Tablo 6: Azerbaycan'da Enflasyon ve Döviz Kuru	82
• Tablo 7:Yıllara Göre Azerbaycan Enflasyon Rakamları (%)	84
• Tablo 8: Bağımsız Devletler Topluluğu İstatistik Kumrunun Enflasyon Rakamları	85
• Tablo 9: Azerbaycan Dış Ticaretinde Gelişmeler	87
• Tablo 10: Azerbaycan' da İhracat ve İthalat Prosedürü	90
• Tablo 11: İthalat ve İhracat Prosedürlerini Karşılaştırma	91
• Tablo 12: Azerbaycan'da ve Bazı Ülkelerde Kişisel Gelir Dağılımı Tablosu	94
• Tablo 13: Avrupa Bölgesindeki Ülkelerdeki Yetersiz Beslenme Oranları	95
• Tablo 14: FAO Ve Dünya Gıda Örgütünün Avrupa Ülkeleri İçin 2015 Yoksulluk Sınırı Hedefi	96
• Tablo 15: Bazı Dünya Ülkelerinde Yoksulluk, Açlık Sınırına Bakış	97
• Tablo 16: Azerbaycan'da yoksulluk içinde yaşayan kişilerin olası sayısı, 2002–05 (faizle)	98
• Tablo 17: 2006–2007 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesindeki harcama kalemleri (Milyon Manat)	99
• Tablo 18: Azerbaycan Bütçesinden Bölgelere Ayrılan Kişi başına Göre Tutarları	106
• Tablo 19: Azerbaycan'ın İktisadi Bölgelerinde çalışan(işçi) nüfuz sayısı ve nüfuza göre karşılaştırma (bin kişi)	107
• Tablo 20: Azerbaycan'da GSYİH' nın Sektörel Dağılımı (%)	109
• Tablo 21: Gayri Safi Milli Hasılanın Sektörel Dağılımı (%)	110
• Tablo 22: Azerbaycan'da Sağlık ve Eğitim Ücretleri (1992–1995)	110
• Tablo 23: Azerbaycan'da sektörlerde emek faaliyeti ile uğraşan	

kişi sayısı (bin kişi)	111
• Tablo 24: 1989- 1994 Döneminde Geçiş Ekonomilerinde Kamu Harcamalarının Büyüklüğü (GSYİH' nın Yüzdesi Olarak)	114
• Tablo 25: Azerbaycan'da Mali Göstergeler	115
• Tablo 26: Azerbaycan'da 1992- 1999 Yılları Arası Sermaye Hareketleri Ve Dış Borç Durumu (Milyon \$)	118
• Tablo 27: Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim (%)	120
• Tablo 28: 1994–2000 Döneminde Kamu Harcama ve Gelirlerinin Büyüklüğü (GSYİH' nın Yüzdesi Olarak)	123
• Tablo 29: 1994- 2000 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları (GSYİH' nın Yüzdesi Olarak)	124
• Tablo 30: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gelir-Gider Rakamları (milyar manat)	125
• Tablo 31: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında (1995- 2000) Vergi Gelirleri (%)	126
• Tablo 32: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gelir Rakamları (milyar manat)	129
• Tablo 33: Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	129
• Tablo 34: Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	130
• Tablo 35: Azerbaycan Dış Borç Alanında Gelişmeler	135
• Tablo 36: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim (%)	137
• Tablo 37: Azerbaycan'da Hane halkına Göre Yoksulluk Oranı	138
• Tablo 38: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gider Rakamları (milyar manat)	139
• Tablo 39: 2000–2005 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları (Mlrd. AZM)	142
• Tablo 40: 2006- 2007 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları (Milyon Manat)	144
• Tablo 41: 2007- 2008 Yılları İlk Dokuz Aylık Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları (Milyon Manat)	146
• Tablo 42: 2008 yılında Devletin Gerçekleştirmek İsteddiği Kamu Harcamaları	149

• Tablo 43: Azerbaycan'da 2001- 2008 Yılları Arası Vergi Gelirleri (%)	152
• Tablo 44: Önceki Kanuna Göre Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	153
• Tablo 45: 7 Kasım 2007 yılından İtibaren Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	154
• Tablo 46: Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	155
• Tablo 47: 2007 yılı Sonundan İtibaren Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları	155
• Tablo 48: 2000- 2004 yılları arasında bütçeye girmiş olan vergi gelirleri (milyard manat)	158
• Tablo 49: 2005- 2008 Yılları Arasında Toplanan Vergi Tutarları (bin AZN)	159
• Tablo 50: Azerbaycan Dış Borç Alanında Gelişmeler(2000- 2006)	160
• Tablo 51: Azerbaycan Dış Borcunun (2005- 2008) göstergeleri (Milyon Amerikan Doları)	162
• Tablo 52: 2001–2006 yılları arasında Bütçe Rakamları (%)	167
• Tablo 53: 2000- 2007 Yılları Arası Azerbaycan Devlet Bütçesinin Gelir Ve Giderleri	168

ŞEKİLLER

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1: Lorenz Eğrisi	41
Şekil 2: İktisadi Büyüme İle Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki	58
Şekil 3: Azerbaycan'ın Kişi Başına GSYİH, USD ile	80
Şekil 4: Yıllara Göre Enflasyon Oranları	84
Şekil 5: Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi, (milyon, ABD, \$)	88
Şekil 6: Azerbaycan'da Gini Katsayısı	93
Şekil 7: Azerbaycan ve Uluslararası Yoksulluk Oranı Çizgisi	93
Şekil 8: Azerbaycan'da Kişi Başına Düşen Kamu Harcamaları Tutarları	150

GRAFİKLER

Grafik 1: Azerbaycan'da Vadelerine Göre Dış Borçlar (2006 Yılı)	163
Grafik 2: Kaynaklarına Göre Azerbaycan'da Dış Borçlar (2006 Yılı)	164
Grafik 3: Döviz Türlerine Göre Azerbaycan'da Dış Borçlar (2006 Yılı)	165

GİRİŞ

1920 ile 1991 yılları arasında Azerbaycan komünist rejim içinde olmuş ve Marksist düşünceler ülkede uygulanmıştır. 1991 yılında ise Azerbaycan bir anda kendini serbest piyasanın içinde bulmuş ve geçiş dönemi yaşamaya başlamıştır. Bu dönemde kapitalist sisteme uymaya ve bununla beraber küreselleşmenin getirdiği uluslar arası kurallara da uymaya aynı anda devam etmiştir.

Bugünkü dünyamızın temel niteliğini yansıtan küreselleşme olgusu, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda son dönemlerde yaşanan hızlı bütünleşme sürecini getirmiştir. Bu süreçte dünya ölçeğinde hızla esen değişim rüzgârları, her alanda olduğu gibi siyasal yapılarda da köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiş, bu dönüşüm gerek uluslararası sistemde ve gerek ulusal ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini kaçınılmaz kılarak, ulus-devletin geleneksel yapısında ve yetki ve işlevlerinde bir farklılaşmaya yol açmıştır.

Globalleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması gibi temel değerler evrensel nitelik kazanırken, her düzeydeki yönetim aygıtı gibi ulus-devlet de demokratikleşme, yerelleşme, saydamlık, katılım, esneklik gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskısı altında yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu çerçevede devletin küçülmesi, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyo- ekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, ülkelerin temel politikaları haline gelmiştir.

Devlet ekonomiyeye veya ülkenin uluslar arası finans ve rekabet koşullarına uyması için çeşitli müdahalelerde bulunur. Ekonomi politikalarına yön vermenin veya müdahalenin yöntemlerinden birisi de izlenecek maliye politikasıdır. Maliye politikası birçok ekonomik sonuçları ortaya koyduğu gibi gelir dağılımını da etkilemektedir.

Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk günümüzde dünyanın karşılaştığı en büyük sorunlardandır. Gelir dağılımı, bir ülkede yaşayan bireyler tarafından üretilen mal ve hizmetlerden elde edilen toplam gelirin, yine o ülkedeki bireylere dağılım araçları ile paylaştırılmasını veya bölüşümünü ifade eder (Işığışok, 1998: 3- 6). Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve yoksulluk günümüzde ekonomilerin karşılaştığı en önemli sorunlardandır. Bölgeler arasındaki sosyo- ekonomik dengesizlikler, bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo- ekonomik etmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve

sonuçlarının değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir (Kuştepe, Halaç, 2004: 143- 144).

Gelir dağılımındaki bozukluklar yoksulluğu da ortaya çıkarmaktadır. Yoksulluk, insanlık tarihinde sürekli olarak varolan ve çözüm aranan bir sorundur. Ne var ki, yoksulluğun yalnızca ekonomik bir sorun olmaması, sosyal ve ahlaki boyutları da olan karmaşık bir sorun olarak ortaya çıkması, zaman içerisinde yoksulluğu ortadan kaldırmak ya da en azından azaltmak için girişilen çabaların da değişik biçimler almasına yol açmaktadır. Gelir dağılımı eşitsizliğinin giderilmesi ve yoksullukla mücadele konusunda var olan toplumsal mutabakat ve desteğin sağlanması gibi zor bir hedefin gerçekleştirilebilmesi için bu tür uygulamalar dayanak oluşturmaktadır (DPT, 2007: 1- 24).

Çalışmamızda da belirttiğimiz gibi küreselleşmenin gelişmekte olan ülkeler üzerinde olumlu ve olumsuz etkileri oldu. Bu etkileri aşmak için gelişmekte olan ülkeler sıkı mali iktisat politikaları izlemeye mecbur idiler ve Azerbaycan bunu 2000 yılından sonra, özellikle esas gelir kaynağı olan petrolün de artmasıyla aşmayı başardı. Bu çalışmada Azerbaycan'da uygulanan maliye politikalarını incelenerek gelir dağılımı üzerindeki etkileri araştırılacaktır.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde küreselleşme sürecinde maliye politikalarında ortaya çıkan değişimler ve bu değişimlere tarihi açıdan bakarak günümüze gelinecektir. Bu tarihi süreç içerisinde hangi iktisadi düşüncelerin ortaya çıktığını, uygulanmakta olan maliye politikalarının ülkeler için ne amaç ve hangi politikalar için araç olduğunu görme fırsatımız olacaktır. Bu bölümde küreselleşmenin de tanımını yaparak, küreselleşme sürecinde maliye politikalarının nasıl gelişim gösterdiği incelenecektir.

İkinci bölüm ise, gelir dağılımı kavramını, türlerini, gelir dağılımı ölçülme yöntemlerini ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin nedenlerini ortaya koymakla beraber, küreselleşme sürecinde de gelir dağılımının nasıl etkilendiği yazılmaktadır. Bu bölümün son kısmında ise maliye politikalarının gelir dağılımını düzenlemedeki rolü ortaya konulacaktır.

Son bölüm olan ve çalışmanın ana bölümünü oluşturan üçüncü bölüm ise Azerbaycan'da uygulanan maliye politikalarını inceleyecek ve bu politikaların gelir dağılımına nasıl etki ettiği araştırılacaktır. Tabii bu bölümde genel olarak Azerbaycan ekonomisinin göstergeleri ele alınarak, ekonominin ne durumda olduğu ortaya konulacaktır. Gelir dağılımının etkilenmesini izlenen maliye politikalarından; harcama, bütçe, vergi ve borçlanma politikalarını inceleyerek ve bu politikalar

dönemlere ayırarak bakılacaktır. Bu dönemler 1990- 1995, 1995- 2000 ve 2000 sonrası olacaktır. Çalışmada sadece kısıt olan Azerbaycan ve Türkiye kaynaklarından değil, aynı zamanda IMF ve Dünya Bankasının yaptıkları veya yaptırdıkları çalışmalardan da yararlanılacaktır.

Sonuç olarak, bu çalışmada 1991 yılından itibaren Azerbaycan'da uygulanan maliye politikalarının gelir dağılımına etkileri değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

MALİYE POLİTİKASININ GELİŞİMİ VE KÜRESELLEŞME

Ekonomik küreselleşme, genel anlamda ülke ekonomilerinin dünya ekonomisiyle entegrasyonunu, yani dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi, ülkeler arasında mal, sermaye ve emek akışkanlığının artması sonucu ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerin yoğunlaşması ve ülkelerin birbirlerine yaklaşması demektir (Aktan, Şen, 1999:2). Ekonomik küreselleşme sürecinde, mal ve hizmetler ile uluslararası sermaye hareketleriyle ilgili sınır-ötesi işlemler çeşitlenerek artmakta ve teknoloji dünya çapında daha hızlı bir biçimde yayılmaktadır.

Günümüzde modern devlet maliyesinde önemli değişiklikler olmaktadır. Bu da refah devletinden uzaklaşmanın, küreselleşmenin getirdiği serbestleşme görüşünün bir sonucudur. Bununla birlikte devletlerin faaliyetleri başka alanlarda artmaktadır. Devletler, vergi mükelleflerinin ödediği vergilerden çok büyük meblağları kriz içersine düşen bankaları kurtarmak, göçmenleri ülke sınırları dışında tutmak, büyük hacimli alt-yapı projelerine yatırım yapmak için harcamaktadırlar. Bu şekilde, ülkelerini yatırımcıların gözünde çekici kılmayı vergileri azaltarak işverenleri mutlu etmeyi amaçlıyorlar. Kısacası devletin rolü yeniden tanımlanıyor, azalmıyor. Devlet aynen daha önce olduğu gibi küreselleşmenin getirdiği sarsıntıları telafi etme görevini bu sefer de farklı bir şekilde üstleniyor. Bu nedenle yok olan devlet görüşü, sosyal harcamalardaki kesintileri, kamu sektörünün sınırlanmasını ve finans piyasalarında oluşan faiz oranlarının mümkün kıldığı tek taraflı karları meşrulaştırmak amacıyla kullanılan bir ideolojidir (Went, 2001: 75). Bu yüzden ulus devletlerin işlevlerinde küreselleşmenin getirdiği ideoloji paralelinde değişimler yaşanmaktadır. Ulus devlet ortadan kalkmayacağına göre maliyesinin de yok olmayacağını rahatlıkla belirtebiliriz. Ancak burada küreselleşme olgusu, ulus devletin kamu maliyesine ilişkin cevap bekleyen bir soruyu karşımıza çıkarmaktadır; uluslararası kamu mallarına olan talebin artması. Gerçekten yoğun finansal serbestleşmeler dünyada ciddi bir uluslararası bağımlılık yaratmakta, bir ulusun kararları diğer tüm ulusları şiddetli bir şekilde etkiler konuma gelmektedir. Böyle bir ortamda küresel düzeyde bir regülasyonun yani düzenli bir finansal dengenin, serbest ticaret ve yatırım sistemi için gerekli hukuk kurallarının, hatta ve hatta küresel düzeyde atmosferin, çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemelerin, yaygın ücret standartlarının uluslar üstü bir şekilde nasıl yapılabileceği hala cevap

beklemektedir (Cable, 1995:37). Yine sistemin içine girebileceği bir kriz ortamı da, ulus devletlerin tek başlarına çaresiz kalacaklarına, krizden çıkmaya yarayacak gerekli dengeleme politikaları için ulus devlet üstü bir yapıya işaret etmektedir. Günümüzde bu rolü üstlenme konumunda olan Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Uluslararası Para Fonu (IMF) vb. kurumlar (Tekeli, İlkin, 2000:122) bu görev için yeterli değildir. Özetle, yukarıda bahsedilen uluslararası kamu malları günümüzde yarı düzenli konumdadır ve bu malların ne piyasaların ne de ulus devletlerin zapt edebilecekleri pozitif ve negatif dışsallıkları bulunmaktadır (Cable, 1995: 37). Aynen küresel dünyada bir üye ülkenin maliye politikası kararlarının diğer ülkelerin istihdam ve üretim düzeylerini etkilemesinde olduğu gibi söz konusu dışsallıkların tüm küresel dünya düzeyinde nasıl kavranabileceği, eşgüdümün nasıl sağlanabileceği merak konusudur (Yıldız, 1999: 35; Demirbaş, 2002: 60).

I. Maliye Politikasının Tanımı, Mahiyeti ve Unsurları

Maliye biliminin konusunu oluşturan mali olaylar, devletin oluşumuyla birlikte ortaya çıkmıştır, denilebilir. Maliye biliminin konusu “devletin görevlerini yapabilmesi için gerekli olan vasıtaların elde edilmesi ve kullanılması meselesidir” diye tarif edilebilir.

Maliye biliminin sadece gelirler ve harcamalarla bunların arasındaki dengeyi değil, fakat aynı zamanda mali tedbirlerin ekonomik ve sosyal tesirlerini de inceleme sahası içine almış olduğunu gösteren bir tarif olmaktadır. Fakat maliye politikası ise tek başına uygulanan bir bilim dalı değildir. Daha çok İktisat Politikası içerisinde ortaya çıkan sorunların giderilmesi, istikrarsızlıkların önlenmesi veya ortaya çıkan mevcut sorunların giderilebilmesi, belirlenen hedeflere ulaşılması için meydana getirilen iktisat politikasının bir aracı olarak kabul edilmekte ve modern iktisadi düşünce süreci içerisinde inkâr edilmeyecek kadar önemli bir yere sahiptir.

Maliye politikası, mali araçların(vergiler, kamu harcamaları, bütçe, borçlanma ve borç yönetimi vs.) ekonomi politikası yönetiminde kullanılması ifade eder. Bir başka ifadeyle, maliye politikası; makro-ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik olarak vergi politikası, kamu harcamaları politikası, bütçe politikası, borçlanma ve borç yönetimi politikaları gibi araçların kullanılması anlamına gelmektedir (Aktan, Dileyici, Vural, 2007:1).

II. Maliye Politikasının Tarihsel Gelişimi

Maliye ilmi iktisadi düşüncelerin gelişiminden geniş ölçüde etkilenmiştir. XIX. Asırda liberal düşünceler hâkim olduğu için, ekonomik ve sosyal hayatın piyasa kuvvetleri ile düzenlenmesi arzulanmış: ekonomik ve sosyal amaçlı herhangi bir müdahaleden kaçınılmıştır. Bu görüşe dayanılarak ekonomik ve sosyal hayattaki aksaklıkları gidermek üzere piyasa ekonomisinin yeterli kuvetlere sahip olduğu iddia edilmiştir. Klasik iktisatçılar ve maliyecilere göre, piyasa ekonomisinde bazı iktisadi kanunlar kendiliğinden işler. Nitekim Jean Baptiste Say'ın Mahreçler Kanununa göre "Her arz talebini kendi yaratır". Böylece, piyasa, malların, kendi aralarında mübadele edilmelerini sağlar. Mahreçler Kanunu'nun yanında var olduğu ileri sürülen ikinci bir kanun sermaye piyasasında cari olan faiz haddinin tasarruf – yatırım eşitliğini sağlamasıdır. Ayrıca işsizlik hallerinde ücretlerin düşmesi ise, işgücüne karşı talebi artıracak, istihdam hacmini yükseltecektir (Türk, 2008: 1). Ekonomik ve sosyal hayata yukarıda esaslarını belirttiğimiz iktisadi düşünce sistemi hâkim olunca, kamu maliyesinin düşünce sistemi de piyasa ekonomisinin tabii düzenini değiştirmemek esasına dayanıyor ve mali gelenekçilik adını taşıyordu. Mali gelenekçilik, mali konularda bazı temel prensipleri benimsemişti. Bu prensipler yöneldikleri mali konulara göre aşağıdaki belirtilen noktalar etrafında toplanıyordu. Şöyle ki:

- Kamu harcamalarının hacimce küçük olması prensibi: Bilindiği üzere maliye ilminin konusunu uzun yıllar toplum içinde yaşayan insanların toplumsal ihtiyaçlarını karşılamak teşkil etmiştir. Maliye ilmi, bu anlamda, ünlü Fransız maliyecisi Gaston Jeze'nin deyimiyile "kamu harcamalarının karşılığını bulma" ilmidir. Mali gelenekçilere göre kamu harcamaları normal olarak vergilerle finanse edilir. Çünkü borçlanma olağanüstü bir kamu geliridir.
- Devlet bütçesinin denk olması prensibi: Klasik maliyecilere veya mali gelenekçilere göre devlet bütçeleri ile aile bütçeleri arasında nitelik farkı yoktur (Türk, 2008: 2).

Şimdi ise farklı maliye politikası düşüncelerini inceleneyecektir.

1. Klasik Düşüncede Maliye Politikası

18. yüzyılın sonlarında başta İngiltere olmak üzere bazı Batı Avrupa ülkelerinde önemli iktisadi, sanayi ve politik değişimler yaşanmıştır. İngiltere’de sanayi devriminin yaşanması klasik iktisat yaklaşımının da ortaya çıkmasına yol açmıştır. 18. yüzyılın sonları ile 19. yüzyıl başlarında Batı Avrupa’da devlet otoritesi imtiyazlı sınıfın elinde bulunuyordu. Bu yüzden imtiyazlı sınıfın otoritesini en aza indirecek liberal ideolojiyi benimseyen Klasik İktisat Teorisi Adam Smith’in önderliğinde pek çok bilim adamının katkısıyla gelişmiştir (Eker, Altay, Sakal, 1997: 56).

Adam Smith (1723- 1790) 1776’da “Milletlerin Zenginliği” adlı kitabıyla modern ekonominin temellerini atmıştır. Bu yüzden A.Smith ekonomik çevrelerde Modern iktisadın kurucusu olarak kabul edilir. A. Smith’in yanı sıra D.Ricardo, T.Malthus ve J.S.Mill gibi iktisatçıların katkılarıyla Klasik İktisat Teorisi geliştirilmiştir (Albrecht, 1986: 63- 67).

Klasik iktisadi düşünce merkantilistlerin müdahaleci devlet ilkesine tepki olarak devlet faaliyetlerini sınırlayan, küçük bir devlet ilkesini savunmuşlardır. Fizyokratik teorinin sahip olduğu “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler” felsefesi klasik iktisatçıların temel ilkesi olmuştur.

Klasik devlet teorisi içinde devlet pasif görünüşte bir devlettir. A. Smith, “devletin ekonomik yaşama doğal serbestliği bozmadan müdahale etmesi” gerektiği üzerinde durmuştur. Smith’e göre devletin yapmakla yükümlü olduğu üç görevi (fonksiyonu) vardır. Birincisi, dış güvenliğin sağlanması, ikincisi, iç güvenliğin sağlanması, üçüncüsü ise bireylerin yapmakla sağlamayacakları kamusal işleri yapmasıdır. Devletin ekonomiye müdahale etmemesi ve böylece kişisel özgürlüklere zarar vermemesi gerekir.

Kişisel fayda sağlama gayretinde olan insanlar sonuçta toplumsal faydanın da yükselmesine yol açacaklar. Böylece ekonomi kendiliğinden tam istihdam düzeyine gelecektir. Eğer ekonomik denge bozulursa “görünmeyen bir el” bu dengesizliği otomatikman giderecektir. Klasik iktisatçılara göre, piyasada gerçekleşen arz, talep, fiyatlar birikimi, yatırım gibi olgular, mevcut ekonomik kaynakların optimum kullanımını sağlayacak şekilde otomatik olarak işlemektedir (Devrim, 1983: 90).

A. Smith sermaye birikiminin asıl olarak sanayi sektöründe yaratılan karlardan sağlanacağı tezinden yola çıkarak kar oranlarının düşürülmemesi gerektiğini savunur. Zira kar oranları azalırca sermaye birikimi de yavaşlayacaktır.

Smith'e göre kalkınma sürecinde kar oranları sermaye stokundaki artış ve kapitalistlerle ücretliler arasındaki mücadele sonucunda azalabilir, ancak yeni yatırım fırsatları ve yeni teknolojilere sağlanan imkânlarla kar oranlarındaki azalma durdurulabilir ve hatta artırılabilir. Malthus, Ricardo ve Marks'a göre ise kar oranlarındaki düşüş kaçınılmazdır (Durmuş, 2003: 154- 155).

Klasik iktisadın felsefi temelini «doğal düzen» ve «faydacı felsefe» oluşturur.

Klasik iktisadın temel ilkeleri şu şekilde özetlenebilir (Aktan, 2000: 32):

- Piyasada tam rekabet koşulları geçerlidir (Serbest piyasa varsayımı).
- Ücret, faiz haddi ve mal fiyatları esnektir.
- Her arz kendi talebini oluşturur.

Yukarıdaki üç temel varsayım altında ekonomi daima tam istihdamdadır ve fiyatlar genel seviyesi istikrarlıdır.

- Klasikler, teorilerini kurarken akılcı, tündengelimci yöntemi izlemişlerdir.
- Üretimde Fizyokratların «net hâsıla» kavramını benimsemişlerdir. Ama Klasiklere göre «net hâsıla» sadece tarım üretiminden değil sanayi üretiminden de elde edilir. Hatta sanayi üretimi gelişmenin temelini oluşturur.
- Parayı sadece mübadele aracı olarak görmüşlerdir.

Klasik iktisat yaklaşımında kabul gören maliye politikasının dayanak oluşturduğu varsayımlar (Ataç, 2002: 6; Bilgili, 2009: 53) :

- a. Kamu harcamalarının en düşük seviyede tutulması (klasik iktisat teorisine göre, devlet zorunlu bir fenadır. Bu nedenle, ekonomi kendi haline bırakılmalı ve müdahale edilmemelidir) ,
- b. Devlet bütçesinin denk olması(klasik iktisat yaklaşımına göre, bir devlet bütçesi ile bir aile bütçesi arasında nitelik açısından büyük bir fark yoktur. Bu anlamda devlet bütçesi de tıpkı bir aile bütçesi gibi geliri giderine eşit ay sonunda açık vermeyecek şekilde düzenlenmelidir),
- c. Kamu harcamalarının dolaylı vergilerle karşılanması(dolaysız vergiler ekonomik ve sosyal hayata direkt müdahalelerde bulunan vergi türleridir.

Harcamalar dolaysız vergilerle finanse edilmemelidir. Klasik iktisat yaklaşımında tasarruf çok önemli bir yere sahip olup "erdem" kabul edilmektedir). Devletin uyguladığı kamu harcama ya da gelir politikasının üretici ya da tüketici kararlarını etkilememesi "tarafsız maliye anlayışı" olarak ifade edilmektedir.

- d. Ekonomiyi etkilemeyecek borçlanma prensibidir (klasik iktisadi yaklaşımda borçlanma olağanüstü bir gelir kaynağı olup, başvurulması büyük sakıncalar doğurabilir). Klasik iktisatçılar, borçlanmaya sadece olağanüstü dönemlerde izin vermişlerdir.

2. Modern İktisadi Düşüncede Maliye Politikası

John Maynard Keynes, klasik ve neo-klasik iktisadın "ekonomide otomatik sağlanan tam istihdam dengesi"ne ilişkin teorisine karşı öne sürdüğü fikirlerle iktisat tarihinde önemli bir gelişmeye imza atmıştır. Keynes 1936 yılında "Genel Teori" adlı bir kitap yazarak görüşlerini ortaya koymuştur. Maliye politikasının bilimsel temeli olarak adlandırılmasına karşın kitapta kamu harcamaları (kapalı bir ekonomi varsayımı altında) ile ilgili çok ayrıntılı bir açıklama yer almamaktadır. Genel teorisinin esas içeriği "efektif talep", "likidite tercihi" ve "sermayenin marjinal etkinliği" kavramları oluşturmaktadır (Eker, Altay, Sakal, 1997: 63).

Keynes ile birlikte iktisatçıların ilgilendiği temel konu kaynakların alternatif kullanımlar arasında nasıl dağıtılacağı yerine, kaynakların tümünün kullanılıp kullanılmayacağı konusunda olmuştur. Keynes teorisini, kendinden önceki teorilerden farklı olarak "talep ağırlıklı" kurmuştur. Daha önceki teorilerden talep, arzın bir fonksiyonu olup arz tarafından kontrol edilirdi. Keynezyen teoride ise, arz talep tarafından kontrol edilir (Savaş, 1986: 7).

Keynes ilk olarak para ve kredinin ekonomide önemli bir kontrol aracı olduğunu ileri sürmüştür. Keynes'e göre, ekonomik değişkenleri belirleyen parasal olaylardır.

Keynes teorisinde "**belirsizlik**" konusuna ayrı bir önem göstermiştir. Kapitalist bir ekonomide belirsizliğe yer vermeyen bir iktisat politikası mümkün olamaz. Ekonomik kararlar kişilerin geleceğe ilişkin tahminlerine göre belirlenir ve bu tahmin her an değişebilir. Dolayısıyla geleceğin belirsizliği ile sermayenin marjinal etkinliğini yatırım miktarını ve paranın miktarını da etkiler. Ona göre, ekonominin depresyondan kurtulma çaresi ancak sisteme dışarıdan müdahaleler olabilir. Çünkü depresyon toplam talepteki yetersizlikten kaynaklanıyordu. Keynes'e göre faiz tasarruf sahiplerinin likiditelerinden uzaklaşmalarının bir bedeli olup, faiz oranın

belirlenmesi de paranın kıymet biriktirme fonksiyonundan kaynaklanan parasal bir olaydır. Faiz haddi yükseldikçe likidite değeri azalır, faiz haddi düştükçe likidite tercihi yükselir.

Keynes'in faiz teorisi bir açıdan "Moneter Faiz Teorisi"dir. Çünkü ona göre, toplam para arzındaki değişmeler de bir ölçüde faiz haddini değiştirir. Gelirin tüketilmeyen kısmı tasarrufu oluşturur. O yüzden tasarruf eğilimi direkt olarak tüketim eğilimine bağlıdır. Yatırım ise yatırım eğilimi tarafından belirlenir. Likitide tercih eğrilerinin asgari düzeyde bir faiz haddinden sonra faizlerde ki düşme artık likitide tercihini değiştirmez.

Keynes likitide tuzağı durumunda faiz oranı net para arzındaki değişmelere duyarlı değildir. Keynezyen Teoride; Eğer ekonomi "likitide tuzağı" içinde ise faiz oranı maliye politikasından hiç etkilenmeyeceğinden, maliye politikasının etkisini azaltıcı veya yok edici sonuçlara yol açmayacağı bildirilmiştir, yani ekonomide likidite tuzağı mevcutsa uygulanan faiz politikasından maliye politikasının etkilenmeyeceğini ileri sürmektedir (Aktan, Dileyici, Vural 2007: 13). Likidite tuzağında olan bir ekonomide para arzı artırılırsa, faiz oranları değişmeyeceği için para arzı artışı spekülasyon güdüsüyle atıl keselere (gömülemeye) gidecektir (Bilgili, 2009: 87). Keynezyen Teoride maliye politikasının etkinliği tam etkinlik ile sıfır etkinlik arasında değişebilir. Keynezyen ekonomi, işsizlik, enflasyon gibi temel makro ekonomik problemlerle mücadele harcama ve vergilerle toplam talebin ayarlanarak mücadele edilmesinin mümkün olduğunu ileri sürer. Vergilerde toplam talep üzerinde etkili olmakla birlikte harcamalara nazaran daha dolaylı etkileri içerirler. Keynezyen iktisadının getirdiği kavramlar sayesinde ekonomik büyüklükleri ölçme teknikleri ile milli gelir ve milli muhasebe hesapları tesis edilmiştir. Modern maliye politikasının dayandığı varsayımlar şöyle sıralanabilir;

Tüketici devletten süzgeç devlete geçiş; Keynes'e göre tüketim harcamaları, harcanabilir gelirin bir fonksiyonudur. Harcanabilir gelir arttıkça, tüketim harcamaları artmakta; azaldıkça, azalmaktadır (Bilgili, 2009: 93). Keynezyen iktisat teorisi devletin tüketici olduğu varsayımına kesinlikle karşıdır. Çünkü devlet bir tüzel kişidir ve piyasadaki bireyler gibi tüketme eğilimi yoktur. Devletin sahip olduğu hazinede tüm kamu gelirleri bir araya getirilir ve buradan gerekli yerlere harcama yapılır. Hazine bir anlamda süzgeç görevini de yürütür. Devlet hazinesine modern anlamda fonksiyonlar yüklenmiştir (Türk, 2008: 11). Bunlar; paranın istikrarını, sağlama ve harcama fonksiyonu, ekonomiyi düzeltme fonksiyonu ve gelir sağlama

fonksiyonudur. Bunları açıklayacak olursak (Türk, 2008: 193- 218; Aktan, 2001: 1354- 1357);

i – Hazinesinin Paranın İstikrarını Sağlama ve Koruna Fonksiyonu; Bir ekonomide para basma yetkisi ve tekeli yalnız hazineye verilmiştir. Hazine, para basmak, bastığı paranın değerini korumak ve para ve sermaye piyasalarıyla yakınlığının bir neticesi olarak da piyasalarda fiyat istikrarını korumak zorundadır. Yani, para arzı, para talebi dengesini kuran fonksiyonları sıkı takibe almak durumundadır (Özbilen, 1998: 292). Parasal istikrarının sağlanması için, kredi arzı-kredi talebi, döviz arzı- döviz talebi ve sermaye arzı-sermaye talebi dengesi gerekmektedir.

ii– Hazinesinin Ekonomiyi Düzenleme Fonksiyonu; ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması için, adil bir gelir ve kaynak bölüşümünün yapılmasında hazinenin rolü çok önemlidir. Çünkü hazine, piyasa ekonomisinde çeşitli üretim faktörlerinin fiyatlarının ödenmesi milli gelirin piyasa güçleriyle yeniden dağıtılması gibi konularda ekonomik kalkınmadan sorumlu bir role de bürünmüş olmaktadır.

iii – Hazinesinin Gelir Sağlama Fonksiyonu; Devletin bankası veya kasası olarak da hizmet verir. İhtiyaç olduğunda kamu sektörüne gelir sağlamak gibi önemli bir görevi vardır. Gelir sağlarken bunu öz kaynaklarından yapması gereklidir.

iv – Tarafsız Kamu Harcaması ve Kamu Geliri Düşünülemez; keynezyen iktisatta aktif olarak talep düzenleyici, dolayısıyla istikrarı sağlamada kullanılacak etkin bir harcama, vergi politikaları öngörülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması, adil gelir paylaşımı ve dış ödemeler dengesinin sağlanması gibi amaçların gerçekleştirilmesinde kamu iktisadi mali aktif politikalar yürütmektedir.

3. Neo- Klasik İktisadi Düşüncede Maliye Politikası

Neo-klasik iktisatçılar, tam rekabet, ekonominin tam istihdamda olduğu, Say Yasası ve görünmez elin gücü gibi konuları kabul etmektedirler (Bilgili, 2009: 67).

Dünyada 1970'li yıllarda enflasyon ve işsizlik, kamu harcamalarındaki önlenemez artışlar ve bütçe açıkları gibi ekonomik sorunlar yaşanmaya başlanmıştır. Bu durum, temelinde liberal görüşün ağırlık bastığı Keynesçi iktisada alternatif yeni iktisadi düşünce akımlarını ortaya çıkarmıştır. Bu akımlardan birisi Nobel ekonomi ödüllü Amerikalı iktisatçı Milton Friedman öncülüğünde geliştirilen Monetarist iktisadi yaklaşımdır (Taban, Kara, 2006: 14).

Monetarist görüşe göre, bütçe açığının vergilerle veya halka devlet tahvili satılarak borçlanmayla finanse edildiği durumda, ekonomide ödünç verilebilir fon talebi artacak ve faiz oranları yükselecektir. Faiz oranlarındaki artış, yatırımlar için bir maliyet unsuru taşıdığından özel sektör yatırımları daralacaktır. Bu durumda özel sektör harcamaları kamu harcamalarındaki artış kadar azalırken, toplam harcama veya milli gelir düzeyinde bir değişme olmayacaktır (Orhan, 1989: 71).

Friedman'a göre monetarist iktisadi yaklaşım farklı özelliklere sahiptir. Bunlar;

i - Para arzı, nominal milli gelir büyüklüğünün temel belirleyicisidir.

ii – Fiyatlar ve ücretler esnekler.

iii – Özel sektör istikrarlıdır.

iv – Ekonomide doğal bir işsizlik söz konusudur.

Keynezyen toplam talebin belirlenmesini temel alan bir teoridir. Ancak onlardan farklı olarak, toplam talebin para arzındaki değişmelerden etkilenebileceğini ileri sürmektedir. Ekonomi kendi haline bırakıldığında istikrarsızlık problemi ortaya çıkmayacaktır. Monetarist iktisatçılar istikrarsızlık hallerinde maliye politikasının etkisizliğine inanırlar. Keynezyen iktisatçıların para politikasını ihmal ederek yalnızca maliye politikaları üzerinde durdukları ileri sürülebilir. Monetaristler ise maliye politikası uygulamalarının örneğin kamu harcamalarının ve vergilerin artırılması veya azaltılmasının talep üzerinde geçici veya rastlantısal etkilerde bulunacağını oysa talebin değiştirilebilmesi için daimi gelir ve daimi tüketimin değiştirilmesi gerekmektedir. Çünkü maliye politikası uygulamalarında idari yönden gecikmeler söz konusudur (Aktan, 2000: 30- 36).

Klasiklere göre paranın dolanım hızı kısa dönemde sabittir. Çünkü fiyatlarla ilgili beklentiler, halkın alışkanlıkları, tüketim eğilimi, ücretlerin ödenme sıklığı ve kurumsal düzenlemeler kısa dönemde değişmez (Dinler, 2001: 417- 419).

Rasyonel beklentiler hipotezinin dayanak noktası ekonomik değişkenlerin sistematik süreçlerle oluşturulmasıdır. Zaman boyunca, ekonomik araçlar bir değişkeni belirleyen sürecin ne olduğunu öğrenir ve o değişkene ilişkin beklentileri düzenlemek için bu bilgiyi kullanırlar. Bireyler, değişkenle bağlantılı olan beklentilere ilişkin tüm mevcut bilgiyi kullanarak, süreci meydana getiren değişken hakkında bilgi sahibi olurlar. Bu durumda, firmaların beklentileri, (ya da daha genel bir biçimde sonuçların subjektif olasılık dağılımı) aynı bilgi seti için, teorinin yaptığı tahmin ile (ya da sonuçların objektif olasılık dağılımı) aynı olacaktır. Muth teorisinde, enflasyonist

ekonomilerde bekleyişlerin varsayılmasından yola çıkarak ekonomik birimlerin uyumcu beklentilere (adaptive expectations) alternatif olarak rasyonel beklentiler içinde olduğunu açıklamıştır. Muth, Rasyonel Beklentiler Teorisinin temel prensibi olarak, ekonomide enformasyon eksikliğini ve oluşan beklentilerin önemli olduğunu kabul etmiştir (İslatince, 2002: 18).

Rasyonel beklentiler teorisi ise bireylerin uyumcu (adaptive) değil “rasyonel” (rational) beklentilere sahip olacaklarını ve bu nedenle iktisat politikası uygulamaları karşısında derhal aktif bir tavır alıp, bu politikaların beklenen sonuçlarını değiştireceklerini öne sürmektedir. Bu teoriye göre bireyler, iktisat politikası uygulamaları ve bu uygulamaların yaratacağı etkiler konusunda tam bir enformasyona sahiptirler ve dolayısıyla sistematik bir hata yapmaları söz konusu olamaz. Kısaca, fertlerin rasyonel hareket etmeleri sonucunda, iktisat politikası kendinden beklenen etkileri yaratamaz. Rasyonel beklentiler teorisi taraftarlarına göre; devlet, kısa dönemde dahi, vergiler, kamu harcamaları ve para arzı gibi araçları kullanarak, üretim, istihdam, fiyat istikrarı vb. ekonomik değişkenler üzerinde etkili olamaz. Bu bakımdan “aktif” iktisat politikaları yerine “istikrarlı” politikalar kullanılmalıdır. Bu teoriye göre, devlet sadece oyunun kurallarını belirlemeli; fertler de, hangi imkânların kendilerine açık olduğunu bilip kararlarının muhtemel sonuçlarını önceden kestirebilmelidir. Örneğin; vergi politikası ve kamu harcamaları politikası ile ilgili kararlar önceden belirlenmeli ve sık sık değiştirilmemelidir. Politika değişiklikleri zorunlu olduğu zaman ise, bu değişiklikler yavaş yavaş yürürlüğe konulmalıdır (Savaş, 1986; 226- 244).

Ekonomik ve sosyal alanlarda elde edilen başarılar ancak uzun dönemli fiyat istikrarının sağlanmasıyla mümkündür. Fiyat istikrarının sağlanmasında para ve maliye politikaların kısa dönemde enflasyonu gidermede oldukça etkili oldukları kabul edilmektedir. Ancak, yapısalci ön yaklaşımın enflasyona ilişkin çözümlemesini temelde az gelişmiş ülkeler veya gelişmekte olan ülkelerin yapısal bozukluklarına bağlı olduğu için, parasal ve mali alanlarda alınacak tedbirler fiyat istikrarını sağlamada geçici etkiler göstermesi sonucu ekonomide sonuçta yüksek oranlı bir işsizlik ve durgunluk yaşanabilecektir.

Neo-klasik tahlilin esas sorunu *etkinlik*'tir; toplam girdi arzı ve üretim tekniği veri iken, üretim kaynaklarının etkin dağılımıdır. Tüketici için fayda maksimumlaşması, üretici için kar maksimumlaşması varsayımı altında, üretim kaynaklarının dağılımını inceleyen fiyat ve bölüşüm teorisi niteliğindedir. Bütün üretim girdilerinin ürünü ortaklaşa yarattığını kabul eden marjinal tahlil, Klasik emek-

değer teorinin yerini almıştır. Marjinal ürüne dayanan bölüşüm teorisi, Klasik ücret fonu teorisini ikame etmiş; rant kavramı, iktisadi rant olarak, bütün üretim girdilerine genelleştirilmiştir (Kazgan, 2008: 119).

Neo-klasik değer teorisinde insanların yetenekleri bakımından eşitsiz olduğunu, dolayısıyla, yönetenlerle yönetilenlerin ayrılabilceğini göstermiştir. Bu bağlamda, Pareto'nun istatistikî araştırması, çeşitli ülkelerde gelir bölüşümünün, adeta bir tabii kanun gibi aynı sonucu verdiğini, insanların yeteneklerinin farklı olduğunu ortaya koymuştur (Kazgan, 2008: 139).

Neo-klasik iktisat, ekonomik birimlerin rasyonel olduklarını ve optimizasyon yapmaya çalıştıklarını varsayar. 1960'lardaki kalkınma yazını, gelişmekte olan ülkelerin farklı oldukları ve bu varsayımların geleneksel toplumlarda geçerli olmadığını savunmuştur. Yapısalcı yaklaşım ise, bu ülkelerde yaşayan insanların gelişmiş ülkelerdeki ekonomik birimlerden farklı olmadığını; ancak farklı bir ortamda yaşadıklarını savunur. Standart ekonomik analizler gelişmekte olan ülkelere de uygulanabildiği halde, bu ülkeler yapısal olarak gelişmiş ülkelere farklı olduğundan, farklı modellerin tasarlanması gerekir. Ayrıca bu yapısal farklılıklar gelişmekte olan ülkeler arasında da vardır ve farklı kalkınma makroekonomisi modelleri kullanmak gerekebilir (Pınar, 2006: 22).

III. Maliye Politikasının Amaçları Ve Araçları

Herhangi bir ekonomide izlenecek maliye politikasının amaçları ve bu amaçların ekonomiye uygunluğu ekonominin ulaşmış olduğu gelişme aşamasına ve maliye politikasını yürütenlerin değer yargılarına ve bunlarca kabul edilmiş ekonomik ve sosyal amaçlara ve siyasal tercihlere göre değişecektir (Türk, 2008: 17).

Maliye politikası, ülkenin tasarruf oranı yoluyla uzun dönemde üretim düzeyini etkiler. Ülkenin toplam tasarrufu iki kalemden oluşur, kişiler ve kurumlar tarafından yapılan özel tasarruflar ve bütçe fazlasına denk gelen hükümet tasarrufları. Mali genişleme hükümet tasarruflarında azalamaya neden olur. Düşük tasarruf düzeyi, ülkenin ya yeni tesis ve donanımına yapılacak olan yatırımlarını azaltır ya da dışarıdan alınacak borçları arttırır. Daha düşük yatırım daha düşük sermaye birikimi demektir, bu da ülkenin gelecekteki üretim kapasitesini düşürür. Dış borçların artması, ülkenin gelecekte elde edeceği yurtiçinde tüketmek yerine dışarıya transfer edeceği anlamına gelir (Pınar, 2006: 32). Aşağıdaki kısımlarda İktisat ve maliye politikalarının amaç ve araçlarını inceleyeceğiz.

1. İktisat Politikasının Amaçları Ve Araçları

İktisat politikası, belirli ekonomik amaçlara ulaşmak için iktisadi araçların kullanılmasıdır. İktisat politikalarının genel amacı ekonomik refahı maksimize etmektir. Ancak ekonomik refah kavramı çok geniş ve bazen soyut bir anlam kazandığından pratikte daha somut hedeflerden söz edilir(Pınar, 2006: 23).

İlk amacı iç ekonomik istikrarın sağlanmasıdır ve özellikle gelişmiş ülkelerde maliye politikası ile eşanlımlıdır. İkinci amacı ise dış ekonomik denge ve istikrarın sağlanmasıdır. Bu ise ödemeler dengesinin denklığı probleminin çözümünü beraberinde getirir. Diğer bir amaç ise ekonomik büyüme ve gelişmenin en sağlıklı şekilde gerçekleşmesidir. Ülkede adaletli gelir dağılımının olması bu amacın temelini oluşturmaktadır. Ülkelerin sahip olduğu özelliklere göre serbest ekonomik işleyişten ortaya çıkan gelir, toplumdaki bireyler tarafından değişik miktarlarda bölüşülür (Pınar, 2006: 25).

Kısaca iktisat politikasının amaçları aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

- *Tam istihdam:* Tam istihdam veya yüksek istihdam, iki nedenle çok önemli bir amaçtır. Birincisi, bunun tersi olan yüksek işsizlik oranının, gelir elde edemedikleri için insanların mutsuz olmalarına, kişisel özgüvenlerini yitirmelerine ve suç işleme eğilimlerinin artmasına yol açmasıdır. İkincisi, işsizlik oranı yüksek olduğunda ekonomi sadece atıl işgücüne sahip olmakla kalmaz, aynı zamanda diğer kaynakların eksik kullanımları da söz konusu olur; bu durum ilave hâsıla kayıpları demektir (Tanzi, 1977: 160). Bir ekonomide sıfır işsizlikten söz edilemez. Bir ekonomide yeni bir iş arama, evlenme, seyahat gibi gelip geçici nedenlerle mutlaka işsiz kalan birileri bulunacağı için, işsizlik oranı sıfır olamaz (Aslan, 2008: 33). Tam istihdama uyumlu bu işsizlik oranına doğal işsizlik oranı denir. Bu işsizlik oranında arz edilen emek miktarı talep edilen emek miktarına eşittir. Burada cevaplandırılması gereken bir soru da, doğal işsizlik oranının yüzde kaç olduğudur. Bu sorunun cevabı ekonomiden ekonomiye ve bir ekonomide zaman içinde değişebilir. Ayrıca, hükümet politikalarıyla, doğal işsizlik oranının azaltılması veya artırılması mümkündür (Tanzi, 1978: 423 -424).
- *Fiyat İstikrarı:* İktisat politikasının en önemli amaçlarından biri olarak fiyat istikrarı, fiyatlar genel düzeyinde arzu edilmeyen ölçülerde dalgalanmaların olmaması demektir. İktisat politikasının amacı istikrarlı bir fiyat düzeyini sürdürmektir. Bunun anlamı sıfır veya sıfıra yakın bir enflasyon oranı olabilir.

Ancak hangi enflasyon oranının optimum olduğu, son derece tartışmalı konudur. Genelde enflasyonun fiyat istikrarını ve ekonomik büyümeyi etkilediği söylenebilir.

- *Adil bir gelir ve servet dağılımı:* İktisat politikasını amaçlarından ve sosyal devletin temel amaçlarından biri olan adil gelir dağılımı, toplumda kişilerin elde ettikleri gelirler arasında çok büyük uçurumların olmamasını, milli gelirin kişiler ve sınıflar arasında toplumsal gerginliklere yol açmayacak şekilde dağılmasını, dolayısıyla toplumca kabul edilebilir bir gelir paylaşımını ifade etmektedir. Dolayısıyla, uygulanan iktisat politikasından ve sosyal devletten beklenen; kamu gelirlerini ve kamu harcamalarını (özellikle sosyal transferler) kullanarak toplumu oluşturan kişiler arasında zenginden fakire doğru geliri yeniden dağıtması ve servet ve gelirler arasındaki dengesizlikleri azaltmaya çalışması; milli gelirin adaletsiz dağılımı sonucunda yoksul düşen kişileri, güçsüzleri, düşkünleri, bakıma muhtaç çocukları korumasıdır (Aktan, Özkıvrak, 2003: 23).
- *İktisadi istikrarın sağlanması:* İktisat politikasının diğer amaçlarından birisi de, ekonomide istikrarın sağlanmasıdır. Ekonomik istikrarsızlığın önlenmesi veya ortaya çıkan istikrarsızlığın giderilmesi amacıyla ekonomik istikrar politikaları uygulanmaktadır. İktisadi istikrarın sağlanması için para politikaları, maliye politikaları gelirler politikası, beklentilerin yönlendirilmesi, kontrol araçları ve yapısal- kurumsal düzenlemeler önemlidir. Bu politikaların bir ya da bir kaçı ile üretim, enflasyon ve işsizlik oranlarındaki dalgalanmaları gidermek için toplam arz ya da toplam talep yoluyla ekonomi etkilenmekte ve istikrar sağlanmaya çalışılmaktadır (Miynat, 2004: 26). Yeni ekonomi literatüründe, mali piyasaların genişlemesini ve derinleşmesini sağlayarak, reel hâsıla düzeyinde büyük artışların yaşanmasına yol açan finansal yeniliklerin, makro ekonomik istikrarı desteklediği görüşünün hâkim olduğu ifade edilebilir (Yumuşak, Erarslan, bayraktar, 2009: 140).
- *İktisadi büyüme ve kalkınmanın sağlanması:* Sürdürülebilir ve tatmin edici bir büyüme oranı özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir. Büyüme amacıyla ilgili temel sorun, iktisat politikalarının büyüme oranını etkileyip etkileyemeyeceğidir. Eğer politika büyüme oranını hızlandırabilirse, hayat standardı üzerindeki olumlu etkileri büyük olacaktır. Diğer taraftan, büyüme son derece karmaşık bir konudur. Bu nedenle iktisadi analizde çok sayıda büyüme teorisi söz konudur. Büyümeyi destekleyen politikaların dizaynı,

diğer iktisadi amaçlarla olan ilişkileri de dikkate alındığında son derece zordur (Aslan, 2008: 35- 36).

- *Ödemeler bilânçosunda denklik sağlanması:* Ödemeler dengesi, yurtdışında yerleşik ekonomik birimlerle yurtdışında yerleşik ekonomik birimler arasındaki mal ve hizmet ticareti ve diğer ekonomik faaliyetleri gösteren bir bilânçodur (Eğilmez, Kumcu, 2008: 241). Ödemeler bilânçosu dengesi, döviz kuru istikrarıyla yakından ilişkilidir ve her ikisi de iktisat politikasının uluslar arası iktisadi ilişkiler düzeyindeki amaçları arasındadır. Döviz kuru istikrarının gerekli olup olmadığı, kurdaki dalgalanmaların nedeni bağlıdır. Döviz kurunun sadece değişkenliği değil, düzeyi de önemlidir. Bazı iktisatçılar ticaret açığının kötü olmadığı ve kurdaki değişmelerin bunu herhangi bir şekilde etkilemeyeceğini iddia ederler (Tanzi, 1978: 427; Aslan, 2008: 36). Ödemeler bilânçosu açık veren ve sürekli kredi bulmak zorunda olan ilkeler, ekonomisi yeterince güçlü olmayan (genellikle gelişmekte olan) ülkelerdir (Dinler, 2008: 269).

Amaçların deneysel olarak öncelik sırası saptanabilir ancak ağırlıkları ölçülemez, önem sıralamasını bir ekonomik birim, bir grup, bir parti veya hükümetler yapabilir. Ekonomik amaçların önem derecelerinin belirlenmesinde üç temel etken vardır. Bunlar; ülke politikası ile ilgili değerler, ülkedeki grupların (işçi, işveren, memur)ekonomik çıkarları, ülkenin o günkü sosyal, ekonomik, siyasal koşullardır.

İktisat Politikasının Araçları aşağıdaki gibi sıralanmaktadır:

- *Para ve Kredi Politikası:* Para politikası,” belirli ekonomik amaçları gerçekleştirmek için para ve kredi koşullarının Merkez Bankası tarafından kontrol edilmek üzere bilerek ve isteyerek yapılan gayretler” olarak tanımlanabilir(Hicks, 1974: 13). Para politikası, toplam talebi azaltan veya genişleten bir politika olarak, eskiden beri bilinen bir ekonomi politikası aracıdır(Serin, 1998: 1).
- *Maliye Politikası:* Genel ekonomik yapı içinde ortaya çıkan sorunların giderilmesi, belirlenen ekonomik hedeflere ulaşılmasında oluşturulan iktisat politikasının bir aracı olarak kullanılmaktadır. Maliye politikası, belirli ekonomik amaçlara ulaşmak için kamu maliyesi araçlarının kullanılmasıdır. Hükümet topladığı vergilere, yaptığı transfer ödemelerine ya da satın aldığı mal ve hizmetlere karar verdiği zaman esasen maliye politikası uygulamış

olur. Maliye politikası, ülkenin tasarruf oranı yoluyla uzun dönemde üretim düzeyini etkiler. Maliye politikası gelecekteki vergilerin yükünü de değiştirir. İyi bir maliye politikası uygulamak son tahlilde ekonomik değil siyasal bir sorundur(Pınar, 2006: 31- 33).

- *Dış Ticaret Politikası:* Ödemeler bilânçosunda meydana gelebilecek açığı kapatmak ve ödeme güçlüklerini gidermek için alınan önlemlerin ve yapılan müdahalelerin bütününe dış ticaret politikası adı verilmektedir. Dış ticaret politikası (DTP), ödemeler bilânçosunun cari işlemler hesabındaki ihracat ve ithalat kalemleri üzerindeki tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır (Özer, 2001: 61). Dış ekonomi politikasında da hükümetler değişik araçlar kullanarak uluslararası ticaret ve faktör hareketlerinin yönüne, bileşimine ve içeriğine müdahale edebilirler.
- *Regülasyon ve Kontroller Politikası:* Devlet, çeşitli iktisat politikası araçları yardımıyla ekonomiye müdahale edebilir. Devletin ekonomiye müdahalesi bazen belirli ekonomik faaliyetleri direkt olarak düzenlemeye tabi tutması ve/veya mal ve faktör piyasalarında serbestçe oluşabilecek fiyatlara müdahale etmesi şeklinde olabilir. Birinci türde devlet müdahalesine "ekonomik regülasyon", ikincisine ise "ekonomik kontrol" adı verilir. Diğer bir deyişle, Ekonomik regülasyon en genel anlamıyla, ekonomik yapıdaki ele alınan sektöre ilişkin faaliyet kurallarının konulması, kontrol ve sınırlamaların empoze edilmesidir. Bu çerçevede finansal regülasyon, düzenleyici otoritenin, finansal ajanların kararlarına ve davranışlarına kendi sosyal amaç fonksiyonunu maksimize etmek için getirdiği kurallar ve kısıtlamalar olarak tanımlanabilir. Piyasa disiplini sektörün kendi dinamikleri çerçevesinde, piyasa katılımcılarının yaklaşımlarına bağlı olarak kendiliğinden oluşan kurallar yoluyla düzenlenmesini ifade eder. Düzenleyici otorite amacını etkin bir şekilde ve sektöre en az maliyet yükleyecek şekilde gerçekleştirmek için farklı regülasyon metotları kullanabilir. Bunlardan biri piyasa mekanizmasına güvenmektir (Delice, Doğan, Uzun, 2004: 103- 105).
- *KİT Politikası:* Devlet çeşitli amaçlarla kamu iktisadi teşebbüsleri oluşturarak kamu ekonomisinin amaçlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Devletin ekonomiye doğrudan müdahalesi olarak ortaya çıkan KİT' ler az gelişmiş ülkelerde bağımsızlık anlamında devletleştirmeler biçiminde ya da doğrudan devletler tarafından kurulmuşlardır.

2. Maliye Politikasının Amaçları Ve Araçları

Maliye politikası, ekonomide ulaşılmış bulunan dengeyi korumak veya daha iyi bir dengeye geçmek ya da ortaya çıkan dengesizlik hallerini gidermek amacıyla kamu kesimi gelir, gider ve borçlanmalarını kullanarak uygulanan politikaların tümüdür. Maliye politikası iki biçimde uygulanabilir: (i) Otomatik dengeleyicilerin kendiliğinden evreye girmesi, (ii) İsteğe bağlı politikaların uygulamaya sokulması (Eğilmez, Kumcu, 2008: 349). Bu politikaları hayata geçirmek için, istenilen amaçlara ulaşmak için, belli Araçların kullanılması söz konusudur.

Ekonomik İstikrarın Sağlanması

Keynes devriminden sonra hemen bütün ekonomilerde, derece farkı ile devletin ekonomik ve sosyal hayat doğrudan veya dolaylı yollarla müdahalesi benimsenmiştir. Başka bir deyişle ekonomik ve sosyal olaylardaki gelişme, ekonomide liberal düşünceden neo-liberal düşünce akımına; devlet yönetimindeki ve kamu maliyesi alanında da tarafsızlık ilkesinden müdahalecilik ilkesine geçişin esas sebebi olmuştur (Devrim, 2002: 315).

Maliye politikası istikrarı sağlamak için enflasyonist ve deflasyonist eğilimlere baskılara karşı mücadele etmek durumundadır. Enflasyonist baskılara; toplam talebi, toplam arz düzeyine indirgemeye çalışarak ve toplam arzı, toplam talep düzeyine çıkararak karşı kanabilir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, enflasyonist baskının kaynağı ve nedenidir.

Toplam talebin toplam arz düzeyine indirilebilmesi için, bütçe giderleri azaltılıp, gelirler artırılır.

Bunun sonucunda bütçe fazlası meydana gelir. Buna ek olarak, kamu harcamaları ve vergiler selektif olarak kullanılarak toplam arz, toplam talep seviyesine çıkarılabilir. Her iki çözümde de ortak olan maliye politikasının selektif oluşudur.

Enflasyonla mücadele para ve maliye politikasının uyumlu ve birlikte yürütülmesi, ekonomilerin göstereceği uyum ekonomideki bireylerin, çıkar gruplarının ve hükümetlerinin bu konudaki duyarlılıkları, doğru hedefler için en iyi ve doğru araçların seçilmesi önemlidir.

Deflasyonist baskılara karşı mücadelede, tam istihdam seviyesinde toplam arz ve talep dengesini sağlamaya çaba sarf eder. Böylece, enflasyonsuz ve deflasyonsuz tam çalışma dengesi, fonksiyonel maliyenin araçları ile sağlanmış ve bu maliyenin gelişmesinde önemli rol oynamıştır (Türk, 2008: 19).

Ekonomik istikrarın günümüzde ifade ettiği mana da çok değişmiştir. Klasik ekonomi teorisinde, bilindiği gibi, genel ekonominin piyasa ekonomisi işleyişi ile otomatik olarak dengede tutulduğu, ele alınan bazı varsayımlara dayandırılarak izah ediliyordu (Devrim, 2002: 332).

Tam İstihdamın Sağlanması

Enflasyonist ve deflasyonla ile m¼cadele ederek başarıya ulaşmak tam istihdamın sağlanmasını ger¼ekleřtirmiř olacaktır. Maliye politikası burada, satmak, satın almak, bor¼lanmak, bor¼ ödemek, vergilemek ve vergi indirimlerine gitmek gibi ara¼ları kullanarak tam istihdam seviyesinde dengenin oluşmasını sağlamaya çalışır.

Bir ekonomide tam istihdamın ger¼ekleřtirilmesi halinde, milli gelir d¼zeyinin maksimum seviyelerde seyretmesi doğaldır. Burada önemli bir noktayı da belirtmeden ge¼emeyeceđiz. O da, kişilerin ger¼ekten verimli sahalarda istihdam edilmesi gereğidir. Bu bağlamda istihdam kavramı önemli bir anlam ifade eder.

Ama¼ların heterojenliği prensibi, tıpkı refahın maksimizasyonu durumunda olduğu gibi, adil bir gelir dağılımını ger¼ekleřtirmek amacı konusunda da önemlidir. Piyasa ekonomisinin adil bir gelir dağılımına yol a¼madıđı kabul edilir. Mali iktisadın gelir dağılımı aracı olarak öneminin anlaşılması ve aynı zamanda bu ama¼ bakımından piyasa ekonomisini izlememesi dolayısıyla böyle bir dağılımın zorunlu olduğunun kabul edilmesidir. Adil bir gelir dağılımının amacı, tali ama¼ olarak gr¼lmekle beraber, aslında öyle değildir (zbilen, 1998: 44- 45).

Ekonomik Kalkınmanın Ger¼ekleřtirilmesi

B¼y¼me iktisat politikasının en önemli hedeflerinden biridir. Maliye politikası, harcamaları yoluyla, kişi başına d¼řen milli gelirin devamlı arttırılmasında yani iktisadi b¼y¼menin ger¼ekleřmesinde etken olur. Kalkınma ile ilgili harcamaların sağlıklı finansman kaynaklarından beslenmesi gerekir. Bu ama¼la, devletin vergi politikasını milli ekonomide toplam tasarruf hacmini artırıcı yönde kullanması lazımdır (T¼rk, 2008: 19).

Ekonomide Gelir Dağılımı Ve Yaşam D¼zeyinin İyileştirilmesi

Servet ve gelirin kitleler arasında eşit bir şekilde dağılmaması yaşam d¼zeyinde farklılaşmaya neden olur. Bu dengesizlik topluma sosyal barışın bozulması olarak yansır. Toplumdaki huzursuzluk ekonominin ulaşmak istediği hedeflerin aksamasına neden olup istikrarsızlık yaratır. Bu nedenle maliye politikası, ekonomik b¼y¼me ve gelişme hedefine ulaşmak i¼in yaptığı planlarda sektörler arası senet ve gelir dağılımının en iyi şekilde yapılmasını ama¼lamaktadır.

Uyulması istenen ve gerçekleştirilen bir dizi prensiplerin konması suretiyle kamusal mali ekonominin demokratik biçimde yürütülmesi ve denetlenmesi sağlanmıştır. Transfer harcamalarının artması, çeşitli sosyal grupların ya satınalma güçlerinin korunması, ya da sosyal tabakaların belirli gelir seviyelerine ulaşması sonucunu doğurmakta, kişiler, sosyal tabakalar, sektörler arasında servet, gelir ve yaşama seviyelerinin dengeli hale getirilmesi, dolaylı bir şekilde sağlanmaktadır (Özbilen, 1998: 46- 50).

IV. Küreselleşme Sürecinde Maliye Politikası

Günümüz dünyasının temel niteliğini yansıtan küreselleşme olgusu, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanlarda son dönemlerde yaşanan hızlı bütünleşme ve benzeşme sürecini ifade etmektedir. Bu süreçte dünya ölçeğinde hızla esen değişim rüzgârları, her alanda olduğu gibi siyasal yapılarda da köklü bir dönüşümü beraberinde getirmiş, bu dönüşüm gerek uluslararası sistemde ve gerek ulusal ve ulus-altı düzeylerde yeni yönetim modellerini kaçınılmaz kılarak, ulus-devletin geleneksel yapısında ve yetki ve işlevlerinde bir farklılaşmaya yol açmıştır.

Küreselleşme ile birlikte demokrasi, insan hakları, özgürlük, çevrenin korunması gibi temel değerler evrensel nitelik kazanırken, her düzeydeki yönetim aygıtı gibi ulus-devlet de demokratikleşme, yerelleşme, saydamlık, katılım, esneklik, hesap verilebilirlik gibi güçlü eğilimlerin yoğun baskısı altında yeniden şekillenmeye zorlanmaktadır. Bu çerçevede devletin küçülmesi, deregülasyon, özelleştirme, siyasal reformlar, sosyo-ekonomik politikaların dönüşümü gibi stratejiler, ülkelerin temel politikaları haline gelmiştir. Bu süreçte ulus-devletin geleneksel politika araçları giderek zayıflamakta, dünyada hemen her alanda entegrasyonun derinleşmesi ile siyasal iktidarın küresel kurumlara ve yerelleşme eğiliminin güçlenmesi ile yerel parçalara doğru dağıtılması sonucu ulus-devlet iki yönlü bir baskının kısılcına girmektedir. Bu kıskaç karşısında bariz bir şekilde geri çekilen devletin yeniden yapılanması da kaçınılmaz olmakta, özellikle küreselleşmenin temel dinamiğini oluşturan teknolojik devrim, kurulu devlet hiyerarşileri, örgütsel yapıları, yönetim süreçleri ve hizmet sunma biçimleri üzerinde büyük baskılar oluşturmaktadır. Bu gelişmeler, kuşkusuz kamu yönetimini de etkilemektedir. Kamu yönetiminde daralmanın yanı sıra, kamunun yönetim anlayışındaki değişme, yönetimin demokratikleşmesi ve şeffaflaşma, bu dönemde öne çıkan başlıca eğilimlerdir (Köse, 2003: 3).

Toplumsal değerler sistemini ciddi bir dönüşüme uğratan küreselleşme süreci, kaçınılmaz olarak kamu maliyesi disiplini de etkilemekte ve bu disiplinin sahip olduğu kuram, kurum ve unsurlarda yaşanan dönüşümün sorgulanmasını gündeme getirmektedir. Kamu maliyesi disipliniinde yaşanan değişim, doğrudan doğruya küreselleşmenin ulus devlet anlayışında meydana getirdiği değişimlerle ilgilidir (Saraç, 2006: 1).

1. Küreselleşmenin Tanımı, Mahiyeti ve Kapsamı

Küreselleşme, son yıllarda üzerinde en çok tartışılan, çok farklı anlam ve değerler yüklenen, çok farklı tanımlamalara ve nitelermelere konu olan kavramların başında yer almaktadır.

Kısaca, "dünyanın tek bir mekân olarak algılanabilecek ölçüde sıkışıp küçülmesi anlamına gelen bir süreci" (Tutar, 2000: 8) tanımlayan küreselleşme, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel değerlerin ve bu değerler çerçevesinde oluşmuş birikimlerin ulusal sınırlar dışına taşarak dünya geneline yayılması (Erbay, 1998: 170) olarak değerlendirilmektedir.

Tanımların birçoğunda ekonomik boyut öne çıkarılmakta ve küreselleşme, ekonomik faaliyetlerin dünya çapında birbirine bağlanması, bağımlı hale gelmesi olarak algılanmaktadır. Buna göre küreselleşme, sermaye, yönetim, istihdam, bilgi, doğal kaynaklar ve organizasyonun uluslararasılaştığı ve tam anlamıyla karşılıklı bağımlılaştığı bir ekonomik ve siyasal yapılanmadır. Bu yeni yapılanma içinde ekonomik rekabetin zemini milli ekonomiler olmaktan çıkarak dünya gezegeninin (globus) tamamı haline gelmektedir (Koçdemir, 2000:154).

Küreselleşmeyi en yalın anlatımla tanımlamaya çalışan yazarlara göre küreselleşme, "dünyanın küçülmesi" (Aslan, 2003: 26), "dünyanın sıkışması", "dünyanın tek bir mekân olarak algılanması" (Tutar, 2000: 17), "ulusal olanının anlamını yitirmesi" (Mutlu, 1999:160; Tutar, 2000:17), "ölçek büyütme", "zihin ve ufuk daralması fenomeni" (Kaplan, 2003: 31), "büyük Pazar" (Acar, Yavuz, 1998: 267), "dünyanın tek bir pazarda bütünleşmesi" (Eroğlu, Albeni, 2002: 19), "çoğul dünyadan tekil dünyaya geçiş" (Hocaoğlu, 2003: 143), "yenidünya düzeni" (Becermen, 2001: 169) şeklinde sıralanabilir (Seymen, Bolat, 2005: 4).

Küreselleşme, küresel mali sistem ile uluslararası şirketlerin faaliyetleri, küresel iletişim ile medya ağlarının varlığı, küresel üretim ile yaygın bilgi akışı (küresel nüfus hareketleri ve göç gibi faktörlerle birlikte), çok kültürlü değerlerin Batı kültürü ya da daha başka bir ifadeyle bir ulus-devlet olarak tanımlanan yerel toplumları kuşatan

küresel toplum içinde erimesi gibi bağlantılara da atıfta bulunmaktadır (Newman, 2001: 81).

Buna karşın "yeni bir dünya düzeninin değil, fakat yenedünya düzensizliğinin, hatta üst üste geçen ve rekabet halindeki otoritelerin, çoklu bağlılıkların ve kimliklerin, prizmatik uzay ve inanç nosyonlarının oluşturduğu 'yeni bir ortaçağ' işaretçisi olarak görülebileceği" ni ileri süren yaklaşımlar da söz konusudur (Bağcı, 1999: 9).

Özetle küreselleşmenin, yerel kültürlerin ve geleneksel toplumsal bağların çözüldüğü, milli devletlerin belirleyiciliğinin azaldığı, gruplar ve kişiler arasındaki her türlü ilişkinin kolaylaşıp yaygınlaştığı, üretimin ve bölüşümün yeni bir dönüşüm içine girdiği, gerek toplumlar arasında gerekse aynı toplum içindeki sürtüşmelerin yayılma tehlikesinin her zamankinden daha çok olduğu, sınırların ve geleneksel aktörlerin öneminin azaldığı, farklı bir bireyseliğin geçerli olduğu, değerler sistemi henüz ortaya konulamamış bir süreç olduğu ifade edilebilir (Koçdemir, 2000: 154- 155).

Ancak küreselleşmeye ilişkin yorum ve değerlendirmeler çok geniş bir yelpazede sürdürülmekte olup küreselleşmeyi, her şeyi değiştiren, kaçınılmaz, tartışma götürmez ve kesinlik kazanmış bir eğilim olarak gören mutlak küreselleşmeci tarırdan, küreselleşmenin ilk kez yaşanan bir gelişme olmadığı, tarihi görelilik perspektifinden bakıldığında önemi ve sonuçları itibariyle de yepyeni bir olgu olmadığını savunan tavra ve küreselleşmenin bir abartma olduğu ve dünya ekonomisinin küreselleşmiş değil, üç ya da daha fazla kutuplu uluslararasılaşmış bir yapı olarak görülmesi gerektiğini savunan yaklaşımlara kadar çok sayıda farklı açıklama, bu konuda geniş bir tartışma arenasını beraberinde getirmektedir.

Küreselleşme kavramı, ilk kez İngiliz iktisatçı W.Foster tarafından, 1883'de yazdığı ve dünya üzerindeki kaynakların dağılımı ve kullanımı il ilgili kaynakta kullanılmıştır. Küreselleşme kavramının yazına ilk defa M.McLuhan'ın "Komünikasyonda Patlama (1960)" adlı kitabında kullandığı "Global Köy" terimi ile girdiği belirtilmektedir. Küreselleşme kavramının bugünkü anlamda popülerlik kazanması ise, G.Hardin'in 1968'de kaleme aldığı "Kaynakların Kullanımı ve Paylaşımı Konusunda İnsan Davranışlarını Belirlemeye Yönelik Tahminler" ile ilgili çalışmalarından sonra olmuştur. Küreselleşme kavramının uluslar arası siyasi yazına girdiği tarih ise, 1970'li yıllardır (Seymen, Bolat, 2005: 21).

Tanzi'ye göre Küreselleşme, esas olarak bir ülkenin kendi dışındaki dünya ile çok ileri düzeyde çeşitli şekillerde bağlantı kurmasıdır. Tanzi küreselleşmeyi, bir ülkenin ve o ülke insanların kendi dışındaki dünya ile karşı tarafın isteği olup

olmamasına bakmaksızın irtibata geçmesi olarak tanımlanmaktadır(Kovancılar, Miynat, 2008: 1).

Küreselleşmenin tarihini daha da eskilere, ilk çağların Asur, Pers, Helen, Roma İmparatorlukları, orta çağların Bizans ve İslam İmparatorluklarına kadar götürün görüşler bulunmaktadır (Erdem, 1998: 983). Ancak bu dönemlerde küreselleşme kavramının içerdiği siyasal boyutun dışında kalan ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda kayda değer bir bütünleşmeden söz etmek olanaklı görünmemektedir.

Bu çerçevede küreselleşme sürecinin başlangıcına ilişkin yaklaşımlar birbirinden çok farklılaşmaktadır. Bunların başlıcaları, küreselleşmenin tarihin başlangıcından beri var olduğu, küreselleşmenin modernleşme ve kapitalizm ile yaşıt olduğu ve küreselleşmenin sanayi ötesi toplum, modern ötesi toplum ve kapitalist düzenin çözülmesi ile ilgili olarak son yıllarda ortaya çıkan yeni bir olgu olduğu şeklindeki yaklaşımlardır.

Küreselleşme, kuşkusuz her şeyden önce, sürekli devinim içinde bulunan uluslararası sistemin ulaştığı son aşamayı nitelemektedir. Tarih boyunca güç merkezlerinin sürekli yer değiştirmesi şeklinde gelişen uluslararası sistem, artık yalnızca devletlerden ve onların arasındaki ilişkilerden oluşan bir yapı olmaktan çıkarak, güç ve etkinlikleri gittikçe artmakta olan yeni küresel aktörleri kapsayan bir yapısal bütünlüğe dönüşmektedir.

Küreselleşmeye ivme kazandıran gelişmelerin başında ise, bölgeselleşme ve entegrasyon hareketleri gelmektedir. Çok taraflı üretim, ticaret ve finansal ilişkilerin gelişmesi küreselleşmeye hız kazandırdığı gibi, aynı zamanda benzer özelliklere sahip olup da aynı coğrafi bölge içerisinde yer alan ülkeleri güç birliğine ve yoğun bölgesel ilişkiler içerisine itmiştir (DPT, 2000: 4- 5).

Siyasal niteliği ağır basan en başarılı bölgesel entegrasyonun Avrupa Konseyi çatısı altında gerçekleştirildiği söylenebilir. Avrupa Birliği ise, ekonomik entegrasyondan yola çıkarak, siyasal ve diğer boyutlarıyla da entegrasyonun ötesinde bir birliği gerçekleştirmiş ve kendi türünün tek başarılı örneğini oluşturmuştur.

Küreselleşme sürecini besleyen temel dinamikler arasında uluslar arası ekonominin gelişmesi ve çok uluslu şirketlerin yaygınlaşması da, kuşkusuz önemli yere sahiptir. Bilindiği gibi II. Dünya Savaşı'ndan sonra üretimin ulusal sınırlar dışına çıkması hızlanmış ve giderek yeni bir dünya ekonomisi şekillenmeye başlamıştır. Uluslararası yatırım ve üretimin kaynağını teşkil eden çok uluslu şirketler, bu

tarihlerden sonraki gelişmeleri ile dünya sisteminde büyük değişikliklere yol açmışlardır.

İdeoloji ve ekonomi politiğindeki değişme de küreselleşme sürecinin gelişiminde belirleyici rol oynamıştır. Yeryüzündeki kaynak dağılımındaki devlet piyasa dengesi, ideolojik dönüşümün bir yansıması olarak piyasa lehine değişmiş, Keynes'çi ve daha dramatik bir biçimde Marksist ekonomi düşüncesi itibar kaybedip yerini neoliberal görüşlere bırakmıştır. Keynes'çi ekonomiden neoklasik ekonomiye geçiş, (imparatorlukların destek çıkması olmaksızın) bütünleşik bir dünya ekonomisinin çok daha büyük ölçekte yeniden doğuşuna kuramsal destek vermektedir. İdeolojik devrim, özellikle iletişim alanında yaşanan teknolojik değişime eşlik etmiş; teknolojik değişim, tüm dünyayı içeren küresel pazarı kaçınılmaz ve bir dereceye kadar da kontrol edilemez bir gerçek haline getirmiştir. Öyle ki teknolojinin mesafeyi ve zamanı hızlandırarak dünyayı küçültmesi, yeryüzü için "küresel köy" terimini sıkça kullanılır hale getirmiştir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde teknolojik ve ideolojik değişimi, piyasanın rolünü artıran ve devletin rolünü azaltan politika değişimleri izlemiştir. Piyasa ekonomisinin tartışmasız bir ulusal politika haline gelmesi, kapitalizmin ilk dönemlerine yönelik kuşkuarı da gündeme getirmiştir. Ancak günümüzde yaşanan kapitalist süreç, ulusal sınırlara karşı kayıtsız ve ulusal güç (askeri, politik) araçlarından bağımsız, dünya ölçeğinde bir gelişmedir. Oysaki Avrupa'da kapitalizmin gelişme gösterdiği ilk dönemlerde siyasi sahneye, prensler ve hanedanlar biçiminde örgütlenmiş devletlerin sürekli rekabeti egemendi. Bu rekabetin özü savaştı. Savaşın ölçeği ve süresi, yöneticilerin para ve savaşacak birlikler bulma kapasiteleriyle sınırlıydı. Savaş tutkusunun pençesinde devletler, ekonomiye savaş için kaynak yaratma aracı olarak ilgi duymuş (ekonomi biliminin yaratılması ile de bu ilgi rasyonalize edilmiştir) ve aynı tutkuyla ekonomik gelişme kavramına ilgi göstermişlerdir.

Ancak günümüzde yine de, küreselleşme sürecinin geleceği yoğun tartışmalara konu olmaktadır. Küreselleşme sürecinin taşıdığı belirsizlik ve riskler, onun geleceği konusunda öngörüde bulunmayı da zorlaştırmaktadır. Bu sürecin geriye dönüşünün olamayacağı ve sürekli gelişip kökleştini savunanların karşısında, küreselleşme olgusunun giderek derinleşmesine koşut olarak ulusçuluğun ve ulusal devletin güçleneceğini ileri süren görüşler de geniş taraftar bulmaktadır.

Bir başka öngörüye göre, "küreselleşmeci denilen değerlere karşı yerel ve ulusal tepkiler, önümüzdeki dönemin çok önemli güçlenen siyasi akımlarını oluşturacak. Bunların kimi baskıcı ve antidemokratik tepkiler, kimi daha eşitlikçi ve demokratik açılımcı hareketler şeklinde olacak." Keza sosyal ilişkilerin değişim sürecinde, kapitalist sınıfın ulusal ya da yerel düzeyde örgütlenmiş kesimleri de dâhil olmak üzere maddi ya da kültürel temelde küreselleşmeden kaybeden grupların olması kaçınılmazdır. "İşte bu gruplar, ulus-devlet ölçeğini globalleşme karşısında bir mekânsal sabit olarak savunmaktadırlar. Ulus devletin sadece bir ekonomik süreç içinde ortaya çıkmayıp, aynı zamanda bir siyasi-kültürel proje olduğu düşünülürse, bu direnişin sıradan bir direniş olmadığı, kolayca ve geniş kitlelerin desteğini de alabildiği görülebilir." Buna karşın küreselleşmenin gün geçtikçe geri dönüşü olanaksız bir süreç niteliğine büründüğü de, görmezden gelinebilecek bir olgu değildir (Köse, 2003: 8- 9).

Küreselleşmenin ekonomik boyutu, en çok öne çıkan ve en çok tartışılan boyuttur. Ekonomik boyut, küreselleşmenin diğer boyutlarına göre en eski dönemlere dayanan ve en derinleşmiş boyuttur. Öyle ki günümüzde ekonomik alanda bir milliyetçilikten söz etmek, hiçbir ekonomik, siyasal veya toplumsal sistemde olanaklı görünmemektedir. Yabancı sermaye, sosyalizmin koyu bir şekilde uygulandığı ülkeler tarafından bile arzu edilir olmuş ve bu sistemlerin yıkılmasına giden süreci hızlandıran bir faktör de olsa, yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir. Sonuçta günümüzde büyük ölçüde çok uluslu şirketlerin yönlendirdiği küresel bir ekonomik düzen, dünyanın her yanında etkinliğini başarıyla sürdürmektedir.

Yoğun yabancı sermaye girişi ulusal sermayeyi de etkileyerek "gayri millileştirmiş" (Jale, 1975: 45- 46), yabancı şirketlerle birleşen yerli girişimcinin de ulusal sınırlar ve ulusal çıkarlar çerçevesinden uzaklaşarak dünya ekonomisiyle bütünleşmesini sağlamıştır. Giderek ulusal niteliğini tamamen kaybeden çok uluslu şirketlerin dünya çapında etkin bir güç elde etmesi, ekonomik bir birim olarak devletin sonunun gelmek üzere olduğu şeklindeki tezleri güçlendirmiştir.

"Çokuluslu şirketler yoluyla üretim, finansman ve diğer ekonomik kaynakların uluslararasılaşması hiç şüphe yok ki, herhangi bir ulus-devletin kendi ekonomik geleceğini kontrol etme gücünü zayıflatmaktadır. En azından devlet otoritesinde bir zayıflama müşahade edilmektedir. Kendi geleceği konusunda kendisi karar verebilen egemen devlet fikri ile modern ekonomilerin durumu arasında da bir kopma görülmektedir ki bu, ulusal ve uluslararası ekonomik güçlerin kesişmesi şeklinde kendini göstermektedir." (Newman, 2001: 85- 86).

Ayrıca küreselleşme ve globalleşme ile ilgili kavramlar gelişmekte ve bu kavramlardan biri de *Glokalleşmedir*. Glokalleşme; melezlik, farklılık, bağımsızlık gibi kavramlara vurgu yapan post- modern bir kavramdır. 1980'li yılların sonlarında bilinir hale gelen terimi ifade etmek için kim zaman “yerlileşme”(indigenization) kavramı da kullanılmaktadır. Falinski, glokalleşme için “bir şeyleri hem daha büyük hem daha küçük yapar” demektedir. Glokalleşme, aynı zamanda, globalleşmenin insanlar ve kültürler arasındaki farklılıkları sileceğine yönelik korkuyu ortadan kaldıran bir nosyondur. Glokalleşme için, “globalleşmenin sorunlarının çözümü” denmektedir (Altınbaş, 2009: 91).

2. Küreselleşme Sürecinde Maliye Politikasının Gelişimi

Küreselleşme öncesi modern devletten kastımız “çok çalışan öne geçer” varsayımına dayanan ancak bunun için düzenleyici bir otoriteye (devlete) ihtiyaç duymayan başıbozuk (laissez faire) kapitalist ekonomik modelin son bulduğu 1940'lardan küreselleşmenin popüler hale geldiği 1980'lere kadar olan dönemde hâkim olan devlet anlayışıdır (Şimşek, 1997:56-57). Gerek küreselleşmenin gerekse de modern ulus devletinin söz konusu dönem öncesinde temelleri olmakla birlikte 1940-1980 dönemine odaklanmamızın ana nedeni modern maliyenin kuruluşunun 1930'lara rastlaması ve karakteristik özelliklerini bu döneme vermesidir. Gelişmekte olan ülkelerde Devletçi Kapitalizm, endüstrileşmesini tamamlamış ülkelerde ise Refah Devleti olarak kendini gösteren bu anlayışta devlet şu mali işlevleri üstlenmiştir (Akalın, 1998a: 17; Şener, 2001: 9):

- (i)- Kamusal malların sağlanması; *tahsis işlevi*,
- (ii)- Gelirin yeniden dağılımı; bölüşüm işlevi,
- (iii)- Tam istihdam, fiyat istikrarı, ödemeler bilançosu dengesi ve uygun büyüme oranı; istikrar işlevi,
- (iv)- Sektörel ya da makro düzeyde üretimin planlanması; kalkınma işlevi

Bu arada kısaca konumuz itibari ile gelirin yeniden dağılımı işlevini kısaca anlatalım. Başıbozuk kapitalizmin piyasaya bıraktığı **gelir bölüşümü** meselesine bakıldığında ise 1929 krizinin nedenlerinden birinin de burada yattığını görmekteyiz. Gerçekten büyük nüfus kitlelerinin aşırı yoksullaşması ile üretilen ürünlere talepte büyük düşüşlerin meydana gelmesi buhranın en önemli nedenleri arasındadır. Küreselleşme öncesi modern devlet ise bu eksikliğini gidermeye çalışarak gelirin yeniden dağılımında söz sahibi olmuştur. Tarafsız vergileme bir yana itilerek vergi

yükleri arttırılmış, devlet bütçesinden transfer harcamaları aracılığı ile yoksul ile zengin arasında bir aktarım yapılmak istenmiştir. Böylece devlet bütçelerinin hacmi öncekilere oranla bir hayli artmıştır (Demirbaş, 2002: 89).

Küreselleşmenin ekonomik boyutu çok uluslu şirketler kadar uluslar arası ekonomik örgütler (IMF, IBRD, GATT, WTO vb.) tarafından da şekillendirilmektedir. Son yıllarda bu tür örgütlerin öncülüğünde dünya ekonomisini düzenlemek amacıyla çok sayıda girişim yürütülmektedir. Bu girişimler daha çok ticaretin ve üretim faktörlerinin dolaşımında karşılaşılan engellerin kaldırılmasını sağlamaya yönelik olmuştur.

Küreselleşmenin boyutları şüphesiz ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve bölgesel konumları nedeniyle farklılıkları arz etmektedir. Ekonomik küreselleşme, büyük ölçüde, teknolojinin yaygınlaşması, üretim ve tüketimin standartlaşması ve tüm piyasaların bütünleşmesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin oluşumunda birçok faktör rol oynamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra geliştirilen Dünya Bankası, IMF, OECD ve GATT gibi örgütler, burada başat rol oynamaya başladılar; sonuncusu Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ, 1994) denetim ve yargılama erkine de kavuştu (Kazgan, 2008: 129).

Dünya Ticaret Örgütü ve bölgesel ekonomik bütünleşmelerin de yardımıyla uluslar arası serbest ticaret ve yatırımlara ilişkin sınırlayıcı kurallar ve engeller büyük ölçüde ortadan kaldırılmaktadır. Üretim faaliyetlerini bütün bir dünya coğrafyasına yaymış bulunan çok uluslu işletmelerin, küreselleşme sürecinin bir dünya sistemi olarak yerleşmesinde oynadıkları belirleyici rolün de burada vurgulanması gerekir.

Ekonomik küreselleşme özellikle 1980'li yıllarda önem kazanmıştır. Ekonomik küreselleşmenin, özellikle: finans piyasaları, doğrudan yabancı sermaye, dış ticaret ve emek piyasaları olmak üzere, dört alanda geliştiği söylenebilir. Küreselleşmenin ekonomik boyutunun her zaman ekonomik refah getirmediği, eşitsizlik ve adaletsizliğe de neden olduğuna ilişkin pek çok görüşün bulunduğu da ortadadır.

Siyasal Küreselleşme, eskiden uluslararası sistemin temel aktörü olan ulus devletin yetki ve otoritesini, büyük ölçüde uluslararası ve uluslar üstü kuruluşlara devretmesine neden olmuştur. Bu nedenle güvenlik, barış ve demokrasi gibi ortak değerler, uluslararası ilişkileri aşarak dünya genelinde önem kazanan olgular haline gelmiştir.

Son dönemlerde siyasal küreselleşmeyi hızlandıran pek çok olay söz konusudur. Özellikle 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında Sovyetler

Birliđi'nin dağılması ve sođuk savařın sona ermesiyle birlikte, iki kutuplu bir dűnyadan tek kutuplu bir dűnyaya geçilmiř ve bu da siyasi küreselleřmeye hız kazandırmıřtır(Sayman, Bolat, 2005: 35).

Siyasal küreselleşme ile birlikte, çalışma standartları da artık her űlke için ayrı ayrı belirlenebilecek bir ölçűt olmaktan çıkmaktadır. Giderek artan ekonomik ve kültürel bağlar, ulus devlet yapısı içindeki hükümetlerin gücünü ve etkinliğini azaltmaktadır.

Küreselleşmenin kültürel boyutu, son yıllarda üzerinde en çok tartışılan konulardan biridir. Çünkü ekonomik ve sosyal boyutuyla ortaya çıkan küreselleşme süreci içinde, ulusal kültür kurumları, uluslar arası kurumlar karşısında varlıklarını koruyamamakta ve uluslararası kurumlar içinde yer alma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Son yıllarda küreselleşmenin kültürel boyuttaki etkileri belirgin bir şekilde artış göstermektedir. Filimler, televizyon, radyo, müzik, dergiler, tişörtler, oyunlar ve eğlence parkları, küresel görüntülerle küresel düşleri yayan araçlardır.

Küreselleşme Karşıtlarının Görüşleri (Seymen, Bolat, 2005: 10).

- Amerika Birleřik Devletleri'nin dűnya üzerindeki egemenliđinin diđer adıdır.
- Uluslar arası sermayenin çoğunlukla gelişmiş űlkelerde yoğunlaşmiş olması nedeniyle aslında sorunun çağdaş bir biçimidir
- Küreselleřme genelde ulusal bütünlüyű, özede ise sosyal yapıyı çözűcű ve bireyi köksűzleřtirici, kültürű melezeleřtirici ve kozmopolitleřtirici ve tarihsel kazanımları yok edici bir süreçtir.
- Küreselleřme daha çok, dayatılan, adeta aktörünün belli olmadığı, belki bir ilk hareketi eren olduğu, fakat ondan sonra kimin yönettiğinin ya da kimin şartlandırdığının belli olmadığı, ekonomik ve siyasi anlamda çıkar sahiplerinin bulunduğu ve kültürsűzleřmenin oluşturulduğu bir ortamdır.
- Küreselleşme, bilerek ve isteyerek kurulan bir imparatorluktur.
- Küreselleşme, kar peşinde koşan mega işletmelerle totalitar kurumların tiranlığıdır.
- Emperyalizmin bir uzantısı olduğunudur.
- Kültürel ve siyasi müdahaleleri beraberinde getirdiğidir
- Zengini daha zengin, yoksulu daha yoksul yaptığıdır.
- Faydaları hem űlkeler, hem de bölgeler arasında eřit olarak dağılmadığı için, eşitsizlikleri giderici değil artırıcı rol oynadığıdır.

- Kriz zamanlarında sermayenin daha çabuk yurt dışına kaçmasına ve krizlerin diğer ülkelere daha hızlı yayılmasına yol açtığı belirtilmektedir.

Kısacası küreselleşme eleştirilebilir, insanları düşünen yapısı olması için uğraş verilebilir, fakat DTO (Dünya Ticaret Örgütü)'nün 1999 yılında Seattle ve 2001 yılında Genova Toplantılarında gerçekleşen olumsuz tepkiler yerine, daha ilmi tartışmalar uygulanmalıdır. Küreselleşmenin faydalarından dünyadaki her ülke aynı ölçüde faydalanamamaktadırlar. Ksentiusun bir sözünü hatırlatalım” Rüzgârın yönünü değiştirebilmediğin zaman, yelkenleri rüzgâra göre ayarla” (Sabiroğlu, 2006: 24- 25).

Küreselleşme Yandaşlarının Görüşleri

— Teknolojik gelişmeyi ve bilginin daha hızlı yayılmasına katkı sağladığı: Küreselleşmeyi ortaya çıkaran ya da hızlandıran kavramlar arasında “teknoloji” ve “bilgi” kavramları önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü küreselleşmenin en önemli araçlarından birisi teknolojidir. Üniversitelerde değişimi zorlayan güçlerden birisi de sürekli gelişen yeni teknolojidir (Yılmaz, Horzum, 2005: 105),

- Yoksulluğun azalmasına katkı sağladığı,
- Serbest maliye hareketleri ülkenin iç maliye pazarının derinliğini ve genişliğini artırmaktadır. Serbest maliye hareketleri hükümetleri makro iktisadiyatı daha verimli ve dikkatli yönetmeye mecbur ettiğini(Selimov, 2006: 28),
- Siyasi özgürlükleri ve insan haklarına olan saygıyı artırdığını,
- Dünyaya özgürlük ve zenginlik getirdiği düşünülmektedir.

Küreselleşmenin yeni bir tür imparatorluk demek olduğuna dair görüşler, yalnızca bu oluşuma eleştirel bir gözle bakanlar tarafından ileri sürülmüyor. Küreselleşmenin yandaşları arasında da kurulmakta olan küresel yapılanmanın düpedüz bir imparatorluk olduğuna dair görüşler eksik değil (Işıklı, 2008: 84).

Amerika'daki ünlü ve etkin kuruluşlardan biri olan, Carnegie Endowment Vakfı'nın kıdemli araştırmacılarından Robert Kagan'ın da yeni bir imparatorluğun kurulmakta olduğundan kuşkusu yoktur (Kazgan, 1998: 24- 26).

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESELLEŞME SÜRECİNDE MALİYE POLİTİKASI VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ

I. Gelir Dağılımının Tanımı, Mahiyeti ve Unsurları

Gelir dağılımı bir ülkedeki tüketim, tasarruf hacmini ve tüketimin bileşimini etkilemekte ve bu nedenle gelir dağılımının veya gelir dağılımındaki bozulmanın derecesinin ve nereden kaynaklandığının bilinmesi gerekmektedir. Etkin bir gelir dağılımı politikasının uygulanması da bu şekilde mümkündür. Bölüşüm sorunu yalnızca var olanı paylaşmak olarak görülmemeli, ülkede toplam kaynakların dengeli dağılması sonucunda piyasa genişlemesinin sağlanacağı, ekonomide üretim potansiyelinin artacağı unutulmamalıdır. Bu açıdan gelir dağılımı konusunu her yönüyle ortaya koyacak nitelikte sürekliliği ve karşılaştırılabilirliği olan veri ve göstergelere olan gereksinim devam etmektedir (DPT, 2001: 2). Bu bölümde gelir dağılımı kavramını, gelir dağılımı ölçme yöntemlerini, gelir dağılımındaki eşitsizliğin nedenlerini, Küreselleşme sürecinde gelir dağılımını ve maliye politikasının gelir dağılımını düzenlemedeki rolünü inceleyelim.

1. Gelir Dağılımı Kavramı ve Türleri

Gelir dağılımı bir ülkede yaşayan bireylerin üretilen mal ve hizmetler şeklindeki toplam gelirden almış olukları payı göstermektedir. Üretim faktörlerinin üretim sürecine girmeleri karşılığında elde etmiş oldukları gelirlerin toplamına milli gelirden toplumu oluşturan bireylerin, hane halklarının ne kadar, nasıl ve ne şekilde pay alacağı sorunu gelir dağılımının konusunu oluşturmaktadır. Sosyal ekonomik ilişkilerin belirlenmesi ve ekonomik gelişme sürecine etkileri bakımından gelir dağılımı önemlidir.

A. Gelir Dağılımı Tanımı

Bir toplumda gelir dağılımını doğrudan belirleyen önemli unsur üretim araçlarına kimin sahip olduğu ile ilgilidir. Kamu hizmetleri dağılımı da gelir dağılımının unsurlarındandır. Eğitim, sağlık, ulaştırma, haberleşme, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin yaygınlığı gelir dağılımını etkilemektedir, yani kamu hizmetlerinden yararlanma oranı gelir dağılımını etkilemektedir. Politik görüşlere, tercihlere bağlı olarak toplumun belli kesimlerine yönelik gelir transferleri yaparak gelir dağılımına etki edilmektedir. Şehirlerde imar affı uygulamaları, kamu yatırımlarının bölgesel

dağılımı, kamu mal ve hizmetlerindeki fiyatlandırma politikaları, tarımsal ürünlerin taban fiyatları ve çeşitli tarımsal sübvansiyonlar, yatırım ve ihracat teşvikleri ve kamu personeline yönelik ücret politikaları bu tür uygulamalardan en önemlileridir (Karakayalı, 1997: 58).

Gelir, üretim ve hizmet süreçleri sonucu elde edilen parasal, ya da nesnel getiridir. Gelir; bir kişiye, bir topluluğa belli zamanlarda, belli yerlerden gelen para olarak değerlendirildiği gibi üretim ve hizmet süreçleri sonucu elde edilen parasal ya da nesnel getiri olarak da değerlendirilmektedir.

Gelir dağılımı, gelir farklılaşmalarının açıklamasına yöneliktir ve bu noktada ekonomik ve toplumsal ilişkiler açıklık kazanır, netleşir. Bu çerçevede gelir dağılımının, ekonominin temel açıklayıcı kavramı olduğu yönündeki görüş geçerlilik kazanmaktadır.

Gelir dağılımı, salt ekonomik bir olgu değil, uygulanan toplumsal ve ekonomik politikaların, gelişmenin zaman içinde evriminin doğrudan sonucudur. Bu anlamda, yalnız üretim araçlarının mülkiyeti değil, kamu hizmetlerinin düzeyi, toplumsal geleneksel ilişkiler; işgücünün örgütlenme düzeyi ve yatay ve dikey hareketliliği, siyasal katılma biçimleri ve tüm bunların evrimi gelir dağılımını belirler. Gelir dağılımı bunların bir sonucu ve göstergesidir. Gelir dağılımını, ekonomi kuramında tartışmalı konuma getiren bu çok belirgin toplumsal niteliğidir.

Gelir dağılımını sorun durumuna getiren ikinci etmen, birikim ve yeniden üretim süreçleriyle doğrudan ilişkilidir. Gelirin tüketime mi, yoksa yatırımlara mı gideceği gelir sahiplerince belirlendiğine göre, gelir dağılımıyla yatırımlar arasında doğrudan bir ilişki kurulabilmektedir.

Bu nokta ekonomi politikalarının niteliğini belirleyen en önemli öğelerden biridir (DPT, 2001: 3).

B. Gelir Dağılımına Bilimsel Yaklaşımlar

İktisat politikasının gelişmesinde başlıca itici güçlerden birisi gelir dağılımı konusunda meydana gelen teorik gelişmeler olmuştur. Klasik iktisatçılardan Ricardo, politik iktisadın temel sorununun gelir dağılımını düzenleyen yasaların belirlenmesi olduğunu ileri sürmektedir. Ricardo, iktisat politikasının konusunu, topraktan elde edilen ürünlerin 3 sınıf arasında kar, ücret ve rant şeklinde bölüşümüne ilişkin yasaların belirlenmesi olduğunu ileri sürmektedir (Akyüz, 1977: 3). Bu tür bir gelir dağılımı gelirin fonksiyonel olarak dağılımı adlandırılmaktadır. Ricardo, gelir dağılımı

ve ekonomik büyümeyi birlikte ele almış ve büyümeyi, faktör paylarının gelişimine bağlamıştır(Aklin, 1975: 168).

Daha sonra Mill ve Marks da gelir dağılımını toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler bütünüün bir parçası olarak görmüşlerdir. Çünkü toprak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerinin bireyler arasındaki eşit dağılımı toplumsal sınıfları, dolayısıyla da sınıflar arası gelir dağılımını belirlemektedir. Mill'e göre gelir dağılımı kanunları üretim kanunlarının tersine, sosyal kanunlar olmalar nedeniyle değişebilir özelliklere sahiptirler. Marks esas olarak elde edilen ürünün ücret ve karlar arasındaki dağılımıyla ilgilenmiş, elde edilen gelirdeki emek dışı payın çeşitli mülk gelirleri arasındaki dağılımıyla ilgilenmemiştir. Temelde, Ricardo'nun fikirlerine dayanan Marks, temel üretim faktörleri mülkiyetinin sınıfsal bir dağılım gösterdiği durumda, toprak sahipleri sadece rant geliri, işçiler sadece ücret geliri, sermaye sahiplerinin de sadece kar/faiz geliri elde ettikleri ileri sürmektedir (Miynat, 2003: 55).

Menger, Walras ve Marshall'ın öncülük ettiği neo-klasik iktisatçılar gelir dağılımı konusunda klasiklerden farklı olarak, gelirin sınıflar arasında değil üretime katılan faktörler arasında paylaşılması ve faktör paylarının belirlenmesi şeklinden çok, faktör fiyatlarının oluşma biçimi üzerinde durmuşlardır. Neo-klasik iktisatçılar tam rekabet varsayımı altında her üretim faktörünün, ürüne yaptığı katkıya eşit getiri sağladığını ve bunun adil olduğunu belirli varsayımlar altında, toplam ürün bütün faktörler arasında paylaşıldığında geriye hiçbir artık kalmadığını, toplam ürünün tükendiğini gösteren bir bölüşüm teorisi kurmuşlardır. Bölüşüm teorisi faktör gelirlerini, bir birinden ve net üretim değerinden bağımsız olarak, bir arda belirlemeye yöneliktir.

Keynes ise, gelir dağılımı konusunda doğrudan bir teori ortaya koymamıştır. Ancak tam istihdamı sağlama, ekonomik büyüme ve gelir yaratma ile ilgili düşünceleri gelir dağılımı konusunda ipuçları vermektedir. Keynes esasen gelirin yeniden dağılımı konusuna değinmiştir. Keynes vergileri artırarak yüksek gelirli kişilerin gelirlerini azaltıp, düşük gelirliyi destekleyerek tüketim eğilimi ve efektif talebin artırılması, böylece istihdam seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Turhan, 1993: 35). Keynes esas olarak tam istihdamın sağlanması ve deflasyonla mücadele üzerine yoğunlaştığından, daha çok tüketim ve harcama konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Keynes tüketim ve harcamaların toplam talep üzerine etkisini inceleme konusu yapmış, Keynesyen gelir dağılımı konusunda daha çok Keynes'i takip eden iktisatçılar çeşitli teoriler geliştirmişlerdir.

Fonksiyonun gelir dağılımı yaklaşımı, Harrodd-Domar, Kaldor ve Kalecki' nin öncülüğünü yaptığı Keynesci ve Neo Keynesci büyüme teorilerinde de temel olarak alınmaktadır. Sınıflara göre farklı gelir, dolayısıyla farklı tasarruf oranları büyüme dinamiğinin başlıca belirleyicisidir. Kaldor'un "İşçiler kazandıklarını harcar sermayedarlar ise harcadıklarını kazanır" özdeyişi, fonksiyonel gelir dağılımında Keynesci okulun genel kuralı olmuştur. Kaldor tam istihdam halindeki bir ekonomide, nispi faktör paylarının "ücret ve kar" yatırım oranını belirlediğini ileri sürmektedir. Kaldora göre, daha yüksek bir yatırım düzeyinde, sürekli bir tam istihdam dengesi için zorunlu olan daha yüksek bir tasarruf- hâsıla oranını gerçekleştirmek için gelir dağılımında bir kaymanın gerekli olduğudur (Uysal, 1999: 40).

Liberal siyaset felsefecisi Rawls/La başlayan ve muhafazakâr Nozick/Le devam eden, yoksulluk ve gelir dağılımı konularına yaptığı katkılarla Nobel ödülü alan A.Sen/Le gelişen bir tarihsel tartışma, geçen 30 yılı aşkın süredir. Diğer birçok katkılarla açıklık kazanmıştır. Diğer taraftan gelir dağılımında adalet tartışmaları Romer tarafından pozitif kalıplara dökülerek incelenmeye çalışılmıştır (Gürsel, Levent, Selim, Sarıca, 2000: 151).

C. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımının başlıca dört türü vardır. Bunlar aşağıdaki gibi açıklanır:

a. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı, toplam gelirin toplumu meydana getiren bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımını ifade eder. Buradaki tanımlamadan da anlaşılacağı üzere, kişisel gelir dağılımında gelirin fertler ya da haneler arasındaki dağılımı ön plandadır. Ekonomik eşitsizliklerin oldukça iyi bir göstergesi olan kişisel gelir dağılımından beklenen ilk hedef hane halkları arasındaki gelir eşitsizliklerinin belirlenmesidir. Kişisel gelir dağılımı bireysel ve statiktir.

Fertlerin veya tüketici karar birimlerinin belirli bir sürede elde ettikleri gelir miktarını belirlemek için kişisel gelir dağılımı kavramına başvurulur. Bu gelir dağılımı sayesinde, tüketici grupları arasındaki gelir dağılımı dengesizliklerini tespit etmek mümkün olduğu gibi, fonksiyonel gelir dağılımıyla kişisel gelir dağılımı arasındaki farkları tespit etmek de mümkün olabilmektedir (Özbilen, 1998: 378).

Kişisel gelir dağılımında gelir eşitsizlikleri, fertlerin ya da hanelerin gelirlerinin büyüklüğüne göre belirlenir. Hane ya da kişisel gelirin dağılımı, gelir büyüklüğü dışında gelirin türüne, sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörlere, bölgelere,

yaş ve cinsiyete, eğitim durumlarına vb. göre sınıflandırılmaktadır. Kişisel gelir dağılımı araştırmalarının, bir ülkede belirli bir sürede yaratılan tüm gelirin haneler veya kişiler arasında nasıl bölüştüğüne ortaya konulması, hanelerin sosyal ve ekonomik yapılarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi açısından önemli çalışmalar olma özelliği de bulunmaktadır.

Kişisel gelir dağılımında bireylerin veya tüketici birimlerin belirli bir süre boyunca elde ettikleri gelir miktarları göz önünde tutulduğundan, kişisel gelir dağılımı bireyler arası gelir eşitsizlikleri araştırmalarında başvurulması gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğuşu neo-klasik iktisada dayanan refah iktisadın doğması ve gelir vergisinin uygulanmasıyla ilişkilidir. Kişisel gelir dağılımı, toplam gelirin toplumu meydana getiren bireyler aileler ve gruplar arasındaki dağılımını ifade eder. Kişisel gelir dağılımı şu açılardan önemlidir:

- Fertler arasında gelir eşitsizliklerinin göstergesi olarak ve ekonomik incelemelerde değişik amaçlarla kullanılabilir. Örneğin çeşitli ülkeler arasında gelir eşitsizliklerinin karşılaştırılmasında yada aynı ülke içerisinde gelir eşitsizliklerinin yıldan yıla nasıl bir gelişme gösterdiğini incelemek amacıyla kullanılır.
- Keynesyen görüşe göre, toplumsal ve ferdi tüketim ile tasarruf düzeyi gelirin bir fonksiyonudur. Dolayısıyla kişisel gelir dağılımının değişmesi ile beraber marjinal tüketim eğilimleri farklı olan sosyal grupların gelir düzeyleri değişecek bu da toplam tüketim miktarını dolayısıyla kısa dönemde istihdam hacmini, uzun dönemde ise potansiyel büyüme hızını kısmen değiştirecektir.

b. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Böhm- Bawerk'e göre fonksiyonel gelir dağılımı, farklı üretim faktörlerine, üretim fonksiyonlarına bağlı olarak düşen payın nasıl belirlendiğini gösterir. Burada üretim fonksiyonlarını oluşturan kişi- faktörler dikkate alınmaz. Böylece, fonksiyonel bölüşüm milli gelirin ücret, toprak rantı, faiz ve kar olarak ayrılmasını ifade eder (Neumark, 1948: 354; Uysal, 1999: 7).

Fonksiyonel gelir dağılımı ülke içinde yaratılan milli gelirin üç temel üretim faktörü olan işgücü, sermaye ve doğal kaynaklar arasında nasıl bölüştüğüne gösterir. Fonksiyonel gelir dağılımı bir ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında da bilgi verir. Örneğin gelişmiş ülkelerde ekonomik kalkınmanın başlangıç dönemlerinde,

tarım kesimi milli gelirden en büyük payı alırken, gelişme seviyesi yükseldikçe ücretlilerin payı artmaktadır. Gelişme yolunda olan ülkelerde ise tarım kesiminin milli gelirdeki payı önemini korurken ücretlilerin geliri nispi olarak daha düşük kalmaktadır.

Milli gelirin içinde ücret, faiz, rant ve karın paylarını saptarsak, milli gelirin fonksiyonel dağılımını elde etmiş oluruz (Türk, 2008: 315).

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim sürecinde ortaya çıkan gelirin, üretim faktörleri ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki dağılımını gösteren yaklaşımdır. Çeşitli üretim faktörlerinin milli gelirden aldıkları payları inceleyen bir kavram olan fonksiyonel gelir dağılımı, milli gelir içindeki ücret, faiz, rant ve kar payları hakkında bilgi vermesi açısından da başka bir öneme sahiptir.

Gelirin faktörel dağılımı olarak da ifade edilen fonksiyonel gelir dağılımında, ülke içinde yaratılan milli gelirin, üç temel üretim faktörü olan işgücü, sermaye ve toprak sahipleri arasında nasıl bölüştüğü gösterilmektedir. Bu bölümde, üretimin ne kadarının emek sahiplerine ücret, sermayedarlara faiz, toprak sahiplerine rant olarak dağıtıldığı ve ne kadarının müteşebbislere kar olarak kaldığı incelenmektedir.

Fonksiyonel gelir dağılımını, gelirin emek gelirleri ile emek dışı gelirler arasındaki bölüşümü olarak nitelendiren başka bir tanımlamada; üretim süreci sonucunda ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki bölüşümünün önem taşıdığı belirtilmektedir. Gelirin emek ve mülk sahipleri arasındaki bölüşümünün yanısıra emek geliri, ücret, maaş, yüksek yönetici geliri gibi alt bileşenlerine, mülk gelirleri ise kar, rant gelirleri gibi kendi alt bileşenlerine ayrılarak, faktör payları konusunda daha ayrıntılı inceleme yapılabilir.

c. Coğrafi Gelir Dağılımı

Milli gelir hiçbir ülkede, çeşitli bölgelere eşit olarak dağılmamıştır. Milli gelirin coğrafi dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların milli gelirden ne oranda pay aldıklarını gösterir (Türk, 2008: 313).

Bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasındaki kişi başına düşen gelir farklılıklarını bulmaya yarayan bölgesel gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmiş ve az gelişmiş bölgeleri arasındaki farklılıklarını ortaya çıkarmakta kullanılabilir. Bu dağılımın kullanılma amacı milli gelirin ülkede her bölgeye eşit olarak dağıtılmamış olmasından kaynaklanır. Bazı coğrafi ve siyasi nedenlerden dolayı belli bölgeler, milli gelirden daha çok pay alırken bazı bölgeler daha az pay almaktadır.

Bölgesel gelir dağılımı dengesizliklerin giderilmesi özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni bölgesel gelir dağılımının bölgeler arasında gösterdiği farklılıkların göç çarpık kentleşme ve artan alt yapı talebi gibi birçok problemi de beraberinde getirmektedir.

d. Sektörel Gelir Dağılımı

Gelirin sektörel dağılımı, bir ekonomide yaratılan toplam hâsılanın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımını ifade eder (DPT, 2001: 19).

Bir ekonomide tarım, hizmet ve sanayi adı altında üç ana sektör vardır. Sektörel gelir dağılımı, bir ekonomide bu üç ana sektörün gayri safi milli hâsılaya ne oranda katıldığına değerlendirilmesidir. Yani, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelirden aldıkları paylar bunların uzun dönemde izledikleri yol, sosyal hâsılaya katkısı gibi ekonomik veriler, devlete gösterge teşkil ederek hangi sektörlerin teşvik edileceğini hangi sektörlerin milli gelir dağılımını ne şekilde etkilediğini sektörlere göre gelir dağılımının sonuçlarına bakarak karar verme imkânı sağlar.

Sektörel gelir dağılımı analizleri, ülkenin gelişmişlik düzeyleri hakkında bilgi verir. Gelişmiş ekonomilerde, ekonomi sanayileşmesini tamamlayıp hizmet aşamasında olmasından dolayı tarım sektörünün milli gelirdeki payı azdır. Az gelişmiş ülkelerde ise ekonomi tarıma dayalı olduğundan tarım sektörünün milli gelirdeki payı fazladır.

D. Gelir Dağılımının Ölçülmesi Yöntemleri

Gelir dağılımındaki değişiklikler, küreselleşme ve/veya teknolojik değişme gibi yapısal etkilerden veya ülkenin makroekonomik performansının kötüleşmesinden kaynaklanabilir. O halde, gelir dağılımını belirleyen faktörleri kısaca şöyle sıralayabiliriz: İşgücü piyasası ve işgücünün dağılımı, üretim faktörlerinin ve bu faktörlerin fiyatlarının dağılımları, servetin dağılımı, eğitim düzeyi, sosyal kurallar ve düzenlemeler, dünya ekonomisindeki değişiklikler (küreselleşme, teknolojik değişim, vb.) ve ülke ekonomisindeki değişiklikler ve politikalar; enflasyon, krizler, bütçe açıkları, devalüasyon, özelleştirme, vb. (Kuştepe, Halaç, 2004: 4).

Kişisel gelir dağılımları, çeşitli gelir büyüklüklerine veya gelir dilimlerine düşen birey, aile veya tüketici birimi sayılarını gösteren frekans dağılımlarıdır. Literatürde kişisel gelir dağılımını ölçmek için kullanılan çok sayıda ölçü bulunmaktadır. Bu ölçüler içinden Değişim Aralığı, Aralık Ölçüsü, Görelî Ortalama Sapma, Standart Sapma, Varyans, Logaritmik Varyans, Değişim Katsayısı, Gini

Oranı, Yüzde Payları, Lorenz Eğrisi, Pareto Katsayısı ve Atkinson Eşitsizlik Ölçüsü hakkında bilgi verilecektir.

Gelir dağılımı serilerinde, değişkenliğin (dağılımın) fazla olması eşitsizliğin de fazla olmasını göstermektedir. Çünkü gelir grupları arasındaki gelir farklılıklarının fazlalığı, değişkenliği yaratmaktadır.

Gelir dağılımı araştırmalarında değişkenlik için en çok standart sapma, görelî ortalama sapma, varyans, logaritmik varyans, değişim aralığı ve değişim katsayısı ölçüleri kullanılmaktadır (DPT, 2001:5) .

Değişim Aralığı: Değişkenlik hakkında kabaca bir fikir veren değişim aralığı, bir serideki maksimum gelir ve minimum gelir arasındaki farkı ifade eden bir ölçüdür. Değişkenlik hakkında ancak kabaca bir fikir verebilen bu ölçü, serinin sadece iki uç değerini dikkate alarak arada kalan diğer terimlerin nasıl değiştiklerini hiç hesaba katmadığı için eleştirilebilir.

Değişimi belirleyen en basit ölçü, en büyük gözlem değeri ile en küçük gözlem değeri arasındaki fark olarak tanımlanan değişim aralığıdır (İkiz, Püskülcü, Eren, 1996: 25).

Aralık Ölçüsü: En ilkel eşitsizlik ölçütü, dağılımın iki ucundaki extreme (uç) değerleri karşılaştırmak; yani en yüksek ve en düşük gelirleri mukayese etmektir. Bu nedenle aralık ölçüsü, bu iki düzey arasındaki farkın ortalama gelire oranı biçiminde tanımlanabilir. Aralık ölçüsü iki uç değer arasındaki dağılımı ihmal ettiği için eleştirilmektedir.

Aralık ölçüsü, en yüksek ve en düşük gelir düzeyleri arasındaki farkın ortalama gelire oranıdır (Aktan, Vural, 2002: 13 -14).

Görelî Ortalama Sapma: Bir dağılımda uç değerleri incelemenin dışında da çeşitli analiz araçları vardır. Bunlardan biri görelî ortalama sapma'dır. Dağılımdaki bütün gelir düzeylerini ortalama gelir ile karşılaştırır ve tüm farkların mutlak değerlerinin toplamı bulunup; bu farklar toplamı, toplam gelire oranlanırsa görelî ortalama sapma elde edilir. Bu ölçüt için, ortalamanın aynı tarafında bulunan daha yoksul bir kişiden daha zengin bir kişiye doğru yapılan gelir transferlerine karşı hiçbir şekilde duyarlı olmaması bir eleştiri noktasıdır(DPT, 2001: 5). Aralık ölçütünden farklı olarak, görelî ortalama sapma tüm dağılımı kavrar. Ancak bu ölçüt, ortalama gelire göre aynı bölgede yer alan iki kişi açısından daha az gelir sahibi olandan daha fazla gelir sahibi olana yapılan gelir transferine karşı duyarlı değildir (Aktan, Vural, 2002: 13 -15) .

Varyans: Değişmenin ortak istatistikî ölçüsü olan varyans, mutlak farkların değerlerinin basit toplamını almak yerine, bu farkların kareleri toplandığında ortalamadan uzaklaşan farkları ifade eder. Diğer şeyler sabitken, daha yoksul bir kişiden daha zengin bir kişiye yapılan gelir transferi her zaman için varyansı, diğer bir ifadeyle eşitsizlik ölçüsünü yükseltir. Bu nitelik bir eşitsizlik ölçütü için çok önemli bir husustur.

Standart Sapma: Bu ölçü, terimlerin aritmetik ortalamadan farklarının (sapmalarının) kareleri ortalamasıdır. Standart sapma, istatistiksel analizlerde dağılım ölçüsü olarak en çok kullanılan ölçüdür. Üst gelir grubundan düşük gelirli birime gelir aktarması olduğunda büyük değerdeki sapma azalır, küçük değerdeki sapma artar. Bütün gelirlerin birbirine eşit olduğu durumda standart sapma sıfırdır.

Logaritmik Varyans (Gelirlerin Logaritmalarının Varyansı): Düşük gelirli olanların gelir transferlerine daha fazla önem verilmesi istendiğinde gelirler için logaritmik formun kullanılması gerekir. Çünkü gelir düzeyleri arttıkça, gelir düzeyleri farkları daralma meydana gelmektedir. İstatistikte genel olarak geometrik ortalamadan farkların karesi alınmakla birlikte, pek çok gelir dağılımı çalışması aritmetik ortalamanın logaritmasından farklar biçiminde bir yaklaşım izlenmektedir. Ölçünün logaritmik olması küçük gelirlerin nisbi olarak daha çok ağırlık taşınması sonucunu doğurur. Belli bir miktar gelirin düşük gelirli bir kişinin gelire eklenmesi logaritmik varyansta aynı gelirin yüksek gelirli bir kişinin gelirinden çıkarılması durumundan daha çok bir düşme meydana getirir. Logaritmik varyans, diğer eşitsizlik ölçülerine göre düşük gelirlilere daha fazla ağırlık vermekte ve ayrıca değişim katsayısı gibi ortalama gelir farklılıklarından etkilenmediğinden gelir dağılımı karşılaştırmalarında bir sorun yaratmamaktadır. Logaritmik varyans ortalama gelirin altındaki ve üstündeki farkları tam olarak yansıttığı için serinin tamamı ile ilgilenmektedir. Bütün bunlar refah açısından eşitsizlik ölçüsü için tercih edilir özelliklerdir.

Logaritmik olmasının gereği düşük gelir gruplarına daha fazla ağırlık veren bir ölçüttür. Yüksek gelirlilerden düşük gelirlilere gelir transferinin olması durumunda logaritmik standart sapma değerinde düşme meydana gelir. Ölçütün ölçme birimlerinden bağımsız olma özelliğine sahip olması uluslararası ve dönemsel karşılaştırmalarda kullanılmasına olanak tanımaktadır (Aktan, Vural, 2002: 15- 17).

Değişim Katsayısı: Bir serinin standart sapması, serinin aritmetik ortalamasına bölünür ve sonuç 100 ile çarpılırsa değişim katsayısı elde edilir. Değişim katsayısı ile standart sapmanın aritmetik ortalama içindeki payı bulunmuş

olur. Değişim katsayısı, her düzeydeki gelirler arasındaki gelir transferlerine karşı duyarlı olma özelliğine sahip olmasıyla beraber varyanstan farklı olarak ortalama gelirden ve ölçü biriminden bağımsız olduğundan ülkelerarası karşılaştırma yapmada kullanılabilir bir ölçüdür. Bütün gelirlerin eşit olması halinde değişim katsayısının değeri sıfır olur (DPT, 2001:6).

Lorenz Eğrisi: Gelir dağılımındaki eşitsizliği, yatay ekseninde nüfusun kümülâtif oranlarıyla, dikey ekseninde de bu nüfusun elde ettiği gelirin kümülâtif oranlarıyla gösteren diyagramdır. Lorenz eğrisi, yüzde olarak ülkedeki toplam gelirin ne kadarını kaç kişinin aldığını, diğer bir deyişle; gelirin paylaşım şeklini göstermektedir. Lorenz eğrisi, eğer gelirin dağılımında bir eşitlik sözkonusu ise herkesin gelirden eşit ölçüde pay aldığını ifade etmek için 'tam eşitlik doğrusu' adını alır. Başka bir deyişle, gelirler bireyler arasında eşit olarak dağılmışsa Lorenz eğrisi mutlak eşitlik doğrusu ile çakışarak 45 derecelik bir doğru biçimini alacaktır. Lorenz eğrisinin tam eşitlik doğrusundan uzaklaşmaya başlayarak daha çukur hale gelmesi gelir paylaşımında eşitsizlik olduğu anlamına gelmektedir ve gerçek hayatta kişisel gelir dağılımı mutlak eşitlikten oldukça uzakta yer almaktadır.

Mutlak eşitlik durumunda, toplumun en düşük gelir elde eden % 10'u milli gelirin % 10'unu, en düşük gelir elde eden % 20'si milli gelirin %20' sini alacaktır. Mutlak eşitliğin olmaması halinde ise, örneğin, toplumun en düşük gelirli %10'u milli gelirden %5 pay alır veya en düşük gelirli % 20, milli gelirden % 12 pay alır. Bu payların düzeyi eşitsizliğin boyutunu belirler. Bir ülkede yaşayan kişiler ya da hane halkı gelirine göre %1, %5 veya % 20 gibi değişik dilimlere bölünebilir. Dilim seçimi, Lorenz eğrisinin mantığını değiştirmez. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için aşağıdaki tabloda verilen rakamlar grafikte gösterilmiştir(Pınar, 2006: 287).

Tablo 1: Lorenz Eğrisi için Sembolik Bir Gelir Dağılımı Yapısı

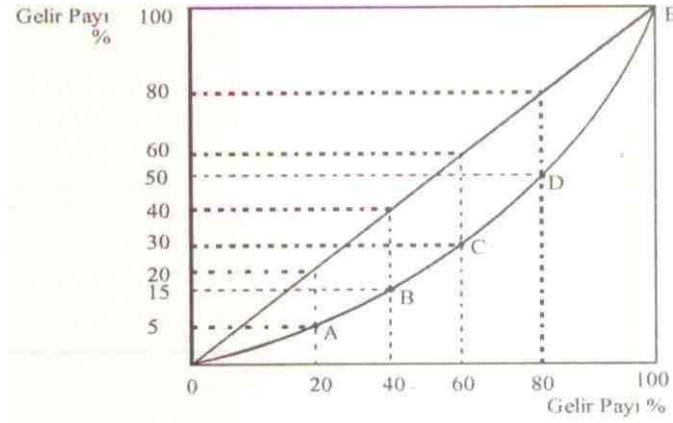
Yüzde Dilimler	Mutlak Eşitlik		Eşitsizlik	
	Yüzde Pay	Birikimli (%)	Yüzde Pay	Birikimli (%)
1. % 20	20	20	5	5
2. % 20	20	40	10	15
3. % 20	20	60	15	30
4. % 20	20	80	20	50
5. % 20	20	100	50	100

Kaynak: (Pınar, 2008: 288);

Yüzde dilimler en küçükten, en büyüğe doğru sıralanmıştır.

Yukarıdaki Tablo 1'de iki örnek dağılım verilmektedir. Mutlak eşitlik durumunda, gelirine göre dilimlere ayrılan toplumda, her dilim milli gelirden aynı oranda pay almaktadır. Mutlak eşitlik durumundan her uzaklaşma bu oranları değiştirecektir. Tabloda verilen eşitsizlik örneğinde toplumdaki en düşük gelirli %20'lik kesim, milli gelirden sadece % 50 pay almaktadır. Birikimli olarak bakılırsa, örneğin, en düşük gelirli % 40'lık dilim milli gelirden sadece % 15 pay almaktadır. Kolaylık sağlama açısından, çoğunlukla % 20'lik dilimler kullanılmakla beraber, %1, %5 ya da %10 gibi başka dilimler de kullanılabilir.

Şekil 1: Lorenz Eğrisi

Kaynak: http://eab.ege.edu.tr/pdf/8_1/C8-S1-M21.pdf

Yukarıdaki şekil 1'de görüldüğü gibi mutlak eşitlik durumunda, Lorenz eğrisi OE arasında düz bir çizgi olacaktır. Bir ölçüde eşitsizliğin bulunması halinde ise eğri kavisli olacaktır. Mutlak eşitlik eğrisi ise kavisli eğri arasındaki alan eşitsizliğin büyüklüğünü gösterir. Eşitsizlik arttıkça, eğri 45 derecelik eğriden uzaklaşacak, eşitsizlik azaldıkça bu eğri 45 derecelik eğriye yaklaşacaktır. Lorenz eğrisi temel alınarak rakamsal olarak hesaplanan eşitsizlik ölçüsü *Gini katsayısı* olarak adlandırılır ve OCE alanının 45 derecelik eğri altında kalan alana oran ile ölçülür. Bu katsayı, 0 ile 1 arasında değer alır ve bu katsayının yüksek olması eşitsizliğin arttığı anlamına gelir. Teorik olarak mutlak eşitlik durumunda 0, mutlak eşitsizlik durumunda ise 1 olacaktır. Ancak, gerçek hayatta sözü edilen katsayı, bu iki değer arasında bir rakamdır (Pinar, 2006: 288- 289).

Gini Katsayısı:

İki ekonomi istatistikçisi olan Amerikalı Max Lorenz ve İtalyan Corrado Gini hemen hemen aynı zamanda ve birbirlerinden ayrı olarak gelir dağılımı sorununu ele almışlardır (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, 1999: 186). Kişisel gelir dağılımını ölçmek için çok sayıda gelir dağılımı ölçütü bulunmaktadır. Bireysel gelir eşitsizliklerinde en yaygın kullanılan ölçülerden biri İtalyan istatistikçi Corrado Gini tarafından bulunduğu için bu adla adlandırılan Gini katsayısıdır. Gini katsayısı Lorenz egrisinden hareketle hesaplanmaktadır. Gini katsayı, Lorenz egrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alan oranına eşittir. Bu oran büyüdükçe dağılımdaki eşitsizlik artıyor demektir. Teorik olarak bir toplumda, gelir o toplumdaki bireyler arasında tam eşit olarak dağıtılırsa Gini katsayısı "0" 'a eşit, toplumdaki gelirleri yalnız bir kişi alırsa Gini katsayısı "1" 'e eşit olmaktadır (Çelik, 2004:60).

Yüzde Paylar Analizi:

Yüzde payları analizi, gelir dağılımını Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısına göre daha detaylı gösteren bir yöntemdir. Bu yöntemde gelir ve nüfus beş tane % 20'lik paya bölünerek en düşüğe en yükseğe doğru kümülâtif olarak sıralanır ve böylece nüfusun her bir % 20'lik payının gelirin ne kadarını elde ettiği bulunur(Altınışık, Peker, 2008: 104).

Atkinson Eşitsizlik Ölçüsü: Gini oranı ve benzeri ölçüler gelir yelpazesinin çeşitli noktalarında eşitsizliğe verilecek ağırlıklar konusunda gizli yargılar taşımaktadırlar. Değişik gelir dağılımlarını çeşitli eşitsizlik ölçülerine göre sıraladığımız zaman ortaya düzgün olmayan bir sıralama çıkabilir. Bunun nedeni eşitsizliğe verilecek ağırlıkların farklı olmasıdır. Bu ağırlıklar değer yargılarından bağımsız olmadıklarından Atkinson bir sosyal refah fonksiyonu varsayarak çeşitli eşitsizlik ölçülerini bu sosyal refah fonksiyonuna göre yeniden sıralamaya çalışmıştır. Atkinson'un sosyal refah fonksiyonunda; toplumun eşitsizliğe verdiği değer (ağırlık) 0 ile sonsuz arasında değer almaktadır. Bu ağırlığın 0 olması; toplumun gelir dağılımı konusunda kayıtsız olduğunu, diğer bir ifadeyle gelir dağılımına önem vermediğini, ağırlığın sonsuz olması ise toplumun sadece en düşük gelir grubuna sahip olan kişilerle ilgilendiğini göstermektedir. Atkinson ölçüsü, gelirlerin eşit dağılması halinde belirli bir zamandaki sosyal refah seviyesine ulaşabilmek için o zamanki toplam gelirin ne kadarlık bir kısmının yeterli olduğunu ifade etmektedir. Atkinson ölçüsünü gelirin yeniden dağılımından doğan potansiyel kazançların bir ölçüsü olarak yorumlamak mümkündür.

Atkinson (1970) tarafında geliştirilen bu indeks daha çok hane halkı gelir dağılımının ölçümünde kullanılmaktadır. Toplumsal refah fonksiyonundan hareketle türetilen indeks toplumun normatif olarak eşitsizliğe karşı duyarlılığına bağlı olarak farklı sonuçlar vermektedir. Söz konusu indeks ülkeyi oluşturan bölgesel birimlerin hane halkı olarak kabul edilmesi durumunda bölgelerarası gelir dağılımı için de kullanılabilir (Atkinson, 1970'den aktaran; Öztürk, 2005: 99).

Pareto Katsayısı: "İtalyan Ekonomisti Vilfredo Pareto birçok gelir istatistiklerinden hareketle deneysel çalışmalar sonucunda bölüşüm yasasına ulaşmıştır. Pareto'ya göre, ulusal gelirin aileler arasında bölüşümü, hemen her toplumda piramit benzeri bir dağılım göstermektedir. Piramidin tepesinde yani en sivri noktasında, o toplumun en yüksek gelir düzeyine ulaşmış birkaç aile; piramidin tabanına doğru inildikçe, yani daha düşük gelir düzeylerine geldikçe genişleyen gruplar ve nihayet en düşük gelir grubunda, yani piramidin tabanında, en yüksek sayıda ile bulunmaktadır." (Karakayalı, 2002, 71)

E. Gelir Dağılımında Eşitsizliğin Nedenleri

Milli geliri toplam gelire böldüğümüz zaman o ülkenin ortalama geliri elde edilir. Bazı kişi ve gruplar ortalamadan daha fazlasını bazıları ise azını alır (Başoğlu, Ölmezoğulları, Parasız, 1999: 190). Aşağıdaki bölümlerde gelir dağılımında yaranan eşitsizliğin nedenlerini açıklayacağız.

a. Servet ve Toprak Dağılımı

Gelir dağılımındaki bozulmanın gelişmekte olan ülkeler bakımından en önemli nedenlerinden biri servetteki farklılıktır. Gelir dağılımı aynı zamanda veya belirli bir açıdan servet dağılımına bağlıdır. Servet yaratan unsurların en önemlisi ise topraktır (Tinbergen, 1975: 147).

Servet dağılımı, tüketici karar birimleri arasındaki gelir dağılımını da etkileyebilir. Zira sahip olunan servet ve bu servetlerden elde edilen gelirlerin mevcut dağılımı farklı kişi ve grupların elde edecekleri gelirler arasında önemli farklılıkların oluşmasına yol açmaktadır. Üstelik servet dağılımı vasıflı emek dağılımına kıyasla daha eşitsiz bir dağılımdır. Az sayıdaki tüketici birimi özel servetlerin çok büyük bir kısmını elinde bulundurmaktadır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri emeğin vasıflarının artırılabilmesi olanağı sınırlı iken servet edinmenin sınırsız olmasıdır. İkinci olarak, gelirlerin tamamı çalışılarak elde edilmemektedir. Gelir getiren servet önemli bir gelir kaynağıdır ve servetlerin büyük bir kısmı miras olarak edinilmiştir.

Miras olarak edinilen tek servet türü mali nitelikte olan servet değildir, beşeri sermaye de miras olarak edinilir. Bu kalıtım yoluyla edinilen bir mirastır. Aradaki bağlantı tam ve kesin olmasa da zeki ve yetenekli ebeveynlerin çocuklarının da zeki ve yetenekli olma ihtimali yüksektir. Öte yandan, servet sahibi olan ve iyi yetişmiş ebeveynler çocuklarını iyi yetiştirmekte ve onların iyi eğitim almalarını sağlamaktadırlar, yani mali servetlerinin yanı sıra beşeri servetlerini de çocuklarına aktarmaktadırlar.

Toprak dağılımından kaynaklanan gelir eşitsizliğini gidermek için üç önemli politika seçeneği söz konusudur. Birincisi, ortalama gelir eşitsizliği ve tarımsal gelir dağılımını doğrudan etkileyen toprak reformudur. İkincisi, doğrudan doğruya tarımda çalışanların eğitimiyle ilgilidir. Tarımda verimlilik artışı ve yeni teknolojilerin kullanımıyla ilgili olarak, tarımsal nüfuzun eğitilmesine yönelik uygulamalar gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Reformla birlikte açığa çıkacak tarımsal nüfuzun eğitilerek diğer sektörlerde istihdamına yardımcı olacak politikalar geliştirmek gelir dağılımında iyileşme sağlamaktadır. Son olarak da tarımsal ürünlere yönelik piyasalar ve finansal varlıklar borsaları ve vadeli işlemler piyasası kurulması uzun vadede gelir dağılımı üzerinde tarımsal nüfuz lehine olumlu etkide bulunabilmektedir.

Sonuç olarak, istikrarlı kalkınma ve dengeli bir gelir dağılımı için tarım reformu çok önemli bir faktördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım ekonomik gelişmede ve kalkınmada çok önemli rol oynamaktadır (Miynat, 2003: 62).

b. Eğitim Politikasındaki Hatalar

Eğitim düzeyinin gelir dağılımına etkisi pek çok açıdan ele alınmaktadır. Beşeri sermaye yaklaşımı açısından konu ele alındığında, eğitim seviyesi ile elde edilen gelir arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe, elde edilen gelirin de artması beklenmektedir. Emeğe yapılan ücret ödemeleri, beşeri sermayeye yapılan yatırım miktarı ile orantılıdır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar arttıkça, beşeri sermaye daha nitelikli bir duruma gelmektedir. Çünkü bireysel yetenek ve servet insanların hayat boyu kazançlarını etkileyen en önemli faktörlerdendir (Aktan, 2001: 4).

Geçmişte tarım kesiminin ekonomide ağırlıklı bir yere sahip olduğu birçok Gelişmekte Olan Ülkelerde toprak sahibi olma gelir dağılımının en önemli belirleyicisi konumundaydı. Günümüzde toprak artık önemli bir üretim faktörü değildir ve kentleşmenin, sanayileşmenin ve hizmet üretiminin artması sonucu gelir

dağılımındaki eşitsizliğin temel nedeni olma özelliğini önemli ölçüde kaybetmiştir. Öte yandan, ekonomilerin gittikçe artan oranda dışa açılması ve dış ticaret engellerinin önemli ölçüde azaltılması sonucu rekabetin artması ve şirketlerin piyasalarda tekel oluşturma güçlerinin aşınması nedeniyle eşitsizlik unsuru olarak tekelleşme de eski önemini sürdürememektedir.

Günümüzde beşeri sermaye en önemli üretim faktörü konumundadır. Eğitim alanındaki eşitsizlikler gelir dağılımındaki eşitsizliklerin ortaya çıkmasına yol açan unsurların başında gelmektedir. Arazi ve fiziki sermaye gibi üretim faktörlerinde herhangi bir kişinin sahip olabileceği miktar konusunda herhangi bir sınır söz konusu değilken bir kişinin sahip olabileceği bilgi konusunda doğal bir sınır bulunmaktadır. Bu nedenle, toplumun eğitim düzeyi arttıkça gelir dağılımındaki eşitsizlik de o ölçüde azalma eğilimine girecektir.

Ortalama istihdam düzeyi ile birlikte eğitim düzeyi gelir düzeyini pozitif olarak etkilemektedir. Diğer bir deyişle eğitim düzeyi ve otlamam istihdam düzeyi arttıkça, gelir düzeyi yükselmektedir. Buna göre bir ailenin ortalama eğitim düzeyi iki katına çıkarıldığında kullanılabilir gelirinde %60'lık bir artış meydana gelmektedir. Sonuçta eğitim düzeyi gelir düzeyi üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Eğitim düzeyi arttıkça gelirin de yükseldiği ve eğitim düzeyine göre oluşan grup farklılıklarının genel eşitsiz gelir dağılımı üzerinde yüksek sayılabilecek bir paya sahip olduğu ileri sürülmektedir.

Bir ülkede nüfusun büyüklüğü kadar niteliği de ekonomik değişkenler üzerinde önemli etkilere sahiptir. Çalışan nüfusun büyüklüğü ve büyük hızı kadar üretkenliği belirleyen en temel unsur nüfusun eğitilmiş olmasıdır. Dolayısıyla eğitim, milli gelirin düzeyi ve dağılımını belirleyen en önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Öncelikle kamunun ilk ve orta öğretime yönelik harcama ve transfer politikaları gelir eşitsizliğini azaltmada etkili olmaktadır. Ancak, yapılan araştırmalarda yüksek öğretime yönelik kamu harcamaları ve sübvansiyonların gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada pek başarı sağlamadığı yönündedir. Bunun nedeni, yüksek eğitime yönelik teşviklerin genellikle orta ve yüksek gelirli kesimlere daha fazla yarar sağladığından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan bu tür sosyal refah ve fayda programları yoksullardan daha çok şehirli orta sınıfa fayda sağlamaktadır. Bunun en önemli nedeni sosyal hizmetlerin dağılımının daha çok şehirlerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır.

Dolayısıyla, eğitime yönelik harcama ve teşvikler en alt gelir grubundakilere pek fayda sağlayamamaktadır. Gelir bakımından en alt düzeyde olanlar (yoksullar)

eğitim sistemi içinde yeteri kadar olmadıklarından, eğitim harcamaları ile gelir dağılımlında var olan çeşitli dengesizlikler ortadan kaldırılamamaktadır. Örneğin özel okullar ve özel üniversitelere bütçeden ayrılan pay ve bunlara yönelik diğer teşitiklerden toplumun alt gelir grubuna dâhil olanlar yararlanmamaktadır. Dolayısıyla, bunlara yönelik kaynak transferleri ile mevcut gelir eşitizliğinin daha da bozulma ihtimali oldukça yüksektir.

Eğitime yönelik gelir eşitizliklerini azaltmaya bağlı olarak devlet, eğitime başlama ile ilgili tüm engel ve sınırlamaları ortadan kaldırarak, eğitimde fırsat eşitliğini sağlayarak, eğitimle ilgili araç-gerek olanaklarını artırarak ve doğrudan veya dolaylı eğitim giderlerini üzerine alarak eğitime bağlı gelir eşitizliklerini ortadan kaldırma imknına sahiptir (Miyat, 2003: 62).

Kişinin aldığı eğitimde birçok faktör rol oynamaktadır, ancak anne-babanın aldığı ortalama eğitim ve mesleki statü çocukların alacağı eğitimde belirleyici olmaktadır. Buna paralel olarak ebeveynin sosyal statüsü de alınacak eğitimi belirlemede etkindir. Çocukların eğitim seviyeleri ile ebeveynlerin mesleki ve eğitim durumları arasında yüksek ilişki tespit edilmiştir (Uysal, 1999: 88).

Kenya'da yüksek öğrenim görmüş babaların çocuklarının yüksek öğrenim görme ihtimali, bir çiftçinin oğlunun yüksek öğrenim görme ihtimalinin yaklaşık 1000 katıdır. Geri kalmış bir Afrika lkesi olan Yukarı Volta'da bir devlet memurunun çocuğunun orta öğrenime devam edebilme hususunda düzenli bir isi olmayan işçinin çocuğuna göre sansı dokuz kat daha fazladır. Fildişi Sahilinde ise modern sektörde çalışan bir işçinin çocuğunu ortaokula gönderebilme sansı, düzenli bir isi olmayan işçinin çocuğuna göre 24 kat daha fazladır (iftlikli, 1995: 161).

Emek piyasasında bireysel gelir farklılıklarını analiz eden bir çalışmaya göre bireysel eğitim düzeylerinin farklılığı toplam eşitizliğin yaklaşık olarak %25'ini izah etmektedir. Eğitim düzeyi, çalışanların gelir eşitizliğini açıklamaya çalışan değişik faktörlerden iki kat daha fazla bu eşitizliği açıklayabilmektedir.

Hatta yapılan bir analizde 20 ülkeden 19'unda eğitimin çalışanlar arasında toplam gelir eşitizliğine en yüksek katkıyı yaptığı ortaya çıkmıştır. Buna ek olarak yapılan bir başka çalışmaya göre ise, alınan düşük eğitim düzeyi bir faktör olarak ülkedeki gelir dağılımlında muhtemelen nüfusun en düşük gelirli ilk %20'si içerisinde yer almasıyla büyük lde ilişkilidir (World Bank, erişim: 12.01.2009,

<http://www.worldbank.org/html/extdr/hnp/hddflash/hcnote/hrn003.html>).

Eğitim harcamalarına ayrılan pay ile milli gelir artışı ve gelir dağılımı artışının birbirine paralel bir gelişme gösterdiği, Pakistan, Endonezya ve Güney Kore'de

yapılan araştırmalarda ortaya çıkmıştır. Eğitime ayrılan pay arttığında gelir dağılımları adaleti ve milli gelir artışı yükselmektedir. şüphesiz burada eğitim kademeleri arasındaki oranda etkili olmaktadır. Eğitim kademelerini gösteren piramit ne kadar düzgün olursa, eğitimin gelir dağılımını ve milli gelir artısını etkilemesi de o derece yüksek olur. Nitekim bu ülkelerin eğitime ayırdıkları harcamalar 90'lı yıllarda sırasıyla %2,5 - %4,5 ve %6,5 olarak gerçekteşmekle birlikte eğitim kademelerini gösteren piramidin düzgünlüğü ve gelirin adil dağılımı da bu oranlara paralel gelişmeler göstermektedir (Karsliwal, 1995: 151).

Ekonomik yapı, ücretli ve maaşlı çalışanların sayısı ve işsizlik oranları da eğitimin gelir farklılıklarını belirlemedeki rolünü etkilemekte ve bunlara bağlı olarak da değişiklikler göstermektedir. Eğitim alanlarının sayısının göreceli olarak düşük ve aynı zamanda ücretli olarak tanımlanan grubun genel nüfusa oranı az olduğu bir ortamda eğitimin, gelir farklılıklarını açıklamadaki rolü düşük olur. Başka bir ifadeyle beşeri sermayenin kişiler arası dağılımı çok eşitsiz ise eğitimin gelir dağılımını olumsuz yönde etkileme gücü azalır, hatta gelir dağılımını bozabilmektedir.

Kuznets (Simon (Smith) Kuznets, 1971 Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Rus asıllı ABD'li iktisatçı ve istatistikçi)'e göre eğitim düzeyinin artırılması daha adil bir kişisel gelir dağılımının sağlanması için etkili olur ve bu konuda politik bir tavır oluşmasına katkıda bulunur. Neoklasik görüşe göre de emek gücündeki ortalama eğitimin artması daha az gelir farklılığının oluşmasında etkili olacaktır. Hükümetlerin uyguladıkları zorunlu eğitim politikaları ve kişilerin eğitim alma taleplerinin belli bir miktarla sınırlı olması düşüş eğitim seviyelerine olan yatırımların artmasıyla sonuçlanabilir (Carnoy, 1992: 352; Yumuşak, Bilen, 2000: 82).

c. Alt Yapı Harcamaları ve Bölgesel Politikalar

Yatırım genellikle, gelecek dönemlerde oldukça uzun süre devam edebilecek yarar sağlama bekleyişiyile kaynak ayrılması anlamında kullanılmaktadır. Ekonomik anlamda yatırım ise, üretim araçları toplamını (sermaye stoku) artırmaya yönelik harcamalardır. Buda ekonomiye yeni bir sermaye malı kazandırmak ve mevcut üretim kapasitesini artırmak şeklinde olur. Alt yapının esas itibarı ile sözlük anlamı, sanayi toplumunda malların ve insanların piyasaya ulaşımı için gerekli olan yapısal yatırımlardır. Ancak konumuz açıdan alt yapıyı daha geniş bir perspektiften değerlendirmemiz gerekecek tanımlı su şekilde yapabiliriz. Alt yapı, işbölümünün olduğu bir toplumda, ekonomik birimlerin hizmetinde olan, faktör gelirlerini benzer faaliyetler için birbirine eşitleyerek, amaca uygun kaynak dağılımını ve ekonomide

mümkün olan en yüksek gelir düzeyine ulaşmayı sağlayan ekonominin tüm maddi, kurumsal ve personel donatım ve teçhizat toplamı olarak tanımlayabiliriz (Uysal, 1998:165).

Gelir dağılımını etkilemesi açısından alt yapı politikalarında etkisi çok az olan coğrafi sebeplerden dolayı, ulaşım imkânlarının kolaylığı ve iç ve dış ticaret yollarına yakınlığından dolayı bölgesel gelir dağılımı açısından konuma göre olumlu veya olumsuz olabilmektedir. Nitekim tarihteki meşhur ipek yolu üzerinde bulunan tüm kentler ticareti geliştiği için zenginleşmişler ve aynı zamanda bu kentlerin hangi özellikleri daha uygun ise o sektörlerde de önemli gelişmeler göstermişlerdir. Bu örnekte bize coğrafi şartların gelir dağılımına etkisinin bölgesel ve sektörel olacağını göstermektedir. Aynı zamanda ülkenin kalkınma için alt yapı yatırımlarına verdiği önemde gelir dağılımı açısından çok önemlidir. Şüphesiz ki tüm demokratik ülkelerde alt yapılar ülkenin tümüne eşit dağıtılmak istenmektedir. Ancak kaynak yetersizliğinden dolayı özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde alt yapı yatırımlarında farklılıklar olabilecektir. Burada gelir dağılımı açısından önemli husus, bu farklılık eğer ki gerçekten alt yapı yatırımlarının gerekli olduğu bölgelere öncelik verilmesinden kaynaklanıyorsa bu aşamada sorun yoktur. Gelir dağılımı daha az öncelik verilerek daha az alt yapı yatırımları yapılan bölgelerde olumsuz etkilenecektir. Ancak ülke genelinin toplamında olumlu bir gelir artışı sağlayacak alt yapı yatırımları izlenmişse bu alt yapı politikaları uzun dönemde olumlu etkisini gösterecek, ülkenin geri kalan alanlarına da gerekli alt yapı yatırımları yapılmış olacak ve gelir dağılımı açısından, bölgesel açıdan olumlu bir etki sağlamış olacaktır. Ancak, alt yapı politikalarında eğer ki, devlet alt yapı yatırımlarını ülkenin ihtiyaçlarına göre değil de, popülist politikalarla her politikacı kendi yöresine yaptırmaya kalkarsa, gerçekten ihtiyaç duyulan bölgelere alt yapı yatırımları yapılmadığından yukarıdaki durumun tersi olacak toplam gelir azalacaktır.

Bölgesel politikaları, değişik bölgeler arasındaki ekonomik açıdan ve sosyokültürel açıdan farklılıkların gelir dağılımı ve fırsat eşitliklerinin azaltılması için hükümetler ve uluslararası örgütlerin (Avrupa Birliği gibi) uyguladıkları politikaların tamamı olarak tanımlayabiliriz. Tanımdan da anlaşılacağı gibi bölgeler arasında bir dengesizlik veya farklılık olduğu zamanlarda bölgesel dengesizliği azaltıcı politikalarla bu farklılıklar ve eksiklikler giderilmeye çalışılmakta ve sonuçta tüm ülke kazançlı çıkmaktadır. Bölgesel dengesizliğin azaltılması gelir dağılımı düzeltici etkiler meydana getirdiği gibi ülkenin makro ekonomik olarak diğer bütün

faktörlerinde de olumlu etkiler meydana getirmektedir. Bu açıdan bölgesel dengesizliği giderici politikaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

Ülke nüfusunun gelişmiş bölgelerde yoğunlaşması, az gelişmiş bölgelerden bu bölgelere doğru bir göç hareketi olmasının sonucudur. Bu göç hareketiyle, gelişmiş bölgeler aşırı nüfusun getirdiği pek çok sorunla karşılaşırken, az gelişmiş bölgelerde de azalan nüfus sonucu, temel faaliyetleri dahi yürütecek is gücü kalmaması gibi bir sorun ortaya çıkmaktadır. Az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasıyla göç hareketi duracak, hatta tersine bir göç başlayabilecektir.

Gelişme sürecine girmiş bölgelerin öteki bölgeler üzerinde gelişmeyi durdurucu etkiler şeklinde ifade ettiğimiz bir takım olumsuz etkileri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, az gelişmiş bölgelerden gelişmiş bölgelere yönelen göç hareketidir. Böylesi göçler, yoğun nüfuslu bölgeler (kalkınma kutuplarının bulunduğu bölgeler) ile nüfus yoğunluğu az olan bölgeler arasındaki farkların daha belirgin şekilde ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bir bölge gelişmeye başlayıp öteki bölgelerden göç alırken, göç veren bölgeler mevcut canlılıklarını da koruyamayacaktır. Göç veren bölgede istihdam olanaklarının ve hizmetlerin azalması, yeni göçlere neden olacak ve belirli bir noktadan sonra her göç, yeni göçleri uyaracaktır (Dinler, 1994:279).

Göç olgusunun şiddetli bir biçimde yaşanmasıyla, kentleşmenin var olan pozitif dışsallıkları zamanla negatif dışsallıklara dönüşür. Kentlerin nüfusu ve yüzölçümü büyüdükçe, kent hizmetlerinin birçoğunun kişi başına düşen maliyetinin azalmakta olduğu genellikle kabul edilir. Ancak belirli bir noktadan sonra nüfus artışının hızlı bir şekilde artması sonucu, gerek su, elektrik ve kanalizasyon gibi altyapı hizmetlerinin gerekse eğitim, sağlık ve konut gibi sosyo-kültürel hizmetlerin maliyeti büyük ölçüde yükselir ya da en azından azalma eğilimi göstermez. Yani, negatif dışsallıkların etkisi, kent üzerinde ağırlıklı olarak ortaya çıkmaya baslar. Bu husus, metropolitan bölgelerin genişleme süreci sonucunda, kent merkezleriyle çevre kentlere kamu hizmetlerinin aynı etkinlikte sunulmasındaki güçlük şeklinde de gözlenebilmektedir (Miynat, 2004: 81- 82).

Göçün önlenmesi ve planlı kentleşme başlığı altında ifade ettiğimiz amacın gerçekleştirilmesi, az gelişmiş bölgelerin ekonomik ve sosyal kalkınma amaçlarına bağlıdır. Eğer karar verici birimler mevcut önlemler paketini uygularken, ekonomik ve sosyal kalkınma hamlesini gerçekleştiremezlerse, ne göçün önlenmesi ne de planlı kentleşmenin gerçekleşmesi mümkün olmayacaktır. Bölgesel kalkınmanın sağlanmasının temel hedefi, ülke kalkınmasına hizmet etmektir. Ülke kalkınması asıl hedefken, bölgesel kalkınmayı gerçekleştirme amacının asıl amacımızı zedeleyici

yönde kullanılması kabul edilebilir bir durum değildir. Diğer bir ifadeyle, her iki amaç arasında bir koordinasyon sağlanması zorunluluğu bulunmaktadır. Temel amaç, gelişmişlik düzeyi yüksek olan bölgelerin gelişme hızını azaltmak değil, geri kalmış bölgelerin kalkınmasını sağlayarak ekonomiye kazandırılmasını sağlamaktır. Belirtmiş olduğumuz amaçların gerçekleştirilmesinde kullanılan araçları açıklarken de görebileceğimiz gibi rasyonel politikaların uygulanması bu yönde olmaktadır.

Ekonomik ve sosyal kalkınmanın gerçekleşmesi sağlanırken, bu politikaların etkinliği iyi analiz edilmelidir. Tespit edilen politikalar uygulanmadan önce gerekli önlemlerin de alınması ve böylece geleneksel yapıdan sanayi ve onun bir üst aşaması olan bilgi toplumu aşamasına geçişin sağlanması bölgesel dengesizliği azaltıcı politikaların amaçlarından bir diğerini oluşturmaktadır. Her bir politikanın doğru uygulanarak bir üst aşamaya geçilmesi gelir dağılımında da kademe düzeltme getirecektir.

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda, bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomik etmenlerin ortaya koyduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve sonuçlarının değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre aranması gerekmektedir.

Piyasa ekonomisine geçişin bölgesel dengesizlikler üzerinde ne gibi bir etkide bulunabileceği iktisatçıların bakış açısına göre değişmektedir. Neo-klâsik iktisatçılara göre liberal bir ortamda piyasa mekanizması bölgesel eşitsizlikleri ortadan kaldıracı bir biçimde işlemektedir. Bölgesel eşitsizlik kısa dönemde görülebilmeye rağmen uzun dönemde üretim faktörlerinin, üretici ve tüketicilerin tepkileri bu eşitsizliği ortadan kaldıracaktır. Bu bağlamda bölgesel eşitsizliğin giderilmesine yönelik kamu müdahaleleri gereksiz ve etkinsizdir(Öztürk, 2006: 32).

d. Çalışan Nüfuzun Sektörel Dağılımı ve Sektörlerin Milli Gelirden Aldığı Pay

Gelir dağılımını belirleyen diğer önemli bir neden sektörel politikalar ile çalışan nüfuzun milli gelirden almış olduğu paydır. Ülkelerin izlediği kalkınma stratejileri istihdamın sektörel dağılımını ve sektörlerin milli gelir içindeki paylarını önemli ölçüde etkilemektedir. İthal ikameci kalkınma, ihracata dayalı kalkınma,

finans-hizmetler sektörüne bağlı kalkınma veya tarıma dayalı kalkınma stratejilerinden herhangi birine veya bir kaçına yönelik ülke tercihi, hem istihdamın dağılımını hem de sektörel bölüşüm ilişkilerini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Devletin sektörel kalkınmaya yönelik olarak, fiyat mekanizması teşvikler sübvansiyonlar ve transferlerle yapmış olduğu doğrudan veya dolaylı müdahaleler sektörel bölüşüm ilişkileri ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelir bölüşümü açısından büyük önem taşımaktadır (Uysal, 1999: 143). Sektörel ve bölgesel tercihe bağlı kalkınma stratejileri, tercih edilen sektöre veya bölgeye bağlı kamusal kaynak transferlerini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda sektörel ve bölgesel gelir eşitsizliğinde olduğu gibi fonksiyonel gelir dağılımında da değişimleri yol açabilmektedir. Çalışan nüfusun sektörlere dağılımı ve sektörlerin milli gelirden almış oldukları payın mevcut durumu ve müdahalelerde ortaya çıkan durum gelir dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir (Miynat, 2004: 82).

Tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelirden aldıkları payları, bunların uzun devredeki seyirleri, devletin hangi sektörler aleyhine hangi sektörler lehine gelir dağılımını etkilediğini, sektörler göre gelir dağılımını kullanarak inceleriz. Gelişmiş ekonomilerde tarım sektörünün milli gelirdeki payı az, az gelişmiş ekonomilerde ise fazladır.

Gelişmiş piyasa ekonomilerine sahip ülkelerde gelir dağılımı, gelişmekte olan ülkelere göre daha istikrarlı ve düzgün bir yapıya sahip olmasının nedeni bu ülkelerde çalışan nüfusun büyük bir kısmının ücretli statüsünde istihdam edilmesidir. Bu ülkelerde ücretlilerin milli gelirden almış oldukları pay %60- 70'i bulmaktadır. Ücretlerin büyük ölçüde verimlilikle ilişkili olması ve sendikal düzenlemelerle desteklenmesi nedeniyle, ücret ve kar oranları oldukça kararlı bir seyir izlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise çalışan nüfusun sektörler dağılımı ile milli gelirin sektörler dağılımı arasında gelişmiş ülkelerin tersine büyük farklılıklar mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerde sektörlerarası kişi başına gelir farklılıkları oldukça yüksek seyretmekte ve bu faktörler ülke ölçeğinde gelir dağılımını bozmaktadır. Bu ülkelerde çalışan nüfusun yarısından azı formel ücretli işgücü statüsünde çalışmakta ve diğer bölümü aile işçilerini ve kendi başına iş görenleri kapsamaktadır (Celasun, 1989: 272). Bu ülkelerde informal (kayıtdışı) sektörde çalışanların çokluğu gelir dağılımı hatta yoksulluk açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Diğer taraftan ücretli kayıt altındaki işgücünün milli gelirden almış olduğu pay, ekonomik kriz ve istikrar programlarının uygulandığı dönemlerde reel olarak önemli ölçüde azalmaktadır.

B. Küreselleşme Sürecinde Gelir Dağılımı Üzerinde Etkili Araçlar

Küreselleşme sürecinde kamu kesimindeki büyüme gerekçeleri farklılaşmaktadır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması ve yoksullukla mücadele amacıyla gerçekleşen sosyal nitelikteki (eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik vb.) harcamaların gittikçe daha fazla ön plana çıkması, kamu kesimi büyüklüğünü özellikle geliştirmekte olan ülkeler açısından artırıcı bir nitelik taşıyabilmektedir. Diğer taraftan geliştirmekte olan ülkeler açısından küreselleşme sürecinde kamu harcamaları daha çok fiziksel altyapı eksikliği nedeniyle artış göstermektedir. Fiziki altyapının genel olarak kamu sorumluluğunda bulunduğu geliştirmekte olan ülkelerde (özellikle yol, enerji, liman, haberleşme vb. hizmetler) gerek bu tür hizmetlerin yapımının çok büyük kaynak gerektirmesi, gerekse özel sektör imkânlarıyla bu tür yatırımların yapılmasına imkân olmaması kamu kesimi büyüklüğünü sürekli artıran nedenlerdendir. Aynı şekilde bu ülkelerde finansman imkânlarının dış kaynak gerektirmesi nedeniyle ödenen faiz ödemeleri kamu harcamalarının, dolayısıyla kamu kesiminin büyüklüğünü artırmaktadır. Dolayısıyla küreselleşme, geliştirmekte olan ülkelerde artan vergi rekabeti nedeniyle kamu gelirlerini azaltıcı nitelikte bir etki meydana getirirken, diğer taraftan temel altyapı harcamaları, faiz ödemeleri ve sosyal (eğitim, sağlık, sosyal güvenlik) harcamaların artışı kamu kesiminin büyüklüğünü artırmaktadır (Tanzi, 2003: 530- 535; Kovancılar, Miynat, 2008: 47-78).

Küreselleşme geçmişin istihdam yapısını ve sosyal politika formatını değiştirmiştir. Devletin başta ekonomi olmak üzere sosyal sorumluluk alanından da çekilmesi ile işsizlik, sosyal güvensizlik, gelecekle ilgili iş ve gelir beklentisi ve bu yöndeki umutların azalması 1990'lı yılların küresel ekonomilerinde yoksulluğun yerleşmesine yol açan en önemli unsurlardır. Küresel çok uluslu şirketlerin ucuz emek unsurunu öne çıkarmaları sonucu birçok geliştirmekte olan ülke işsizliğin artması sorunu ile karşılaşmıştır. Gelir dağılımının eşit olmadığı toplumlarda sosyal sermayenin geliştirilmesi farklı grupların bir araya getirilmesine ortam hazırlayacak sosyal sermaye ile yoksulluğun azaltılması ve sosyal uyumun artırılmasında önemlidir (Altay, 2007: 348- 350).

Aşağıda küreselleşme sürecinde gelir dağılımının gelişimi incelenecektir.

a. Teknolojik Gelişme

Teknolojik bilgi insanların refahının artırılması ve mutluluğunun sağlanması için kullanılan bir araçtır. İnsanlar hiç bir zaman teknolojik bilginin emrinde değil

teknolojik bilgi insanın emrinde olmak içindir. Her yeni teknolojik bilginin üretimin emrine verilmesi sonrasında üretimde sağlanacak her birim artış, insanın gelirinin, refahının artışına sebep olmaktadır. İleri teknolojinin üretime uyarlanmasıyla istihdamda da önemli gelişmeler olmaktadır. İnsanların yerine makinaların ikame edilmesi, insanların daha iyi işlerde çalışmasına buna karşılık insan sağlığını etkileyici işlerin makinalara yaptırılması insanın daha bilgi yoğun işlerde istihdam edilmelerini gerekli kılmaktadır.

İş makinaların yapması, insanların iş yapan makinaları kullanmasına neden olmaktadır. Bu değişim istihdamda sürekli hizmet içi eğitimi gündeme getirmektedir. Enformasyon ve otomasyon teknolojisinin sanayide uygulanmasıyla birlikte insanların hayat boyu birkaç iş değiştirme ihtiyacı ortaya çıkacaktır. Bu şartlara uyum sağlayacak insanların yetiştirilmesi görevi eğitim sistemine düşmektedir. 21. yüzyıla girerken hayat boyu eğitim gündeme gelmektedir (Yücel, 1997: 91- 93; <http://ekutup.dpt.gov.tr/bilim/yucelih/biltek10.pdf>).

Teknolojik gelişme ve değişim kalifiye işgücünün verimliliğinde artışlara yol açacağı için bu türden işgücünün lehine sonuçlar doğurur. Yalnızca kalifiye işgücü teknolojik gelişmelerden avantaj elde etme olanağına sahiptir. Yaygın teknolojik değişiklikler (robot teknolojisi v.b.) kalifiye olmayan işgücünü olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Aktan, Yaşar, 2002: 43).

Küreselleşme, ticaret ve teknolojinin işsizlik ile bağlantısını gün ışığına çıkarmaya çalışan pek çok araştırma yapılmış ve halen de yapılmaktadır. Bu alanda söz sahibi olan iktisatçıların görüşü üç ana grupta ele alınabilir: Birinci grupta yer alan iktisatçılar küreselleşme, teknoloji ve ticaretin işsizliğin (ve gelir eşitsizliğinin) başlıca sorumluları olduğunu düşünürken, ikinci grupta yer alan iktisatçılar ise bu görüşün gerçeği yansıtmadığını savunmaktadırlar.

Üçüncü grupta yer alan iktisatçılar ise küreselleşme, ticaret ve teknolojinin işsizliğe etkisini ayrı ayrı ele almaktadırlar. Örneğin P.Krugman, küreselleşme ve ticaretin işsizlik yaratıcı etkisinin ihmal edilebilir boyutlarda olduğunu savunurken, aynı zamanda teknolojinin işsizlik yaratıcı bir mekanizmaya sahip olduğunu ileri sürmektedir (Saatçioğlu, Gövdere, 2001: 404).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yapısı, elde edilen kazancın eşit olarak dağılmadığını göstermektedir. Yaratılan fayda ve katma değer en çok yüksek teknolojiye ve bilgi birikimine dayalı faaliyetlerin yoğunlaştığı sofistike üretim, modern hizmetler, araştırma ve geliştirme gibi sektörlerde görülmektedir. Bu durum da, kazançların yoğunlukla gelişmiş ülkelerde, biraz da yüksek büyüme potansiyeli

taşıyan gelişmekte olan ÷lkelerde gerçekleşeceğini g÷stermektedir. Bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ilk planda zengin ÷lkelerin daha da zenginleşmesine yol açacak, zengin ÷lkeler ile fakir ÷lkeler arasındaki fark gittikçe belirginleşecektir. Kısacası “dijital uçurum” gerçekleşecektir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerine dair istatistikler hen÷z d÷zensizdir ve çok az sayıdaki ÷lke tarafından izlenmektedir. Ancak, internet kullanımına, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, uluslararası y÷ksek teknolojiye dayalı ÷retime ait istatistikler, bilgi ve iletişim teknolojilerine ait faydanın y÷ksek gelir ve eğitim düzeyine sahip ÷lkelerde gerçekleşeceği hipotezini doğrular niteliktedir. Üstelik bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin altyapı yatırımlarında fakir ve g÷reli olarak daha zengin geçiş ekonomileri farklılık sergilemektedir; fakir geçiş ekonomilerinde alt yapı yatırımlarının cep telefonu, dijital oyunlar ve uydu yayıncılığına y÷nelik olduğu gözlemlenirken, nispeten daha gelişmiş geçiş ekonomilerinde bu yoğunluk ÷retim ve verimliliğe y÷nelik hizmetlerde gözlemlenmektedir.

Geçiş ekonomilerinde g÷ze çarpan farklılığın bir diğer nedeni de ulusal öncelikler hakkında hükümetlerin izledikleri politikalarıdır. Bu öncelikler, okullar, hükümet birimleri, hastaneler ve klinikler, müzeler, kütüphaneler gibi kamu sektörüne ait kurumlarda, bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin uygulamalardaki çeşitli farklılıklarda yankısını bulmaktadır. Bu kurumların web sayfalarından derlenen istatistikler yine g÷stermektedir ki, daha gelişmiş ÷lkeler, eğitim kurumları, ulusal bakanlıklar ve yerel hükümetler gibi idari düzeyde dahi bilgi ve iletişim teknolojileri açısından daha iyi altyapıya ve uygulama yoğunluğuna sahiptirler.

b. Ticari Liberalizasyon

Geleneksel teoremlerden birisi olan Stolper- Samuelson gelir dağılımı hipotezine göre serbest dış ticaret, ÷lkelerin bol olarak sahip olduğu faktörün gelirlerini artıracak şekilde, bir büt÷n olarak gelir dağılımı eşitizliklerini iyileştirici sonuçlar doğurabilmektedir. Ticari açıklıktaki artışların, gelir dağılımını iki kanal aracılığıyla etkilediği ileri sür÷lmektedir. Bunlar: (i) ticari liberalizasyonun ÷retim faktörlerine olan nispi talep veya arzı değiştirerek, ulusal gelirden ÷retim faktörlerinin aldığı nispi payları etkileyebilmesi ve (ii) dışa açıklığın hem varlık eşitizliğinin kaynaklarını etkileyerek hem de doğrudan nispi faktör kazançlarını değiştirerek, ÷retim faktörü sahipliğindeki eşitizliğin miktarını da etkileyebilmesidir. Teoride beklenen bu ilişkilerin uygulamalı olarak test edilmesine y÷nelik çabalar, gerek yeni

verilerin ortaya çıkması, gerekse ekonometrik yöntemlerdeki gelişmeler nedeniyle son zamanlarda giderek artmıştır (Değer, 2006: 81).

Ticari liberalizasyon ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi test etmeye yönelik çalışmalar, genellikle farklı sonuçlar vermiştir. Uygulamalı çalışmaların bulguları açısından bu çeşitlilik, temelde ele alınan değişken, yöntem ve veri farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Çalışmaların çoğu, gelir dağılımı ölçüsü olarak Gini katsayılarını ve ticari liberalizasyonun ölçüsü olarak da ithalat+ihracat/GSYİH değerlerini kullanmaktadır. Bu çalışmada, diğer çalışmalardan farklı olarak, 1975- 1994 dönemi için Deininger ve Squire (1996) tarafından hesaplanan ortalama Gini katsayılarına ek olarak, genellikle 2000- 2002 döneminde hesaplanmış son Gini katsayıları da dikkate alınmıştır. Geçiş ekonomilerini de içerecek şekilde AGÜ(az gelişmiş ülke) ve GOÜ(gelişmekte olan ülke)'lerden oluşan yatay kesit regresyon analizinde bağımlı ve açıklayıcı değişkenler için 1975- 2002 dönemini kapsayan ortalama değerler hesaplanmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgularda, ticaret liberalizasyonunun AGÜ ve GOÜ'lerde gelir dağılımını iyileştirici etkilerine rastlanmıştır. Yatay kesit regresyon analiziyle tahmin edilen açıklık derecesinin katsayısı, istatistikî açıdan %10 önem düzeyinde anlamlı ve negatif sonuç vermiştir. Elde edilen bu bulgu, geleneksel Stolper-Sauelson teoremini destekleyici niteliktedir. Daha açık bir ifadeyle, dış ticaret rejimlerinin serbestleştirilmesi, GOÜ'lerdeki bol faktörün (kalifiye olmayan işgücünün) gelirini artırarak, bir bütün olarak gelir dağılımında eşitsizlikleri azaltıcı etkiler doğurmaktadır. Çalışmadan elde edilen diğer önemli bulgular ise, Gini katsayıları ile ülkelerin kişi başına GSYİH'ları (pozitif), brüt üniversite düzeyinde okullaşma oranları (negatif) ve kişi başına ekilebilir arazi miktarı (negatif) arasında anlamlı ilişkilerin varlığıdır. Kişi başına GSYİH ile gelir dağılımı arasındaki pozitif ve anlamlı ilişkiler, kişi başına gelir artışlarının belirli bir gelir düzeyine kadar (kalkınmanın ilk aşamalarında) gelir dağılımını bozucu etkilere neden olacağını ileri süren Kuznets'in hipotezi ile örtüşür niteliktedir. Diğer taraftan beşeri niteliklerin geliştirilmesinin gelir dağılımını iyileştirici etkileri doğuracağına dair belirleme de yapılmıştır.

Özetle çalışmada, ticaret liberalizasyonunun yurtiçi gelir dağılımını iyileştirici etkilere neden olduğu yönünde anlamlı bulgulara ulaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, özellikle 1990'lardan sonra giderek artan düzeyde küreselleşme akımları nedeniyle hâlihazırda ticaret rejimlerinde önemli liberalizasyon uygulamalarına yönelen diğer AGÜ ve GOÜ'lerin bu yöndeki politika uygulamalarını destekler mahiyettedir (Değer, 2006: 82).

c. Vergi ve Transfer Politikaları

Sermayenin, küresel ölçekte, mobilitesindeki artışı n ulus devletlerin hareket yeteneği gittikçe artan varlıkları vergilendirme kapasitesini ciddi bir biçimde azaltacağı iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, tam sermaye mobilitesinin söz konusu olduğu küçük ekonomilerde sermaye gelirleri üzerinden alınacak optimal vergi oranı sifıra yaklaşacaktır ve ulus devletler gelirinde meydana gelen azalmayı telafi etmek için sermayeye göre daha az mobil olan arazi ve emek gibi üretim faktörleri üzerinden aldıkları vergileri arttırmak zorunda kalacaklardır (Swank,2002:245). Bu durumda ulus devletler daha yüksek bir hareketliliğe sahip olan kurumları ve nitelikli iş gücünü düşük bir düzeyde vergilendirmek için kişisel gelir vergisi ile kurumlar vergisi oranını düşürmek ve yüksek düzeyde ücret geliri elde edenlerin vergi yükünü azaltmak isteyeceklerdir. Dolaysız vergilerin vergi sistemi içindeki önemini azaltacak biçimde vergi sisteminin yapısında meydana getirilecek bu türden değişimler, kaçınılmaz bir şekilde, vergi politikasını gelir dağılımını yeniden düzenlemede önemli bir araç olmaktan uzaklaştırarak ve ulus devletlerin gelir elde etme kapasitelerini önemli ölçüde azaltacaktır. Ulus devletler, sermaye kaçışını önlemek ve dolaysız yabancı sermaye yatırımlarını ülkelerine çekmek için kendi aralarında vergi rekabetine girişmekte ve global vergi tabanından daha fazla pay alabilmek için vergi yüklerinin bir kısmını diğer ülkelere ihraç edebilmek amacıyla ulus devletlerin vergi tabanını daraltan uygulamaları(ör,vergi cennetleri)içeren vergi reformlarını hayata geçirmektedirler(Tanzi,1996:5).

Ancak, uluslararası sermaye hareketlerindeki artışın sermaye üzerindeki vergi yükünde veya toplam kamu gelirinde büyük çapta azalmaya yol açmasını gerektirmeyeceğine inanmamız için birçok sebep bulunmaktadır(Swank,2002:246). Öncelikle, yatırımların getiri oranının belirlenmesinde ve çok uluslu şirketlerin nihai yatırım kararlarının oluşmasında önemli bir belirleyici olmakla birlikte vergi politikası yatırım kararlarını tek başına etkileme gücüne sahip bir faktör değildir. İkinci olarak, karlar ve her türlü kurum kazancı üzerindeki vergi yükünü arttırmayı amaçlayan bir değişikliğin ilan edilmesi ile uygulamanın başlaması arasındaki sürede yatırımlarda bir gerileme olur. Orta vadede ise, yatırımların maliyetini telafi edecek getiri elde edilebiliyorsa, sermaye tam mobil bile olsa, ulus devletlerin vergi toplama yetenekleri azalmaz ve yabancı yatırımlar dâhil vergi yükünü arttıran politikaların yatırım kararları üzerindeki olumsuz etkisi çok büyük olmaz. Son olarak, uluslar arası yatırımcılar, yatırım kararlarını alırken vergi politikasının yanı sıra siyasi ve ekonomik istikrar, beşeri sermayenin kalitesi ve modern altyapının varlığı gibi

kamusal mal ve hizmetlerin erişilebilir olmasına büyük bir değer verirler. Mali istikrarın varlığı halinde bu türden kamusal mal ve hizmetlerden elde edilen yararlar, bunların finansmanı için gerekli olan vergilerin maliyetini kat kat aşar. Bu nedenle, yabancı yatırımcılar düşük vergi yüküne ilaveten mali istikrarsızlık yerine daha yüksek vergi yüküne rağmen mali istikrarın söz konusu olduğu durumu yeğleyebilirler.

Transfer harcamaları doğrudan milli gelir üzerinde etki meydana getirmeyen ve satın alma gücünün özel şahıslar ve sosyal gruplar arasında el değiştirmesine neden olan harcamalardır. Diğer bir deyişle transfer harcamaları karşılıksızdır. Bunlar kişilere, ailelere ve bazı gruplara yapılan, kazanç amacı bulunmayan harcamalardır. Transfer harcamalarının bu özelliği literatürde hediye kavramı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Transfer harcamaları özde satın alma gücünün tek taraflı ve karşılıksız olarak el değiştirmesinden başka bir şey değildir.

d. Ekonomik Büyüme

Gelir dağılımı eşitsizliğini azaltmak veya yoksulluğu hafifletmek için iktisadi büyümeden daha ziyade iktisadi büyümenin kalitesi önemlidir. İktisadi büyümenin kalitesi, uygulanan iktisat politikalarına, kamu giderleri politikasına ve kamu giderlerinin bileşimine bağlıdır.

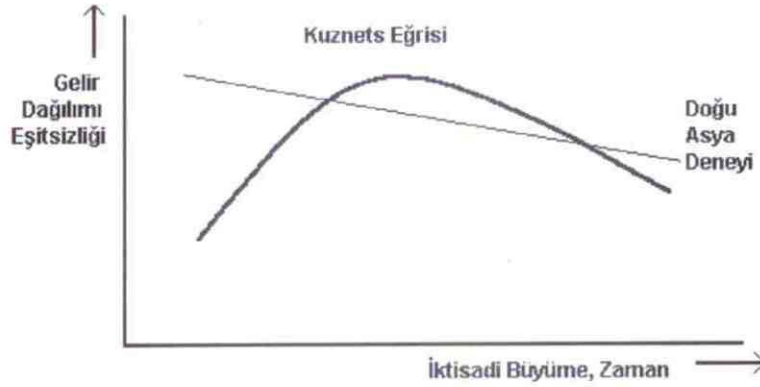
Büyüme ve gelir dağılımı ilişkisiyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak konuya daha çok gelir eşitsizliğinin büyümeye etkisi yönünden yaklaşmıştır. Robert Barro'nun 100 ülkeyi kapsayan büyüme- gelir dağılımı ilişkisi bu konuda yapılan en yeni araştırmalardan birisidir. Barro'nun yaptığı araştırmada gelir dağılımı bozukluğu büyüme üzerinde kişi başına geliri 2000 \$'ın altındaki ülkelerde negatif bir etki meydana getirirken, zengin ülkelerde pozitif bir etki meydana getirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, Barro gelir eşitsizliğinin büyüme üzerindeki genel etkisinin zayıf olduğunu ileri sürmektedir (Miynat, 2007: 153; Barro 2000: 5-32).

Geleneksel analizlere göre yeniden dağıtıcı politikalar ekonomik etkinliği olumsuz yönde etkilerler. Zira yeniden dağıtıcı politikalar yoksulların çalışma şevk ve arzularının yanı sıra görece daha düşük tasarruf oranına sahip olduklarından yurtiçi toplam tasarrufları ve dolayısıyla yatırımlara aktarılacak kaynakları azaltır. Hâlbuki gelir dağılımı eşitsizliğinin yüksek bir düzeyde olması yoksul kesimin büyüklüğünü artırır. Yoksul kesim ise gelir düzeyi yüksek gruplara kıyasla yetersiz beslenen ve yetersiz sağlık ve eğitim hizmeti alan bir kesimdir. İşte asıl bu

yetersizlikler yoksulların çalışma şevk ve isteklerini törpüler. Başka bir ifade ile yeniden dağıtıcı politikalar değil, gelir dağılımındaki adaletsizlik iktisadi büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

Etkinliği artırıcı yeniden dağıtıcı politikalar adaleti sağlamanın yanı sıra iktisadi büyüme üzerinde de olumlu etkiler meydana getirebilir. İsrafı önleyerek ve kamu harcama programlarının dizaynını yoksullar lehine değiştirerek maliyet-etkin ve dağıtıcı adaleti sağlayan bir yeniden dağıtıcı politika yürürlüğe konulabilir. İstif edilen harcamalardan yapılacak tasarruflar ile yoksulluğa karşı planlı programlar uygulamaya sokulabilir. Etkinliğin artırılmasının bir diğer yolu da özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim artırılmak suretiyle fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır. Yeterli olanağa sahip olan yüksek gelirli gruplar eğitim ve sağlık gibi kısmen bedava sunulan hizmetlerden yoksullara kıyasla orantısız bir biçimde daha fazla yarar elde edebilmektedirler. Bu nedenle çatışma iktisadi büyüme (ekonomik etkinlik) ile dağıtıcı adalet arasında değil; maliyet etkinliği artıran politikalar ile maliyet-etkin olmayan politikalar ya da yoksulların lehine olan veya olmayan politikalar arasındadır.

Şekil 2: İktisadi Büyüme ile Gelir Dağılımı Arasındaki İlişki

Kaynak: <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-makro-ekonomi.pdf>

Gelir dağılımında eşitsizlik ile iktisadi büyüme arasındaki ilişki konusu üzerinde son yıllarda yapılan araştırmaların çoğu Kuznets Eğrisi Hipotezi'nden etkilenmiştir. Kuznets Eğrisi, iktisadi kalkınma sürecinin ilk aşamalarında gelir dağılımındaki eşitsizliğin önceleri artacağını; ancak, sonraki aşamalarda azalacağını öngörür (Bkz. Şekil 2). Tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş

sürecinde sanayileşmenin ilk aşamalarında köyden kentsel alanlara yönelik işgücü akımı gelir dağılımındaki eşitsizliği artırır.

Kuznets Eğrisi Hipotezi, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri hızlı iktisadi büyüme ve yapısal değişikliklerin bir yan ürünü olarak görür ve aktif geliri yeniden dağıtıcı politikalar olmaksızın iktisadi büyümenin yoksulluk ve gelir dağılımı eşitsizliğini tedricen azaltacağını öne sürer(Aktan, Vural, 2002a: 48).

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde talep daraltıcı politikaların büyümeyi engellemesiyle oluşan işsizlik, reel ücretlerde meydana gelen azalma, üretim düşüşü ve iş hacminin daralmasıyla oluşan ekonomik küçülme gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Ekonomik büyümenin sıfır ve negatif olması tüm toplumsal kesimlere aynı etkiyi yapmamaktadır. Büyümenin negatif olması emek yoğun üretimde bulunları, tarımsal nüfuz ve ücret ve maaşlılar üzerindeki etkisinin daha fazla hissedilmesiyle gelir eşitsizliği daha çok bu kesimler aleyhine gelişme göstermektedir (Miynat, 2007: 158).

e. Özelleştirme ve Servetin El Değiştirilmesi

Mali kemer sıkma politikaları, özelleştirme ve piyasaların liberalleştirilmesi, 1980'ler ve 1990'lar boyunca Washington Uzlaşması'nın üç temel direği idi. 1980'lerde, Latin Amerika ülkelerinin çoğunlukla büyük açıkları vardı. Verimsiz devlet teşebbüslerinin yol açtığı kayıplar bu açıkları daha da artırıyordu (Stiglitz, 2002:75). Bu sorunları aşmak için özelleştirme de bir yöntem oldu.

Özelleştirme literatürde farklı farklı tanımlanmaktadır. Bunun nedeni ise uygulamada görülen farklı özelleştirme yöntemlerinden herhangi birinin (tanımlayanlarca) esas alınmasıdır. Özelleştirmenin bu şekilde dört tanımı mevcuttur.

Bunlardan ilki "özel kesime doğru aktarmak" olarak adlandırılabilir. Bu özelleştirme ile ilgili en eski ve en çok kullanılmış olan tanıdır. Basitçe yapılan tanıma göre, kamu işletmelerinden özel kesim işletmelerine bir hizmetin veya faaliyetin aktarılmasıdır. Klasik bir örnek olarak hastanelerin özel kesim tarafından işletilmesi olarak verilebilir. İkinci tanım ise bir "devlet-özel sektör işbirliğini"betimler. Bu ise iki uygulamayı bünyesinde barındırır. İlk durumda devlet, kendi işletmelerine özel sektörü de "iştirakçi" olarak ortak eder. İkinci durumda ise, devletin özel sektör için (kendisinin kullanım alanı ve miktarı sınırlı olan) ara malı, yarı mamul veya hammadde sunmasıdır. Üçüncü tanım ise, son zamanlarda özelleştirme hadisesine eklenen bir kavram olarak "mülkiyet Satışı"dır. Bu uygulamanın arzulanmasının

ardındaki amaç devletin etkisiz ve verimsiz çalışan kötü bir girişimci olduğu ve bu yüzden de özel kesimin üstlenebileceği her türlü üretim alanından çekilmesi gerektiği düşüncesidir. Bu açıdan devletin sadece bir hizmeti değil aynı zamanda o hizmeti devlet eliyle sunan kamu işletme ve teşebbüslerinin mülkiyeti de kaldırılmalıdır ki devletin bu alanlardaki “düzenlemede bulunma yeteneği” engellenmiş olsun. Son olarak yapılan tanımda da asıl sorumluluk kamuda kalmak kaydıyla “hizmetin Özelleştirilmesi”dir. Temizlik hizmetlerinin özelleştirilmesi bunun tipik bir örneğidir (Eker, Aktan, 1993: 240).

Küreselleşme söylemlerinin yoğunluk kazandığı bu dönem için genelde yapılan vurgu, globalleşme ya da küreselleşmenin, yani ekonomik anlamda ulus devletlerin öneminin azalması, sermaye ve mal akımlarının giderek ülkesel sınırların ötesinde hareket ettiği yönündedir. Küreselleşme ise, özelleştirme ve deregülasyon politika ve uygulamalarının geliştirilmesine götürmektedir. Bu iki kavram devletin ekonomideki rolünün azalması ve devletin küçülmesi gerekliliğini savunmaktadır (Erbaş,1999:19).

Özelleştirmenin istihdam üzerindeki etkisi herhalde özelleştirme tarafları ve aleyhtarı tartışmaların ana konusudur ve özelleştirme savunucuları verimsiz işçilerin ancak özelleştirme yoluyla işten çıkarılabildiğini iddia ederken, özelleştirmeyi eleştirenlerse işten çıkarmaların toplumsal maliyetler hiç düşünülmeden yapıldığını söylerler(Stiglitz, 2002: 78). Doğrudan yabancı sermaye ile de özelleştirme yapılmaktadır. Doğrudan yabancı yatırımın çarpıcı bir şekilde büyüdüğü ve uluslararası ekonominin gelecekteki biçimi açısından stratejik önemini arttırdığı göz önüne alınırsa, bu alan, uluslar arası kamu politikası rejiminin kuvvetlendirilmesinin en gerekli olduğu alandır. Özellikle sol görüşte olanlar, ulus ötesi şirketlerin yağmacı ve herhangi bir hükümetin kontrolü dışında kalan şirketler olduklarını düşünmektedirler (Hirst, Thompson, 2007: 170- 171).

Özeleştirmenin dağıtımsal etkisi daha çok geçiş ekonomileri olarak ifade edilen eski doğu bloğu ülkeleri için söz konusudur.

Uluslararası Para Fonu özelleştirme ve liberalleştirmeyi öyle bir şekilde ve öyle bir hızla sürdürdü ki bu, çoğunlukla, bunlara maruz kalmak için yeterli donanımına sahip olmayan ülkelerin sırtına çok büyük maliyetler yükledi(Stiglitz, 2002: 76).

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, özel kuruluşlara oranla sermayeleri, yarattıkları katma değer ve işçi verimleri daha yüksektir. Bunların özelleştirilmelerinde satış fiyatları çok zaman yerli sermayenin finans gücünü aşar;

dolayısıyla çokuluslu şirketler devreye girer. Küreselleşmenin getirdiği, ülkelerin içinde ve ülkeler arasında gelir bölüşümü dengesizlikleri; yoksul ülkelerde büyümenin durması ve yaşanan şiddetli finansal krizler, vaat edilen cennetin bir hayal olduğunu ortaya koymaktır. Teoride, tepkiler, henüz bir öğreti ya da okul bütünleşmesine dönüşmüş olmasa da, halk katında, sivil toplum örgütleri yoluyla ortaya çıkan tepkiler şiddetlidir. Büyük ve zengin ülkeler sermayesi lehine politikaların, hayallere dayalı pazarlaması, yaşanan gerçeklerle reddedilmektedir. Küreselleşmenin önündeki”en büyük engel, küresel ekonominin yarattığı yeni sorunlardır” çelişkisi burada yatar (Kazgan, 2008: 175).

Ülkelerin özelleştirme hareketlerinin amaçlara farklı şekillerde belirlenebilmesine rağmen, özelleştirme programlarının genel olarak üç(ekonomik, sosyal ve politik) amaca yönelik olduğu kabul edilmektedir. Dengeli gelir dağılımının sağlanması ve servetin geniş kitlelere yaygınlaştırılması amacıyla kamu servetinin özelleştirilmesi, sosyal sınıflar arasındaki gelişmişlik farklarının azaltılması veya asgari düzeye indirilmesi yönünden sosyal amaçlar taşımaktadır (Başol, 1994: 207 - 208) .

f. Sektörel Politikalar

Günümüzde ülkeler iki tür sanayileşme politikası izlemektedirler. Bunlar ithal ikameci sanayileşme politikası ve ihracata yönelik sanayileşme politikasıdır. Sanayileşme politikaları bu sektörde faaliyette bulunacaklara kaynak aktarımını gündeme getirmektedir. İthal ikameci sanayileşmede kota ve gümrüklerle yerli üreticiler korunarak bunlara dolaylı rant aktarımı yapılmaktadır. Bu tür bir üretim yapısında, piyasa tekeli eğilimlere açık olması, girdi temini ve fiyat belirleme boyutuyla da ek rant oluşumuna ortam hazırlamaktadır (Kazgan, 1992: 92). İhracata dayalı sanayileşme ise, liberalizasyon politikalarının bir parçasıdır. İhracata dönük sanayileşme ile bir ülkenin serbest dış ticaret koşullarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda üretim yapması öngörülmekte ve bu amaçla da dış piyasalarda rekabet şansı olan sektörler teşvik edilmektedir. İthal ikameci sanayileşmede temel amaç döviz tasarrufu olurken, ihracata dayalı sanayileşmede temel amaç döviz gelirinin artırılmasıdır.

Hem ithal ikameci hem ihracata dayalı büyüme politikaları gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. İç ve dış ticaret hadleri, istihdamın dağılımı ve sektörün bağlantılı bulunduğu üst ve alt sektörler itibarıyla gelir dağılımı değişime uğramaktadır(Roccili, Luca, 1985: 49).

Gelir dağılımını tercih edilen sektör yönünde gelişerek sektörel ve fonksiyonel gelir dağılımını değiştirebilmektedir.

Diğer taraftan hızlı ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmek veya stratejik gerekçelerle, gelişmekte olan ülkelerde bazı sektörler kalkınmada öncelikli olarak tespit edilmektedir. Genellikle de tarım ve emek yoğun endüstriler büyüme için temel öncelikler arasına alınmaktadır. Sektörel öncelikler bu sektörlerde üretimde bulunanların/istihdam edilenlerin gelir düzeylerinde bir artışı da beraberinde getirmektedir. Turizm, inşaat, ihracatçı sektörler, tarım, madencilik, finans, sanayi gibi sektörlerden birine yönelik teşvik, sektörel, fonksiyonel gelir dağılımını etkilediği gibi, bu sektörün faaliyette bulunduğu bölgenin ve sektörde çalışanların gelir düzeylerinde de bir değişime neden olacağından, kişisel ve bölgesel gelir dağılımı açısından da bir değişim meydana gelecektir (Miynat, 2004:106).

II. Maliye Politikasının Gelir Dağılımını Düzenlemedeki Rolü

Günümüzde kamu ekonomisinin nispi değeri ve kamu gelirlerinin ve giderlerinin ulaştığı yeni boyutlar, kaynak ve gelir dağılımı üzerinde kamusal hizmetlerin önemini ve milli ekonomi üzerindeki etkisini oldukça artırmıştır. Kamusal ihtiyaçlar- kamusal hizmetler- kamusal giderler ve kamusal gelirler süreci içinde devlet harcamaları ve devlet gelirleri ile önemi bir kaynak kullanımı ve gelir dağılımı görevi yerine getirilmektedir. Ayrıca, kamusal hizmetlerin tespitindeki ve kamusal gelirlerde(özellikle vergilerde) yer alan cebir unsuru, kaynak kullanımı ve gelir dağılımında önemli bir yeniden dağıtıcılık sonucunu da ortaya koymaktadır(Devrim, 2002: 341).

Maliye politikasının gelir dağılımını düzenlemedeki rolünü dört ana politikalar üzerinden incelemeye çalışacağız. Harcama, vergi, borçlanma ve bütçe politikalarını inceleyerek maliye politikasının gelir dağılımına ne gibi etkilerini ortaya koymaya çalışacağız.

A. Harcama Politikası ve Gelir Dağılımı

Kamu harcama politikasının, gelir bölüşümü üzerine etkisinin ortaya konulmasında harcama kalemlerinin etkilerinin ayrı ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir. Gelirin yeniden bölüşümü açısından kamu harcamalarını, yeniden bölüşümü sağlayan harcamalar ve diğer harcamalar şeklinde sınıflandırmak da

mümkündür. Bu çerçevede, mal ve hizmet ile ilgili cari giderleri (eğitim, sağlık gibi) yeniden dağıtıcı harcamalar olarak sayabiliriz. Bunların yanında ailelere sanayi ve ticari girişimlere yönelik olarak yapılan cari harcamaları da, yeniden dağıtıcı harcamalar olarak kabul edebiliriz(Uysal, 1999: 96).

Genel kamu hizmetlerinden yararlanma ölçüsü ise tartışmalı bir konudur. Saf kamu malları varsayıldıkları takdirde, bütün kesimlerin eşit olarak yararlandıkları varsayılır. Ancak A.Smith'e kadar giden diğer bir sav ise hanehalkının geliri ile orantılı olarak bu hizmetlerden yararlandığını varsayılır (Musgrave, 1959: 68- 69).

Bir ekonomi içerisinde yaşayan ve çeşitli gelir gruplarına mensup aileler ve bireyler mevcuttur. Ekonomi içindeki tüm gelir grupları, yaşadıkları sürece emekleri ve servetleri ile ekonomik ilişkilere katkıda bulunurlar. Toplum çeşitli iş kollarında farklı ücretlerle çalışan ve geçimlerini sağlamakla yükümlü olan aileler ve fertler, gerçekte çeşitli hastalık, sakatlık, yaşlılık veya işsizlik dolayısıyla yeterli bir emek geliri elde edemeyen, aslında verimli kullandıkları takdirde az da olsa yeterli bir gelir elde edebilecek olan kişiler ile yüksek geliri ve az geliri kişilerden oluşur.

Devlet, eğer mümkün olan adil bir gelir dağılımı amacını benimsemiş ise, kendi kusurları olmaksızın geçimlerini tamamen veya kimsen sağlayamayanların yeterli bir gelire kavuşmalarını mümkün kılacak tedbirler almak zorundadır. Devlete ödenen vergiler yardımı ile ihtiyaçların tatmin seviyesinde bir dengenin sağlanması için piyasa gelirlerinin dağılımı değil, aksine yeterli derecede geliri olmadığı takdirde gelir yaratılmasıdır. Bu durumda, devletin görevlerinin tamamen vergiler aracılığı ile topladığı gelirlerini, harcamalar yoluyla yeniden dağıtması sahasında gerçekleşir.

Prensip olarak dağıtım için iki metod vardır (Özbilen, 1998:393):

(i) Devlet, bazı sebeplerden dolayı gelir elde edemeyen kişi ve grupları kamu maliyesi kanalıyla, devamlı olarak ödemelerde bulunmak suretiyle, yeterli bir geçim imkânını yaratır. Devlet vergi yükünü, vergi gelirlerini transfer harcamalarını finanse edebileceği şekilde ayarlamak zorundadır.

(ii) Devlet, ekonomide mevcut sosyal gruplardan, kişilerden veya ailelerden, bu şekilde yoksulluk tehlikesine maruz kalanlar için mecburi bir sigorta sistemi kurmak suretiyle, dâhili bir yeniden dağıtım sürecini düzenleyebilir. Bu şekilde bir sigortalamanın çerçevesinde, sigortalılar herhangi bir riziko durumunda kendilerine ödenecek olan ve mevcudiyetlerini garanti eden gelirlerin finansmanını mümkün kılacak olan bir aidat ödemek zorundadırlar (Örneğin: Türkiye'de SSK veya bireysel emeklilik gibi).

Sonuç olarak reel harcamalar ve sosyal transferler açısından bütçenin etkisinin düşük gelir grupları lehine olduğu söylenebilir.

B. Vergi Politikası ve Gelir Dağılımı

Kişi ve kurumlar, özel kesimden kamu kesimine aktarılan zorunlu ve karşılıksız iktisadi değerler olan ve kendileri için bir yük oluşturan vergilerden kurtulmak ve böylece daha yüksek bir reel gelir elde edebilmek için çaba gösterirler. Vergi sisteminin kişisel gelir dağılımı üzerinde etkide bulunması, geleneksel görüşe göre¹, aşağıda yer alan faktörlerin varlığına bağlıdır (Turhan, 1993:269):

- Kişi ya da hane halkı geliri (serveti) arttıkça kişi veya hane halkı bütçesi açısından ödenen vergi miktarı nispi olarak artmalıdır.
- Kişi ya da hane halkı geliri (serveti) arttıkça vergi muafiyet ve istisna oranları mutlak olarak azalmalıdır (Aktan, Vural, 2002: 6).

Vergilendirme yardımı ile gelirin yeniden dağılımı hususunda mevcut bütün imkânların değerlendirilebilmesi için, verginin yansıma meselesinin de detaylı olarak incelenmesi gerekmektedir. Daha önce gördüğümüz gibi, verginin yansımaması büyük bir ihtimalle müteşebbis gelirini azaltır. Verginin yansımasının tam olarak gerçekleşmesi, şartlar elverişli olduğu takdirde, tek düze bir vergi yükümlülüğü doğuran vasıtalı verginin konmasından sonra, talep struktürünün değişmemesi halinde mümkün olur. Ne var ki, böyle bir durum gerçek hayatta mümkün değildir. Muhtelif malların farklı değerlerde vergilendirilmesi ise muhtelif iş kollarının yansıma imkânlarından daha geniş farklılıklara yol açar. Görülüyor ki, vasıtalı vergilendirme, muhtelif branşların hâsıla şartlarında bir kaymaya yol açar ki bu kaymanın kapsamı tahmin dahi edilemez. Böylece, kontrol edilemeyen gelir dağılımı farklılıkları zorunlu olarak ortaya çıkar.

Kamu harcamalarının karşılanması amacıyla devlete gelir sağlamanın yanında, vergilerin sosyal amaçla da kullanılabileceği ilk kez A. Wagner tarafından ileri sürülmüştür (Tekir, 1990: 20). Çeşitli grupların satın aldığı tüketim ve yatırım malları miktarında verginin neden olduğu değişmelerin karşılaştırılması, verginin gelir bölüşümü üzerindeki etkisini ortaya koyar. Buna göre vergi değişmeleri;

- Çeşitli grupların tüketim ve yatırım harcamalarının düzeyini,
- Çeşitli gruplar için değişik önem taşıyan tüketim mallarının fiyatlarını ve yatırımların maliyetlerini etkileyerek gelir bölüşümünü değiştirir.

Ayrıca, vergi politikası yoluyla gelirin yeniden bölüşünde, verginin yapısı ve teknik özelliklerine göre farklı boyutlarda olmakla birlikte, vergilerin dolaylı ve dolaysız olmasının farklı etkiler yaratması sözkonusudur(Uysal, 1999: 91).

Tam istihdam halindeki bir ekonomide vergiler yeknesak bir biçimde kredi ile finanse edilirse, vergi yükünü fiyat mekanizması vasıtasıyla yansımanın mümkün olduğunu, eksik istihdam halindeki bir ekonomide ise, aynı şartlar altında, fiyatlarda yapılacak uygun bir ayarlama ile yansıma gerçekleştirilebilmesi mümkündür. Fakat bu son derece adaletsiz bir gelir dağılımına sebep olur.

Fakat burada her şeyin bir sınırı olduğunu unutmamak gerekir. Yeterli şartlar oluşmaz ise. Netice itibariyle müteşebbisler vergi yükünün büyük bir kısmını bizzat taşımak zorunda kalacaklardır. Bu konuda önemli olan şey, para politikasına ve vergilere kazandırılacak uygun bir bünye vasıtasıyla, yansıma şartlarını elverişsiz kılmak için mümkün olan her şeyi yapmaktır. Müteşebbislerin yükümlü oldukları vergiyi yansıma şanslarının azalması ve müteşebbis olmayanların bundan yoksun olmaları yüzünden, hiç şüphesiz vasıtasız vergilendirmede bir dereceye kadar adaletsizliğin doğmasına sebep olur. Böylece geniş ölçüde, müteşebbis geliri olan yüksek gelirlerin daha fazla vergiyle yükümlü bulunması, belirli ölçülerde adaletsizliği telafi edebilmektedir.

Müteşebbis olmayanlar açısından baktığımızda, durum daha da vahimdir. Müteşebbis olmayan tüketim birimleri kısmen tüketim giderlerini işletme gideri olarak indirmek ve ayrıca zaman bakımından uygun bir sınırlama yapmak suretiyle vergilendirecek gelirlerini istedikleri gibi değiştiremezler. Hâlbuki bu müteşebbisler için belirli bir hacimde mümkündür. Müteşebbis olmayan tüketim birimlerinin gelirleri kuruluşuna kadar kontrol edilebilir. Müteşebbislerinki ise şüpheli değerlendirmelere tabidir.

Demek oluyor ki, gelirin vergilendirilmesi bakımından, gelirin kavranması, tanıtılması, müteşebbisler ile müteşebbis olmayanlar için aynı değildir. Bu nedenle, müteşebbis olmayanlara(işçilere)genel olarak belirli yüksekliklerde bir özel vergi muafiyeti tanımak suretiyle, bir dereceye kadar bir denkliğin yaratılması bizce de uygun görünmektedir.

Şüphesiz ki, maliye politikası için önemli olan çeşitli amaçları en iyi şekilde dikkate alabilecek bir vergi sisteminin kurulmasına çalışıldığı takdirde, burada ortaya konulan bütün temel düşünceler önem taşıyacaktır. Bu arada, mümkün olan adil bir gelir dağılımı yaratılmasını sağlamak amacı, en önemlilerinden biridir (Özbilen, 1998: 391).

C. Borçlanma Politikası ve Gelir Dağılımı

Vergi mükelleften doğrudan doğruya, karşılıksız, cebre dayanarak ve kesin olarak alınır, gelir dağılımını etkiler. Vergi kanunlarının böyle bir amacı olmasa da vergi böyle bir sonuç ortaya çıkarır.

Kamu kesiminin önemli gelir kaynaklarından olan borçlanma; miktar, yöntem ve maliyet (faiz) boyutlarıyla, gelir dağılımı üzerinde etkili olabilmektedir (Tuncer, 1969: 62- 63).

Borçlanma ise vergiden ayrılır; karşılıklıdır, rızaya dayanır ve kesin değildir. Bu itibarla devlet borçlandığı vakit, tasarruf erbabından borçlanır. Tasarruf erbabı devlete borç verirken, yani tahvil satın alırken, önceden biriktirilmiş servetlerinin bir kısmını, almaya karar verdikleri tahvillerle değiştirirler (Türk, 2008: 342). Tüketim harcamalarını kısamazlar. Bu itibarla borçlanma, ilk bakışta gelir dağılımını etkilemez. Sadece servet dağılımının kullanım şekli değişir. Bu açıklamalar gönüllü borçlanmalar için söz konusudur.

Bir de cebri borçlanmalar vardır. Bu borçlanmalar şahısların tasarruflarından değil gelirlerinden alınır ve vergiye benzer sonuçlar doğurur. Bu borçlanmaya genellikle enflasyon dönemlerinde başvurulur. Bu yolla gelir dağılımı eşitlenebilir ancak bunun için cebri borçlanmanın, Türkiye’de tasarruf bonoları uygulamasında olduğu gibi, şahısların gelirleriyle orantılı değil artan oranlı olarak uygulanması gerekir (Türk, 2008:343).

Borçlanmanın gelir bölüşümü üzerine etkilerinin incelenmesinde öncelikle değerlendirilmesi gereken konu, borçlanmanın gönüllü veya zorunlu olmasıdır. Gönüllü borçlanmada, birey ve kurumlar harcamalarını kısarak değil, daha önceden biriktirmiş oldukları tasarruflarıyla devlete borç verirler. Böylece, borçlanma, ilk etkisi yönünden, gelir ve servet dağılımını değil, sadece mevcut tasarruf ve servetin kullanım şeklini değiştirir. Zorunlu borçlanma, birey ve kurumların tasarruflarından değil, gelirlerinden beslenir ve vergilendirmeye benzer etkiler yaratır (Uysal, 1999: 99).

Borçlanmada faiz haddi çok önemlidir. Cari faiz haddinden borçlanılıyorsa, borçlanma gelir dağılımını etkilemez. Çünkü bu hadden borç vermek isteyen çıkmaz. Sermaye piyasasında, cari faiz haddini yükselterek borçlanılıyorsa, şahıslar tüketim harcamalarını kısarak tasarruflarını artırırlar. Bu tür borçlanmaya enflasyon dönemlerinde başvurulur ve enflasyon nedeniyle gelir dağılımı dengesizliklerinin artması önlenir. Bu durum karşısında, sermaye piyasasındaki faiz haddini

değiştirmeksizin yapılan gönüllü borçlanmaların şahısların gelirleri üzerinde herhangi bir kısıntı meydana getirmediği söylenebilir. İşte gönüllü borçlanmaların bu özelliklerinden faydalanarak iktisadi hayatın duraklama ve depresyon devrelerinde, devlet açık bütçe siyaseti takip ederek, kimsenin gelirlerini azaltmadan muayyen grupların gelirlerini artırabilir. Borçlanma, gelir dağılımını doğrudan doğruya değiştirmez. Fakat devletin bu borç dolayısıyla tahvil sahiplerine ödediği faizler bu kimselerin gelirlerini artırır (Türk, 2008:343- 344). Bu ödemeler transfer ödemesi gibi etki yapar. Bu yüzden kişiler arası gelir dağılımı da değişir. Bu transfer ödemelerinin etkisi, devletin borçlandığı kaynağa göre değişir. Yani devlet kimlere veya hangi kurumlara borçlanmış? Mesela kamu kurumlarına ya da kamu bankalarına yapılan faiz ödemesi gelir dağılımını etkilemez. Özel banka veya şirketlere yapılan faiz ödemeleri ise gelir dağılımını etkiler. Çünkü özel şirket ve bankaların sahipleri yüksek gelir grubuna mensuptular. Yapılan faiz ödemesi, bu kişilerin gelirini daha da artırırken gelir dağılımı eşitsizliği de artar. Kişiler yapılan faiz ödemeleri de aynı etkiyi doğurur. Çünkü bu kimseler de yüksek gelir grubun dâhildirler. Kısa vadeli borçlanmalarda da faiz ödemesi aynı etkiyi gösterir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, gelir(vergi), harcama ve borçlanma politikalarına ilişkin uygulamaların bütçe aracılığıyla yapıldığı ifade edilebilir. Bu nedenle, bütçe politikasının bir bütün olarak gelirin yeniden dağılımı konusunda önemli bir araç olduğu söylenebilir (Uysal, 1999: 99).

D. Bütçe Politikası ve Gelir Dağılımı

Bütçe politikasının gelir dağılımı üzerindeki etkileri oldukça önemlidir. Reel kamu harcamaları, vergiler, transfer harcamaları ve kamu hizmetlerinin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak ele alalım.

Vergi politikasındaki bir değişme sonucunda gelir dağılımında meydana gelecek olan değişmeler vergi yansıması olarak adlandırılabilir. Vergileme sonucunda bu vergiyi ödeyen kişi ya da grupların kullanılabilir gelirleri azalacaktır. Kullanılabilir gelirdeki azalma, kişilerin tüketim ve tasarrufa ayrılan gelirlerini de etkileyecektir. Sonuçta talebin bileşimi de değişeceğinden gelir dağılımı bu vergiyi ödeyenlerin aleyhine değişecektir.

Reel ve transfer harcamaları ise verginin tersine gelir dağılımının bu ödemededen yararlanan kişi ya da gruplar lehine değişmesine neden olur. Transfer harcamaları kişilerin kullanılabilir gelirlerini doğrudan arttırarak etkili olur.

Kamu hizmetleri de, gelir dağılımının bundan yararlanan kişiler lehine değişmesine neden olur. Ancak kamu hizmetinden kimin ne kadar yararlandığını belirlemek mümkün değildir.

Bütçe politikalarındaki bu ve benzeri değişmeler yansıma yoluyla gelir dağılımına etkide bulunabilmektedir. Bütçe politikalarındaki değişmelerin etkisi Lorenz Eğrisinde eşitsizlik eğrisinin yer değiştirmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu eğrilerin önceki ve sonraki eşitlik katsayılarının birbirine oranı bütçe politikalarındaki değişimin gelir dağılımı üzerinde neden olduğu değişikliği veya yansımayı gösterir. Bu oran birden büyük ise, bütçe politikasının yansıması artan oranlı ve olumlu, bire eşit ise nötr veya yansıma olmamış, birden küçük ise yansıma azalan oranlı olmuştur (Musgrave, 1987:31).

Gelir dağılımını dengeli hale getirmek için bütçe politikalarında devlet, amaç olarak vergileri kullanabileceği gibi, vergilerin harcanması sırasında çeşitli halk katmanlarının farklı ölçülerde harcamalardan yararlanmasını da sağlayabilir. Böylece gelir dağılımı oransal olarak dengeye yaklaşır. Bu uygulamalar gelir eşitliğine ulaşmada iki önemli araç olarak görülmesine rağmen, gelirin vergiler yoluyla yeniden dağılımını büyük ölçüde hayalî olarak değerlendiren görüşler de mevcuttur (Aksu, 1993, :83; Bakırcı, 2001: 46- 47).

Gelir dağılımı bütçe politikasından etkilendiği için, bütçe politikası gelir dağılımındaki dengesizlikleri gidermede oldukça etkin olarak kullanılabilir. Örneğin vergi sisteminde gelir düzeyi yüksek olanlardan alınan vergilere ve kamu hizmetlerinde de düşük gelirlilere yarar sağlayan hizmetlere ağırlık verilirse, bunun yanı sıra reel kamu harcamaları ile transfer harcamaları yoluyla daha çok gelir düzeyi düşük olan gruplar ile işsizlere gelir sağlanırsa gelir dağılımındaki farklar azalacaktır. Ancak, kamu hizmetlerinden gelir düzeyi yüksek olanlar ve nispeten gelişmiş olan bölgeler yararlanıyorsa, vergilerin büyük kısmı gelir düzeyi düşük olanlar tarafından ödeniyorsa, reel kamu harcamaları ile transfer harcamaları sonucunda gelir düzeyi zaten yüksek olan grupların geliri artıyorsa, bu durumda gelir dağılımındaki farklar da artacaktır (Avcı, 1998: 16).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AZERBAJCAN'DA UYGULANAN MALİYE POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

I. Azerbaycan Ekonomisine Genel Bakış

Güney Kafkasya'nın doğusunda Hazar Denizi'nin sahilinde yerleşen, 86,6 bin kilometrekare yüzölçümü ve 8 milyonu aşkın nüfusu ile Azerbaycan'ın, bağımsız bir devlet olarak tarih sahnesinde uluslararası ekonomik ve politik denge unsuru olabilmesi için, dünya ekonomisi ile bütünleşme içinde ekonomik kalkınmasını gerçekleştirip, siyasi bağımsızlığının yanı sıra ekonomik bağımsızlığını da tam olarak elde etmesi gerekmektedir. Bunun için ise geçiş sürecini yaşayan diğer ülkelerde olduğu gibi karşılaşılan sorunlar giderilmeliydi. Söz konusu sorunlar daha çok yapısal karakter taşıdığından, öncelikle ülke ekonomisinin kendi başına ayakta durabileceği şekilde yeniden yapılanması yani, ekonomik dönüşümü gerçekleştirmesi gerekmektedir (Aras, 2003- 2004: 13).

Bu bölümde tezin ana bölümü olan Azerbaycan'ı ve bu ülkede uygulanan maliye politikalarını inceleyerek, uygulanan maliye politikalarının gelir dağılımına nasıl etki ettiğine değinilecektir.

1. Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı

Genel olarak, ekonomik veriler dikkate alındığında Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın belirli bir kalkınma düzeyine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemin Azerbaycan'a zararı faydasından daha çok olmuştur. Zira bu dönemde ekonominin planlamasının merkezden yapılması, ülkenin ekonomik şartlarının dikkate alınmaması sonucunu doğurmaktaydı. Kaynaklar açısından bakıldığında, hammadde veya yarı mamul olarak ayrı ayrı Birlik üyesi ülkelere ucuz fiyata satılan kaynaklar, daha sonra nihai ürün olarak yüksek fiyattan Azerbaycan'a geri gelmekteydi. Diğer yandan, her zaman ülkeye gelir getiren petrol ve petrol ürünleri, pamuk, tütün, şarap gibi ürünlerin ihracatçısı olmasına karşın, bu ürünlerin satışından elde edilen gelirler Birlik bünyesinde tek bir merkezde toplandığından, Azerbaycan özkaynaklarında mülkiyet hakkına sahip olamamaktaydı (Emiraslanov, 2001: 52).

1991 yılında SSCB dağıldıktan sonra 18 Ekim 1991'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurulmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında çok önemli boyutlara varan ekonomik krizle karşı karşıya kalan Azerbaycan ekonomisi tüm yönleri itibariyle bir

buhran dönemi geçirmiştir. Kısa zaman diliminde ülke ekonomisi yüksek oranlı bir küçülmeye karşı karşıya kalmış, üretim olanakları azalmış, ürün kıtlığından dolayı hiperenflasyonla karşı karşıya kalmış ve bunun yanısıra bağımsızlığını kazanmakla beraber topraklarının %20'sinin işgaliyle sonuçlanan Ermenistan savaşıyla iç siyasi buhran, iç savaş tehlikesi ve siyasi istikrarsızlık gibi zorluklarla karşılaşmıştır (İsmayılov, 2007:104).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan'ın bağımsızlığına yeniden kavuşması ile sona eren planlı ekonominin Azerbaycan ekonomisine miras bıraktığı problemler şöyle sıralanabilir (Dunford, 1988: 88):

- Ekonomik yapının sağlıklı olmaması,
- Üretim gücünün bölgesel ve sektörel dağılımının dengeli olmaması,
- Üretilen malların hem kalitesinin düşük olması, hem de kişi başına düşen miktarının Sovyetler Birliği ortalamasından yaklaşık olarak iki kat az olması. 1990'lı yılların başlarında Azerbaycan'da tüketimin sadece %50'si iç üretimden sağlanabilmiştir.
- Ekonomik yapının sağlıklı olmaması sonucunda Azerbaycan'ın dış ticaretinde 1980'li yılların sonlarında ihracat ithalattan %33-40 fazla olmuştur. Ekonomik bakımdan olumlu değerlendirilmesi gereken bu durum, ülkenin alan ve coğrafi kuruluşunun uygun olmaması bakımından istenmeyen bir durumdur. Şöyle ki, hammadde ve ara malların ihracatın %55-60'ını oluşturması, genelde ithalat ve ihracatın %45-50'sinin Rusya ile gerçekleştirilmiş olması, daha sonra ekonomik kalkınmanın dengesinin bozulmasına neden olmuştur.

Azerbaycan'ın yeniden siyasi bağımsızlığını kazanmasının ve geçiş sürecine başlamasının, Sovyetler Birliği'nin dağılması öncesinde Azerbaycan ekonomisinde yaşanan olumsuz gelişmeler sonucu ekonomik krizin derinleştiği bir döneme rast geldiği görülmüştür.

Ülke ekonomisinde 1991-1994 yıllarında devam eden bu durum ancak 1990'lı yılların ortalarında ekonomik istikrarın sağlanmasıyla aşılabilmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanması ve 2000'li yıllarda petrol sanayisinin de katkısıyla günümüzde Azerbaycan ekonomisi piyasa ekonomisine geçiş sürecinde önemli gelişmelere sahne olmuştur (Musayev, 2007: 215).

Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci ve bağımsızlığının ilk yılları oldukça sancılı geçmiştir. Ülke daha SSCB'nin son yıllarından başlayarak 1988 yılından itibaren Ermenistan'ın silahlı saldırısına maruz kalmış ve ateşkesin imzalandığı 12 Mayıs 1994 tarihine kadar topraklarının %20'sini kaybetmiştir.

Ekonominin genel dengeleri için gerekli olan reformların gerçekleştirilmemesi, devlet bütçesinin büyük bir bölümünün savaş için harcanması, topraklarının %20'si işgal edilerek 1 milyondan fazla nüfusun göçmen durumuna düşmesi, yabancı sermayenin ülke ekonomisine çekilememesi ve özelleştirmenin sanayi sektöründe fiilen başlatılamaması gibi olumsuzluklar Azerbaycan ekonomisini önemli bir darboğaza sürüklemiştir.

Serbest piyasa ekonomisine geçişe ilişkin tam bir stratejinin belirlenmemiş olması nedeniyle, bu yıllarda hayata geçirilmeye çalışılan ekonomik kararlar da birbiri ile uzlaşmayan karakter taşımıştır.

1990 yılı ile karşılaştırıldığında 1994'de GSMH %53, sanayi %62, tarım %44, tüketim %75 ve vergi hâsılatı %45 azalma göstermiştir. Sonuçta halkın geçim standardı 3,6 defa, reel ortalama ücret seviyesi ise %80 azalmıştır. Aynı dönemde uygulanan yanlış iktisat politikaları bankacılık-finance sisteminde ve dış ticarete ciddi problemler yaratmıştır(Hesenov, 2001: 9).

1992-94 yılları arasında enflasyon dört haneli rakamlara yükselmiştir. Para politikalarında önemli eksiklikler de ekonomik buhranda etken olmuş, krediler ise daha çok banka yöneticilerinin istekleri doğrultusunda verilmiştir. Vergi tahsil sistemindeki eksiklikler, vergi oranlarının enflasyon dolayısıyla erozyona uğraması gibi nedenlerle devlet bütçesindeki gelir kalemleri keskin şekilde azalmıştır. Devlet müesseselerine ve tarım sektörüne verilen büyük miktardaki kredilerin verimsiz ve denetimsiz kullanımı ekonomik durumu ise daha da gerginleştirmiştir (Aras, 2003: 14).

Bu dönemde dış ticarete ilişkin veriler de gittikçe olumsuz bir boyut kazanmaya, ödemeler bilânçosunda açıklar artmaya başlamıştır. Ekonomik bunalımın acı neticelerinden bir diğeri ise, milli paranın değer kaybı şeklinde ortaya çıkmıştır.

Yine bu dönemde dünyanın en büyük petrol şirketleri ile "asrın anlaşması" adı ile anılan yüksek öneme sahip, petrol yataklarında ortak üretimin gerçekleştirilmesine yönelik anlaşmalar imzalanmıştır. 1994 yılında "asrın

anlaşması'nın yapılması ve 12 Kasım 1995'de yeni Anayasanın kabul edilmesi ve piyasa ekonomisinin hukuki normatif altyapısının kuruluş sürecinin hızlandırılması ile birlikte ülkeye büyük hacimde yabancı sermaye girmeye başlamıştır.

Ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması bakımından en önemli adım, ülkenin stratejik açıdan sosyal ve siyasal hayatında ve de ekonomik yapısında yeni dönemin başlangıcı olarak, Azerbaycan'ın ilk Anayasasının kabul edilmesi olmuştur. Yeni Anayasa devlet yönetiminin yapılanması, vatandaşların ve devletin hak ve ödevlerini belirlemenin ötesinde ilk defa demokratik değerlere dayanan, liberal piyasa ekonomisinin kurulma gerekliliğini kabul etmiş ve Anayasa ile özel mülkiyetin, özel teşebbüsün, dünya ekonomisine entegrasyonun hukuki esasları tespit edilmiştir. Bu bakımdan Azerbaycan'da geniş anlamda ekonomik düzenlemelerin başlangıç yılı olarak 1995 yılı kabul edilebilir (Hesenov, 2001: 12).

Hükümetin IMF'le birlikte hazırladığı makroekonomik istikrar programı kabul edilerek uygulanmaya sokulmuştur. Programın esasını sıkı para politikası ile ekonomide para hacminin azaltılması oluşturmuştur. Böylece, Milli Bank 1994'de %129 olan faiz oranlarını 1995'te %171'e yükseltmiş ve bunun sonucunda 1995'in sonuna doğru Manat istikrar kazanmaya başlamıştır (Nuriyev, 1999: 211).

IMF ile yürütülen sıkı işbirliği, IMF programlarının tavizsiz uygulanmaya başlanmasıyla ve yürütülen sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlanmış enflasyonun kontrol altına alınarak GSMH'nin düşüşünün önlenmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuçta, 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci yavaşlayarak oluşturulan kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başlamıştır. Şöyle ki, takip eden beş yıl içerisinde GSMH %26,3 artmış, nüfusun yaşam düzeyi iki kat iyileşmiş, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükselmiştir.

1994-96 döneminde büyümede sağlanan artış daha çok dış kaynaklar yardımıyla gerçekleştirilmiştir. Zira 1994'te 121 milyon ABD doları olan cari açık 1996'nın sonuna doğru 931 milyon ABD Doları düzeyine ulaşmıştır. Diğer taraftan, 1991 yılında "sıfır" dış borçla geçiş sürecine başlanmasına rağmen, 1996 yılında dış borç miktarı 400 milyon ABD doları olmuştur (Nuriyev, 1999: 11).

Ancak Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye çekimi için

uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermemesi nedenleriyle üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

1994-2000 yılları arasında yatırılan toplam yabancı sermaye hacmi ise 5.,9 milyar dolar olmuştur. Bu miktarın %22,8'i finansal kredi, %56,3'ü petrol sanayisine, %20,9'u ise diğer sektörlerle yapılan yatırım şeklinde olmuştur.

1994-2000 yılları arasında petrol yataklarının müşterek işletilmesi amacıyla yapılan anlaşmalarda yer alan şirketler tarafından yaklaşık 3,4 milyar ABD Doları yatırım yapılmıştır (Musayev, 2001: 12).

Azerbaycan, petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde BDT ülkeleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. GSYİH'daki artış oranı 1998 yılında %10, 1999 yılında ise %11,4 olmuştur. Azerbaycan ekonomisindeki büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, iletişim sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmıştır.

1997 yılının Şubat ayında kamu alımlarında rekabetin korunmasına ilişkin kanun kabul edilirken, Haziran ayında İflas Kanunu'nda değişiklik öngören kanun tasarısı yasallaştırılmıştır. Haziran ayında ayrıca, yeni Gümrük Kanunu kabul edilerek basitleştirilmiş yeni bir gümrük tarife uygulamasına geçilmiştir. Telekom Kanunu ise Temmuz ayında kabul edilmiştir.

1998 yılında ise enerji sektörünü yeniden düzenlemek üzere Elektrik Kanunu kabul edilmiştir. Ağustos ayında Rehin Kanunu, Eylül ayında yeni bir Menkul Kıymetler Kanunu kabul edilmiştir. 1999 yılının Şubat ayında İş Gücü Kanunu kabul edilmiştir. Petrol gelirlerinin tek bir hesap altında toplanmasını, harcamaların daha şeffaf kurallara göre yapılmasını temin amacıyla, Petrol Fonu kurulmasını öngören bir karar Aralık 1999'da yayımlanmıştır. 1999 yılının sonlarında ise Emlak Komitesi lağvedilirken, yerine 2000 yılının Şubat ayında, kamuya ait mülklerin özelleştirilmesinden sorumlu olacak şekilde Emlak Bakanlığı kurulmuştur. Ayrıca, Mayıs ayında yeni bir Özelleştirme Kanunu, Haziran ayında ise yeni bir Vergi Kanunu çıkarılmıştır.

Ekonomik değişim sürecinin bu döneminde üç önemli hedef doğrultusunda yol alınmaya çalışılmıştır:

- ülkenin temel doğal kaynak rezervlerinin işlenmesinin sağlanması,
- liberal-demokratik yönlü piyasa prensiplerine dayanan bir ekonomik yapının oluşturulmaya çalışılması,
- dünya ekonomisi ile global ve bölgesel ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışılması.

Yapısal değişime ilişkin alınan kararların da etkisiyle bu dönemde meydana gelen gelişmeler genel olarak şöyle sıralanabilir:

- ülke ekonomisinde istikrar sağlanmış,
- ülkenin önemli doğal kaynaklarını aktif hale getirme stratejisi doğrultusunda büyük başarılarla imza atılmış,
- toprağın özel mülkiyete verilmesi ile Azerbaycan köylerinde yeni bir sosyo-ekonomik ortam oluşturulmuş,
- ekonomide liberalizasyon, dış ilişkilerin geliştirilmesi ve yabancı yatırımcıların özelleştirmeye katılımlarının sağlanması ile ekonomik kalkınma adına temel, devamlı ve önemli bir kaynağa ulaşılmıştır.

Dönüşüm sürecinde üçüncü aşama olarak değerlendirilebilecek olan 2001 ve sonrasında ise gerçekleştirilmesi hedeflenen önemli amaçlar olarak şunlar sıralanabilir:

- ekonomik büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi,
- İkinci Devlet Özelleştirme Programının kabul edilmesi ile enerji sektörün yeniden yapılandırılması ve üretim kapasitesinin artırılması,
- elde edilen gelişme düzeyine göre iktisat politikalarının sosyal yönünün güçlendirilmesi, sosyal refah düzeyinin artırılması, bunun için de cari perspektifte elde edilen kaynakların diğer sektörlerle yöneltilmesi (Musayev, 2007:225).

Azerbaycan hükümetinin uluslar arası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, bu aşamada uygulanacak iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmiştir.

İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması olmuştur.

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda çok önemli tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla 2001 yılında kabul edilen “2003-2005 Yıllarında Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı” uygulanmıştır. Programda yer alan faaliyetler çerçevesinde Azerbaycan’da yoksulluğun ortadan kaldırılması ve ekonomide kalkınmanın sağlanması için gerekli projelerin gerçekleştirilmesi için 3 milyar ABD hacminde sermayenin yatırılması planlanmıştır. Temmuz 2001’de IMF Yönetim Kurulu “Azerbaycan’da Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı”nı onaylayarak bu program çerçevesinde Azerbaycan’a yaklaşık 100 milyon ABD doları tutarında kredi ayırmıştır.

Azerbaycan’da yoksulluğun azaltılması programının hayata geçirilmesini zaruri kılan sebepler olmuştur. Zira Dünya Bankası’nın verilerine göre, Azerbaycan’da halkın %40-50’sinin günlük geliri bu dönemde 1 ABD Doları’ndan aşağı olmuştur. Buna karşın yapılan başka bir hesaplama göre asgari geçim için yaklaşık 86 ABD Doları gerekmiştir. Bir işçinin ortalama aylık geliri ise 64.4 ABD Doları olmuştur. Bu da Azerbaycan’da halkın önemli bir kısmının bahis konusu dönemde yoksulluk seviyesinde yaşadığını göstermektedir (Eldaroğlu, 2001:3).

2. Azerbaycan’da Makroekonomik Göstergeler

2000’li yıllarda ülkede petrol üretiminin artması ve uluslar arası piyasada petrol fiyatlarının yükselmesi Azerbaycan’ın makroekonomik göstergelerine olumlu katkı sağlamıştır. Bunun sonucunda GSYİH’da oranı bu yıllarda %10’un üzerinde bir artış kaydedilmiştir.

Son yıllarda GSYİH’da gerçekleşen artışlar sayesinde ekonomi büyüklük olarak piyasa ekonomisine geçiş öncesindeki durumun ötesine geçilmiştir. 1989 rakamları 100 olarak baz alındığında 2006 yılında ekonomi kümülatif olarak %117,6, 2007 yılında % 147 ve 2008 yılında ise % 162 seviyesinde büyümüştür (Tablo 2).

Tablo 2: Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Öncesine Göre GSYİH Artışı (1989= 100)

Yıllar	GYSİH Artış Oranı (%)		GSYİH (%)
1989	-	-	100
1990	-11,7	88,3	88,3
1991	-7,0	99,3	87,7
1992	-22,6	77,4	67,9
1993	-23,1	76,9	52,2
1994	-19,7	80,3	41,9
1995	-11,8	88,2	37,0
1996	1,3	101,3	37,4
1997	5,8	105,8	39,6
1998	10,1	110,1	43,6
1999	11,4	111,4	48,6
2000	6,2	106,2	51,6
2001	6,5	106,5	55,0
2002	8,1	108,1	59,4
2003	10,4	110,4	65,6
2004	10,1	110,1	72,2
2005	24,3	124,3	89,8
2006	31,0	131,0	117,6
2007	25	125	147
2008	10,8	117,7	162,3

Kaynak: IMF, **World Economic Outlook**, April 2007 ve Grzegorz W. KOLODKO, "Globalization and Catching-Up: From Recessioin to Growth in Transition Economies", **IMF Working Paper** WP/00/100, June 2000, s. 9'daki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır(Musayev, 2007:226); 2007, 2008 rakamları www.nba.az (Azerbaycan Milli Bankı) sayfasına bakılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

**Tablo 3: Azerbaycan'ın Piyasa Ekonomisine Geçiş Yılına G6re GSYİH Artışı
(1991=100)**

Yıllar	GYSİH Artış Oranı		GSYİH (%)
1991	-	-	100
1992	-22,6	77,4	77,4
1993	-23,1	76,9	59,5
1994	-19,7	80,3	47,8
1995	-11,8	88,2	42,2
1996	1,3	101,3	42,7
1997	5,8	105,8	45,2
1998	10,1	110,1	49,7
1999	11,4	111,4	55,4
2000	6,2	106,2	58,8
2001	6,5	106,5	62,7
2002	8,1	108,1	67,8
2003	10,4	110,4	74,8
2004	10,1	110,1	82,4
2005	24,3	124,3	102,4
2006	31,0	131,0	134,1
2007	25	125	167
2008	10,8	117,7	185

Kaynak: (<http://www.imf.org/external/pubs/ft/scr/2008/cr08216.pdf>), “**Republic of Azerbaijan: Statistical Appendix**”, July 2007, IMF Country Report No. 08/216; 2007, 2008 rakamları www.nba.az (Azerbaycan Milli Bankı) sayfasına bakılarak tarafımızdan hesaplanmıştır.

Piyasa ekonomisine geçiş yılı olan 1991 yılı rakamları dikkate alındığında ise (1991=100) ekonomik büyüklük 2006 yılında GSYİH bazında %134,1 düzeyine, 2007 yılında % 167, 2008 yılında ise %185 düzeyine ulaşmıştır (Tablo 3).

Makroekonomik alanda sağlanan bu başarı, Azerbaycan'da yıllarca ertelenmiş olan birçok reformların ve ekonomi politikalarının uygulanmasına imkan sağlamıştır. Nitekim son yıllarda hükümet petrol dışı sektörlerin geliştirilmesine ve altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesine yönelik faaliyet programları uygulamaya başlamıştır. Diğer taraftan, milli gelir düzeyinin de artması hem kişisel, hem de sektörel gelir dağılımının adil bir şekilde dağıtılmasını gerekli kılmıştır. 2003-2005

yıllarında uygulanan “Yoksulluğun Azaltılması ve Kalkınma Programı (I)” ve 2006-2015 yıllarında uygulanacak olan “Yoksulluğun Azaltılması ve Kalkınma Programlarıyla (II)” hükümet Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşların da desteği ile geniş kapsamlı faaliyet programları uygulamasına geçmiştir.

Ülkede bağımsızlığın kazanıldığı ilk yıllarda henüz çağdaş bir vergi politikasının uygulanmaması, dış ticaretteki kısıtlamalar, milli gelirin düşük olmasının yanı sıra, savaş ve dağılma sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeniyle milli gelir büyüme hızında da ciddi bir gerileme ortaya çıkmıştır. GSYİH'daki büyüme hızı 1990'da %-11,7, 1991'de %-,7,8, 1992'de %-22,6, 1993'te -%23,1, 1994'te %-19,7 ve 1995'te %-11,8 olarak gerçekleşmiştir (Memedov, 1998: 48). Ekonomide sosyalist yapıdan liberal yapıya geçiş sürecini yaşamakta olan Azerbaycan'da, 1990'lı yılların ortalarından itibaren önemli adımlar atılmıştır. 1991-1995 yılları arasında %60 oranında küçülme kaydeden Azerbaycan ekonomisi, 1995 yılından itibaren IMF ve Dünya Bankası ile işbirliği çerçevesinde başlatılan ekonomide yeniden yapılanma ve özelleştirme programları sonucunda, yeniden büyümeye başlamıştır.

Ekonomideki bu hızlı düşüş trendi ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren yerini büyümeye terk edebilmiştir. 1995 yılında %-11,8 olarak gerçekleşen GSYİH artışı, 1996'da %1,3, 1997'de %5,8, 1998'de %10,1 olarak gerçekleşmiştir. 1998'de Rusya krizinden etkilenmesine karşın Azerbaycan ekonomisinin büyüme kaydetmesinde, dünyada artmaya başlayan petrol fiyatlarının ve petrol anlaşmalarının ülkeye çektiği yabancı sermayenin ve yılın özellikle son çeyreğinde inşaat sektörünün gösterdiği performans ve dış ticaretteki gelişme etken olmuştur. Azerbaycan ekonomisinde 1999 yılı başında durgunluk yaşanmasına karşın yine petrol ve doğalgaz ile ilgili yatırımlarda artış gözlenmiştir. Ancak diğer sektörlerde gelişme asgari seviyede kalmıştır. Sonuçta GSYİH artışı aynı yıl %11,4, 2000'de %6,2 2001'de %6,5, 2002'de %8,1 olarak gerçekleşmiştir. 2003'de %10,4 ve 2004'te %10,2 olarak gerçekleşen GSYİH artışına en büyük destek bu yıllardan itibaren gelişme göstermeye başlayan inşaat sektörü olmuştur (Tablo 4).

Tablo 4: Azerbaycan'da GSYİH'daki Değişim

Yıllar	GSYİH (Milyon \$)	Kişi Başına GSYİH (\$)	GSYİH Artış Hızı (%)
1991	703,1	98,3	-7,8
1992	1309,8	180,4	-22,6
1993	1326,9	179,9	-23,1
1994	1629,3	217,9	-19,7
1995	2415,2	282,1	-11,8
1996	3180,8	357,5	1,3
1997	3960,9	409,2	5,8
1998	4446,6	441,5	10,1
1999	4583,6	480,1	11,4
2000	5272,6	582,8	6,2
2001	5707,8	714,3	6,5
2002	6235,9	774,4	8,1
2003	7276,0	896,8	10,4
2004	8680,4	1060,3	10,2
2005	13238,7	1660,4	24,3
2006	20983,0	2508,5	31,5
2007	33050,3	3906,1	25,0
2008	46258,2	5403,9	10,8

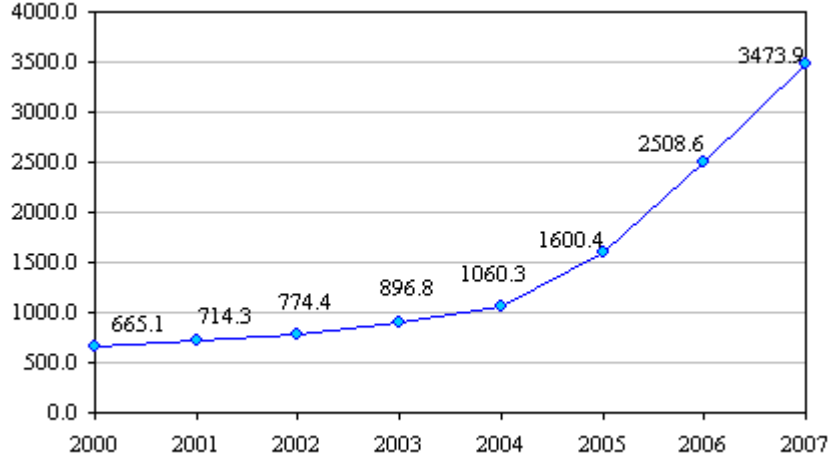
Kaynak: Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi,

(<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>);

Azerbaycan Milli Bankı (www.nba.az) rakamlarına göre hesaplanmıştır.

İnşaat sektöründe gelişmelerin devam etmesi, uluslararası piyasalarda 2005 yılından itibaren petrol fiyatlarının ve ülkedeki petrol üretiminin artması 2005 ve 2006 yıllarında GSYİH artışının çok yüksek düzeyde gerçekleşmesine imkân sağlamıştır. GSYİH artışı 2005'te %24,3, 2006'da %31,0, 2007-de ise % 38,4 olmuştur. Dolayısıyla, GSYİH 2000 yılındaki 5272,6 milyon dolardan 2007 yılında 29399,9 milyon dolara, kişi başına GSYİH ise 582,8 dolardan 3473,9 dolara yükselmiştir, Tablo 4'de, 2008 yılı GSYİH 46258 milyon dolar olmuş ve % 10,8 ülkenin büyümesi söz konusudur (Tablo 4). Milli Bankın verilerine göre 2009 yılının ilk üç ayında büyüme % 10,4 olmuş, GSYİH ise 8426 milyon dolar olmuştur.

Şekil 3: Azerbaycan'ın Kişi Başına GSYİH, USD ile

Kaynak: Azerbaycan Milli Bankı(www.nba.az) ve Azerbaycan İktisat Bakanlığı (www.economy.gov.az) verilerine göre hazırlanmıştır.

Şekil 3'de de Azerbaycan'da kişi başına düşen GSYİH rakamları USD ile çizilmiştir. Görüldüğü gibi kişi başına düşen rakam 2000 ile 2004 yılları arasında az artışla seyretmiş, fakat 2005 yılından itibaren ciddi artışlar olmuştur.

GSYİH'yı sektörler bakımından incelendiğinde ise sektörel yapının piyasa ekonomisine ilk geçiş yıllarına göre oldukça değiştiği görülmektedir. 1993 yılında sanayi, hizmet ve tarım sektörünün GSYİH'dan aldığı pay sırasıyla %26,2, %45,4 ve %28,4 olurken, bu oranlar 2007 yılında sanayi sektörünün lehine ve diğerlerinin aleyhine değişmiş ve yine sırasıyla %59,1, %34,7 ve %6,2 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 5).

Yine Tablo 5'de görüleceği üzere, sanayi sektörü özellikle 2005 ve 2006 yıllarında diğer sektörlerden daha fazla artış gösterirken, tarım ve hizmet sektörünün GSYİH' dan aldığı pay oldukça azalmıştır. Özellikle tarım sektöründeki artışlar diğer sektörlerdeki artışlara uyum sağlayamamıştır. Tarım sektörü gittikçe azalan bir artış eğilimi içinde olurken, sanayi sektörü gittikçe artan bir eğilim içinde olmuştur. (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>).

1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların ilk yıllarında GSYİH içerisinde en yüksek paya sahip olan hizmet sektörü ise 2005 ve 2007 yıllarında sanayi sektöründeki hızlı gelişmelere uyum sağlayamamıştır. Bu yıllarda hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı sırasıyla 2006'te %36,0'e, 2007'da ise %34,7'e gerilemiştir.

Tablo 5: Azerbaycan'da GSYİH'nin Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Sanayi	Hizmet	Tarım
1993	26,2	45,4	28,4
1994	20,8	46,3	32,9
1995	29,6	43,2	27,2
1996	28,8	43,7	27,5
1997	27,3	51,1	21,6
1998	22,9	58,4	18,7
1999	28,2	53,4	18,4
2000	36,0	47,9	16,1
2001	37,6	47,5	14,9
2002	37,4	48,6	14,0
2003	37,2	50,4	12,4
2004	38,2	50,8	11,0
2005	47,5	43,3	9,2
2006	57,3	36,0	6,7
2007	59,1	34,7	6,2

Kaynak: Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Sanayi sektörünün yüksek oranlarda artış göstermesinin en büyük nedeni petrol sanayisinde gerçekleşen yüksek oranlı artışlar olmuştur. Sanayi sektörü içerisinde oldukça yüksek orana sahip petrol ve doğalgaz sanayisinin GSYİH'dan aldığı pay 2000'de %27,6, 2001'de %29,6, 2002'de %28,8, 2003'de %27,5, 2004'de %29,0, 2005'de %39,4, 2006'da %51,6 ve 2007'de ise % 52,8 olmuştur. 2007 yılında sanayi sektörünün GSYİH'dan aldığı payın %59,1 olduğu dikkate alınırsa, petrol ve doğalgaz sanayisinin (%52,8) toplam sanayi üretimi içerisindeki oranının ortalama %89 olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranın çok yüksek olduğu da bir gerçektir. (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>).

18 Eylül 2008 tarihinde Devlet İstatistik Komitesi tatarından yapılan basın açıklamasında 2008 yılının Ocak-Ağustos ayları zamanında GSYİH-a 26 milyar Manat (32 milyar USD) olmuştur. Bu gösterici geçen seneye göre % 13,2 artış

olduğunu göstermektedir. Bu sekiz aylık dönemde kişi başına düşen gelir % 34 artarak 1488 Manat (1837 \$) olmuştur.

Enflasyon

1991'den itibaren üç rakamlı büyüklüklere ulaşan enflasyon, izleyen yıllarda dört rakamlı düzeylere gelerek 1994 yılında bağımsızlık sonrası enflasyonda en yüksek oran sayılan 1763,5 düzeyine kadar yükselmiştir. Ekonomide yaşanan bu krizin ortaya çıkmasında daha önce belirtilen çeşitli nedenlerin yanısıra, mevcut durumun özelliklerinin dikkate alınmadan 70 yıllık merkezi planlamadaki devlet müdahalesinden bir anda vazgeçilerek, halkın gelir düzeyi göz ardı edilerek fiyat liberalizasyonu'nun ön plana çıkarılması önemli bir etken olarak değerlendirilmektedir (Eliyev, 2002: 656).

Tablo 6: Azerbaycan'da Enflasyon ve Döviz Kuru

Yıllar	Enflasyon Oranı (%)	Döviz Kuru* (Manat/\$)
1991	206,6	-
1992	1012,3	14,8
1993	1229,1	120
1994	1763,5	1433
1995	511,8	4417
1996	19,9	4295
1997	3,7	3983
1998	-0,8	3869
1999	-8,5	4373
2000	1,8	4565
2001	1,5	4774
2002	2,8	4893
2003	2,2	4923
2004	6,7	4903
2005	9,7	4593
2006	8,3	0,87
2007	16,7	0,84

Kaynak: Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/index.shtml>) ve Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'nin yıllık raporlarından yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

* 2006 ve 2007 yılları döviz kuru oranı (Yeni Manat/\$) olarak gösterilmiştir.

1994 yılına kadar para arzında dikkate alınan bir göstergenin olmaması ve bütçe açıklarını gidermek için devamlı para emisyonuna başvurulması, Manat'ın sürekli değer kaybederek hiper enflasyon sürecine girilmesi sonucunu doğurmuştur (Kamalov, 2000: 67- 70).

Bu yükselişte Merkez Bankası'nın müdahalesi ile beraber Azerbaycan Manatı'nın ABD Dolarına karşı değer yitirmesi ve tüketim malları tercihlerinin ithalata yönelmesi de etken olmuştur.

Kısaca, SSCB'nin dağılmasının ardından devralınan ve yaşanan ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1992-94 yıllarında dört haneli rakam olarak gerçekleşen enflasyon %1763,5 ile 1994 yılında en yüksek düzeye ulaşmıştır. 1994 yılında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermeye başlayarak %511,8 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6).

Enflasyon oranı, IMF ile birlikte hazırlanan kalkınma programlarının ilki ile başlayan sıkı para politikası uygulamaları sonucu 1996'da %19,9'a, 1997'de %3,7'ye, 1998'de %-0,8'e ve 1999'da %-8,5'e gerilemiştir. Dolayısıyla hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından uygulamaya koyduğu istikrar programı yüksek enflasyona son vermiştir. 1997 yılında istikrar programının uygulanmaya başlanmasından sonra yaklaşık on yıllık bir sürenin ardından enflasyon oranı tek haneye düşmüştür. 1998 ve 1999 yıllarında tüketici fiyatlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Açık bir ekonomiye sahip Azerbaycan milli parasının, başlıca ticaret ortaklarının milli paraları karşısında değer kazanması neticesinde, ithalat maliyetlerindeki düşüşten yararlanmıştır. 1999 yılında tüketici fiyatlarında ortalama olarak %-8,5 düşüş olmuştur (Tablo 6).

1999 yılının ikinci yarısından itibaren uygulanmakta olan sıkı para politikasında yumuşamaya gidilmesi sonucu 2000 yılında enflasyon oranı %1,8, 2001 yılında %1,5, 2002 yılında %2,8 ve 2003 yılında %2,2 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 6).

2004 yılından itibaren petrol sanayisinden sağlanan gelirlerin yardımıyla kamu gelirlerinin artması ve bunun da kamu harcamalarına yansması yurtiçi talebi yükseltmiş ve sonuçta enflasyon oranlarında da yükselme olmuştur. Enflasyon oranı 2004'te %6,7, 2005'te %9,7, 2006'da %8,3, 2007' de % 16,7 gerçekleşmiştir ve 2008 yılında ise % 20-nin üzerinde olması beklenmektedir (Tablo 6).

Tablo 7: Yıllara Göre Azerbaycan Enflasyon Rakamları (%)

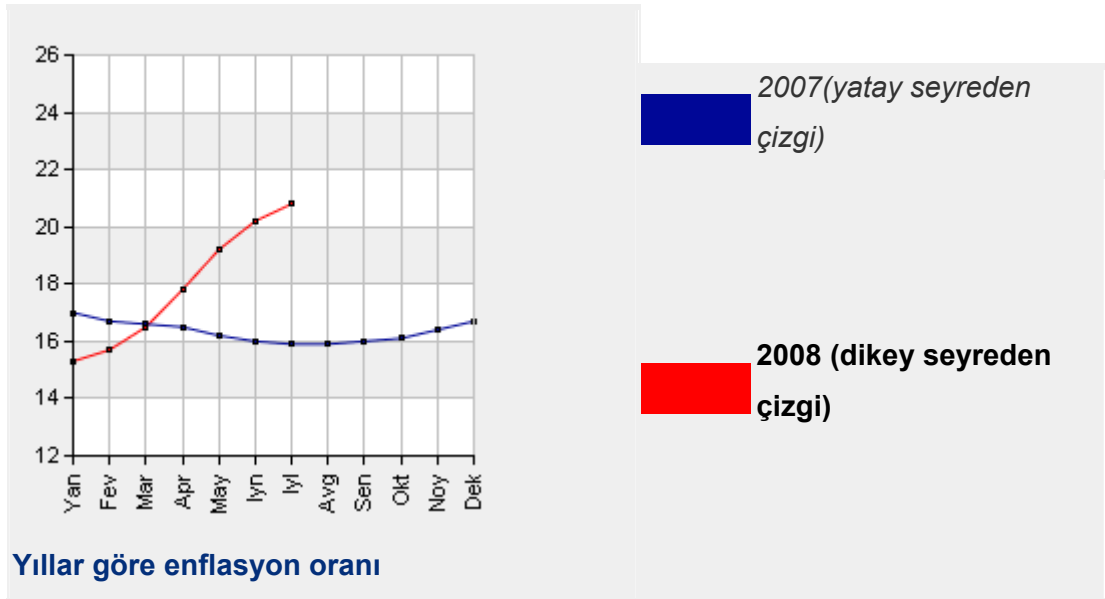
YILLAR	GSYİH rakamlarına ve real göstericilere göre	Devlet İstatistik Kurumuna göre	İktisadi Araştırmalar Merkezi rakamlarına göre
2006	34,5	8,3	-
2007	24,5	16,7	28,96
2008	18,0	20,2	28,45
2009	14,1*	-	27**
2010	5,9*	-	23**
2011	3,5*	-	19**

*Azerbaycan İktisadi İnkişaf Bakanlığının verilerine göre

** Azerbaycan İktisadi Araştırmalar Merkezinin verilerine göre

Fakat Azerbaycan Milli Bankının resmi saytında 2008 yılı enflasyon rakamının % 20,8, 2009 yılının ise ilk 4 ay içinde inişe geçerek % 6'lara yaklaştığı görülmektedir. Ayrıca, aşağıdaki Şekil 4'de de 2007 ve 2008 senesinin enflasyon rakamlarının seyri çizim halinde gösterilmektedir. 2007 senesi ortalama aynı seyri izlerken, 2008 senesinde enflasyonda belirgin bir artış olduğu ortadadır.

Şekil 4: Yıllara Göre Enflasyon Oranları

Kaynak: <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/021.shtml>

2009 senesi ve daha sonrası için Azerbaycan'da devlet kurumlarının ve bağımsız kuruluşların enflasyon tahminleri vardır (Tablo 7). Aynı araştırmayı Bağımsız Devletler Topluluğu İstatistik Kurumu da yapmış ve enflasyon rakamlarının aşağıdaki gibi olacağını beyan etmiştir (Tablo 8).

Tablo 8: Bağımsız Devletler Topluluğu İstatistik Kurumunun Enflasyon Rakamları

Ülkeler	2009-cu yıl (tahmin, %)
Azerbaycan	18
Ukrayna	15
Beyaz Rusya	11
Kazakistan	10
Kırgızistan	10
Moldova	10
Tacikistan	10
Özbekistan	10
Rusya	9,5
Gürcistan	7
Ermenistan	6

Kaynak: Statistical Agencies of The Former Soviet Union(Statkomitet SNG), 2009.

Azerbaycan hükümeti yukarıdaki rakamları göz önüne alarak anti-enflasyon tedbirler görmelidir. Diğer taraftan kur oranlarına bakıldığında ise, Azerbaycan Manatının değer kazandığı görülmektedir.

Dış Ticaret

Bağımsızlığını elde ettiği yılların ardından 1994-99 yılları arasında Azerbaycan'ın dış ticaret dengesi açık vermiştir. Ancak petrol ürünleri ihracının artması söz konusu açığı aşağılara çekmiştir.

1994 yılının Mayıs ayında Ermenistan'la 'Ateşkes Anlaşması'nın imzalanması, Azerbaycan'a doğrudan yabancı sermayenin çekilmesine olanak sağlamış, özellikle ülkenin sahip olduğu enerji kaynaklarının işlenmesine yönelik yatırımların başlanması teşvik edilmiştir. Buna bağlı olarak, 1994 yılının Eylül ayında Azerbaycan'ın sonraki gelişim sürecinde kilit rol oynayan, Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ihracını sağlamaya yönelik yapılacak faaliyetleri kapsayan 'Asrın Anlaşması' imzalanmıştır. Buna bağlı olarak, 1995 yılında kabul edilen istikrar programı, döviz kuru ve ticaretin liberalleştirilmesi, petrol sektörüne doğrudan yabancı sermaye akınının bağlanması gibi etkenler ilk sonuçlarını vermeye başlamış (Mazye, Veysner, Eliyeva, 1999: 37). Bunların sonucunda da petrolün ihracatının artması sağlanmıştır.

1999'da 106,2 milyon ABD doları tutarında açık veren dış ticaret dengesi 2000 yılından itibaren fazla vermeye başlamıştır. Bunun da esas sebebi uluslararası petrol anlaşmaları doğrultusunda petrol üretiminin ve ihracatının gerçekleşmeye başlamasıdır. Petrol ve petrol ürünleri üretiminin ve ihracatının artması sonucunda 2000 yılında dış ticaret fazlası 573,1 milyon ABD doları, 2001'de 883,1 milyon ABD doları ve 2002'de 501,9 milyon ABD doları olmuştur (Tablo 9).

2000 yılında dış ticaret hacmi 1999 yılına göre %48,4 artış göstererek 2917,3 milyon dolar olmuştur. Bu yılda ülkeye ithal olunan ürünlerin hacmi %13,1 arttığı halde, ihracat %87,7 artmıştır. Petrol ihracatının artmaya başladığı 2000 yılı ile birlikte ihracatın GSYİH içindeki payının önemli bir yer tutmaya başladığı görülmektedir (Tablo 9).

2003 yılından itibaren ülkede ithalatın önemli derecede arttığı görülmektedir. Aynı yıl dış ticaret dengesi bu nedenle üç yıllık bir dönemden sonra ilk defa 35,8 milyon ABD doları açık vermiştir. 2004 ve 2005 yıllarında da ithalattaki artışlara rağmen petrol ve petrol ürünleri ihracatındaki yüksek oranlı artışlar dış ticaretin fazla vermesine neden olmuştur. Dış ticaret fazlası 2004'te 99,4milyon ABD doları, 2005'te ise 136,0 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında petrol ve petrol ürünleri ihracatının daha da yükselmesiyle 1104,6 milyon ABD doları dış ticaret fazlası ortaya çıkmıştır (Tablo 9). 2006 yılında petrol ve petrol ürünlerinin

toplam ihracat içerisindeki payı ise %84,6 ve 2007 yılında ise % 81,5 olmuştur.

Tablo 9: Azerbaycan Dış Ticaretinde Gelişmeler

Yıllar	İhracat (Milyon \$)	İthalat (Milyon \$)	Dış Ticaret Hacmi (Milyon \$)	Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)
1991	2120,9	1881,2	4002,1	239,7
1992	1483,9	939,8	2423,7	544,1
1993	724,6	628,8	1353,4	95,8
1994	652,7	779,9	1430,6	-127,2
1995	637,1	667,6	1304,7	-30,5
1996	631,2	960,6	1591,8	-329,4
1997	781,3	794,3	1575,6	-13,0
1998	606,2	1076,4	1682,6	-470,2
1999	929,6	1035,8	1965,5	-106,2
2000	1745,2	1172,1	2917,3	573,1
2001	2314,2	1431,1	3745,3	883,1
2002	2167,4	1665,5	3832,9	501,9
2003	2590,4	2626,2	5216,6	-35,8
2004	3615,4	3516,0	7131,4	99,4
2005	4347,2	4211,2	8558,4	136,0
2006	6372,2	5267,6	11639,8	1104,6
2007	6058,3	5708,5	11766,8	349,8

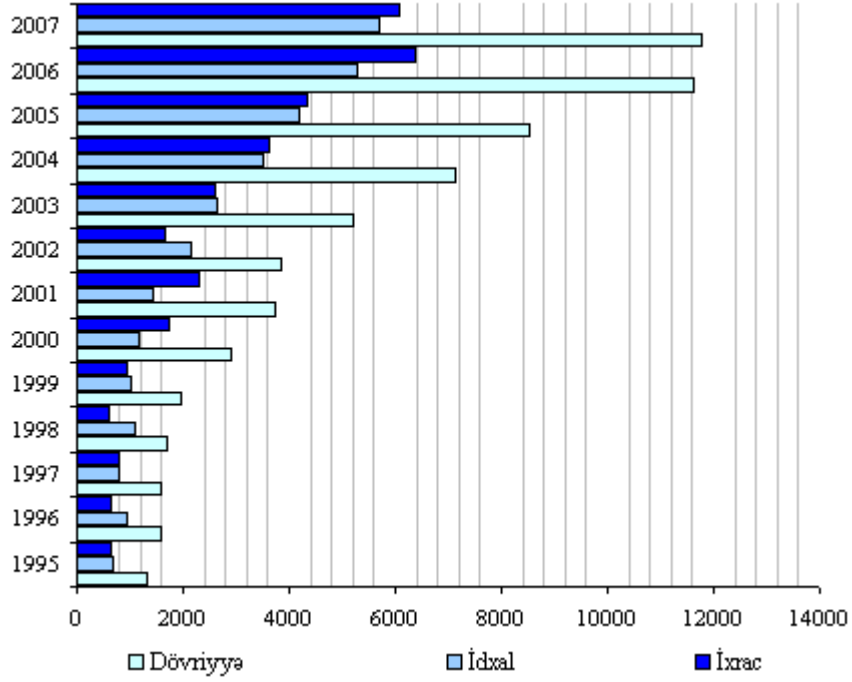
Kaynak: Azerbaycan Reçemlerinde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/index.shtml>) ve Xarici Ticaret Dövriyyəsi, Azerbaycan Merkez Bankası, (http://www.nba.az/download/statistika/makroiqtisadi_g/x_ticaret.pdf;)deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

İhracat içinde petrol ürünleri önemli paya sahiptir. Petrol ve petrol ürünlerinin ihracat içindeki payı 1998'de %64,8, 1999'da %75,9, 2000'de %84,0, 2001'de %91,23 ve 2002'de %81,23 olmuştur.

Aşağıdaki Şekil 5, Azerbaycan Dış Ticaret hacminin gelişimini göstermektedir. Dış ticaret hacmi her yıl geçtikçe artış göstermiştir. 2000'li yıllara kadar ithalat çoğu yıllarda ihracatın önünde olmuş ve dış ticaret açığı verilmiştir.

Fakat 2000 'li yıllardan sonra ithalat ve ihracat eşite yakın dönemlerini yaşamış ve 2006 ve 2007 yıllarında ihracat açık şekilde ithalatın önüne geçmiş, dış ticarete açık verilme söz konusu olmamıştır.

Şekil 5: Azerbaycan Dış Ticaret Hacmi, (milyon, ABD, \$)

Kaynak: <http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/021.shtml>

Dış Borç

Azerbaycan bağımsızlığın ilk yıllarında yaşanan ekonomik kriz ve süregelen savaşın etkisiyle oluşan bütçe açıklarını ve yapılması gereken zorunlu harcamaları iç finansal kaynaklar hesabına karşılamak gücünde olmamıştır. Bu bakımdan ülke ilk yıllardan itibaren söz konusu ihtiyaçlar doğrultusunda dış finansal kaynaklara yönelmiştir. Genel olarak Postsosyalist ülkeler sözkonusu finansal yetersizliği karşılamak amacıyla farklı yollar izlemiştir. Bir kısım ülkeler (Özbekistan, Beyaz Rusya gibi) bu problemi daha çok iç finansal kaynaklarla çözme yolunu seçmiş, diğer kısım ülkeler (Polonya, Macaristan, Rusya gibi) ise sorunu daha çok dış finansal kaynaklarla çözme yoluna ağırlık vermiştir. Azerbaycan da bu konuda ikinci yolu tercih eden ülkeler arasında yer almıştır (Memmedov, 2001: 260). Dış finansal kaynaklar arasında uluslararası mali kurumlar ve yabancı bankalardan alınmış krediler önemli bir yer tutmuştur. Azerbaycan'ın dış borçları genel olarak üç kategoride ele alınmaktadır. Bunlar (İbadoğlu, 2001: 8):

- Direk hükümete verilen krediler,
- Hükümete verilen ve iş icraçalarına devredilen krediler,
- Devlet garantisiyle verilen kredilerdir.

Azerbaycan Maliye Bakanlığı'nın 1 Ağustos 2008 verilerine göre Azerbaycan'ın dış borcu 2 590 milyon USD olmuş ve bu rakam GSYİH'nin % 6,4-na eşittir. Yılbaşına istinaden dış borçlar % 6,1 artmış ve kişi başına dış borç 300,1 \$ olmuştur.

Azerbaycan son yıllarda Petrolün pahalılaşmasından dolayı yüksek gelirler elde etti, fakat bunun yanında dış borçlar da arttı. Bu durum göstermektedir ki, yanlış şekilde dış borç kullanımı var, yani kendi parası kendine yeten Azerbaycan dış borca ihtiyaç duymamalıdır. Ayrıca yüksek faizle dış borçlar alınmakta, düşük faizle kredi verilmektedir. Dış borçlar esasen Dünya Bankası, Japonya Uluslar arası Dayanışma Fonu, Ülke Eximbankları ve İMF-den alınmaktadır.

3. Azerbaycan'ın Temel Ekonomik Sorunları

Azerbaycan petrol ülkesi olduğundan ve bütçenin esas gelirleri petrol satışından olduğundan diğer petrol dışı sektörler gelişmemiş gözükmektedir. Bu durum ülke geleceği için tehlikedir. Fakat hükümet de bu tehlikeyi görmüş ve 2008 yılında petrol dışı sektörlerin % 8,1 artışı konusunda hedef koymuştur. Petrolden gelen gelirleri kullanabilecek sektörler yaratılmalıdır ki, büyük tutarlarda gelen gelirler verimli sektörler tarafından kullanılсын, hem yeni istihdam yerleri açılmış olur ve enflasyonun büyümesinin de önü kesilmiş olsun.

Petrol gelirleri sorunu özellikle 2000'li yıllarda ülkede petrol üretiminin artması ve dünyada petrol fiyatlarının yükselmesi sonucu olarak ortaya çıkarken, enerji sektöründe gerçekleşen yarı mali işlemler hem 1990'lı yıllarda, hem de günümüzde kamu mali dengelerini etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir.

Diğer taraftan, petrol gelirleri finansmanı yardımıyla kamu harcamalarının artırılmasının; uluslar arası konjonktüre bağlı olarak petrol fiyatlarında yaşanacak olası bir düşüş de dikkate alındığında, sağlıklı bir gelişme olduğu söylenemez. Kamu harcamalarının toplumda yerleşmesi durumunda, petrol gelirlerindeki muhtemel düşüş nedeniyle kamu harcamalarının azaltılması imkânsız olmaktadır. Bu ise ilerleyen yıllarda kamu gelir ve gider dengesinin bozulmasına ve kamu harcamalarının finansmanı sorununun ortaya çıkmasına neden olabilir.

Devlet Petrol Fonu'ndan Devlet Bütçesi'ne aktarılarak yapılan harcamalar her ne kadar altyapı ve sosyal nitelikteki yatırımların gerçekleştirilmesi için planlanmış olsa da, uygulanış biçimi bakımından mali şeffaflıkla bağdaşmadığı söylenebilir. Zira bu harcamalar Devlet Bütçesi'ne aktarılmadan doğrudan Devlet Petrol Fonu aracılığıyla yapılırsa, daha şeffaf bir uygulama olacağı düşünülmektedir. Fon gelirlerinin söz konusu kamu harcamalarının gerçekleştirilmesi için Devlet Bütçesi'ne transfer edilmesi ve uygulanması sırasında bürokratik işlemler artmakta, gelirlerin kontrol edilmesi ve denetiminin yapılması zor olmaktadır (Musayev, 2007: 275).

Azerbaycan'ın beklenmedik veya kısa sürede büyük tutarlarda gelir elde etmesi ve bu gelirleri de plansız harcaması, ekonomide sorunlar yarattı. 2008 yılında kamu yatırımları, harcamaları için büyük miktarda tutar ayrıldı ve bu tutarın da % 38'nin inşaat (esasen Ulaştırma Bakanlığı) sektörüne ayrılması hizmet ve tarım sektörünü ikinci plana itti ve bu sektörlerde azalma görüldü. Ayrıca, ayrılan rakamlar şeffaf ve verimli kullanılmadı ve bunun sonunda da korrupsiya ve enflasyon ortaya çıktı.

İktisadi rakamlar dakik ölçülmemektedir ve bu durum uzun dönemli ekonomiye zarar vermektedir. Vergi kanunlarında sorunlar var ve yeterli kadar vergi toplanamıyor ve vergi gelirlerinin bütçedeki yeri azdır.

Uluslararası araştırmalara göre Azerbaycan'da ithalat ve ihracat işlemleri zamanı büyük aksamalar ve bürokratik engeller olduğu söylenmektedir. Bu durum aşağıdaki tablodan da görülmektedir.

Tablo 10: Azerbaycan'da İhracat ve İthalat Prosedürü

İhracat Prosedürü	Zaman (gün)	USD-\$ Masraf
Evrak hazırlama	28	150
Gümrük muayene ve teknik kontrol	7	250
Liman ve terminal kullanma	5	375
İç Taşıma	8	2300
Toplam:	48	3075
İthalat Prosedürü	Zaman (gün)	USD-\$ Masraf
Evrak hazırlama	28	170
Gümrük muayene ve teknik kontrol	8	275
Liman ve terminal kullanma	6	375
İç Taşıma	14	2600
Toplam:	56	3420

Kaynak:<http://www.doingbusiness.org/ExploreTopics/TradingAcrossBorders/Details.aspx?economyid=14>

Diğer bölge ve OECD ile karşılaştırma:

Tablo 11: İthalat ve İhracat Prosedürlerini Karşılaştırma

Gösterici	Azerbaycan Bölgesel OECD		
İhracat için evrak (sayısı)	9	7.1	4.5
İhracat için zaman (gün)	48	29.7	10.7
İhracat için masraf (USD-\$ her konteyner için)	3,075	1,649.1	1,069.1
İthalat için evrak (sayısı)	14	8.3	5.1
İthalat için zaman (gün)	56	31.7	11.4
İthalat için masraf (USD-\$ her konteyner için)	3,420	1,822.2	1,132.7

Kaynak : <http://www.doingbusiness.org/ExploreEconomies/?economyid=14>

Yukarıdaki her iki tabloya da bakıldığında gümrük sisteminde zayıflığın olduğunu ve işlem sürelerinin uzun ve masrafların da çok olduğu görülmektedir.

Gümrük kanunları uluslar arası düzeyde değil ve gümrük uygulamaları rekabet ortamının oluşmasına olanak sağlamıyor. Rekabet kanunu daha tam olarak kesinleşmedi. Rekabet olmayan yerde monopoliya ortaya çıkmaktadır ve bu monopolistler fiyat artırımını sağlamaktadırlar ve bu durum da enflasyonu ortaya çıkarmaktadır.

Kayıt dışı ekonomi büyük orandadır ve kayıtdışı ekonomi ile mücadele de aşağı seviyededir. Yatırımcılar için rahat şekilde, bürokratik engelsiz yatırım yapma olanağı aşağı düzeydedir ve yatırımcıyı koruyacak yatırım kanunu çıkarılmamıştır.

Tarım ekonomisi zayıf düzeydedir ve yerel kanunlar işlememektedir. Yerel teşvik kanunları yok düzeydedir ve bölgelerdeki yatırımları kazançlı kılmamaktadır ve tüm yatırımlar Bakü'ye kaymaktadır. Bölgelere giden yolların iyi şartlarda olmaması(fakat bu seneden itibaren yollar çok üst düzeyde tamir edilmektedir) bölgelerdeki yatırımları azaltmaktadır.

Ermenistan ile savaş durumu ve Dağlık Karabağ'ın ve diğer bölgelerin Ermenistan tarafından işgali ekonomiye zarar vermektedir. Ayrıca bu durumdan dolayı devlet silahlara, askeriyeye büyük tutarlar ayırmak zorunda kalmıştır.

Hizmet sektörü son yıllarda gelişse de, bu yatırımlar için kanunlarda boşluklar var ve bu durum da yatırımcıyı tereddüde düşürmektedir.

II. Azerbaycan'da Gelir Dağılımının Gelişimi

Az gelişmiş ülkelerin belirgin özelliklerinden bir diğeri gelir dağılımındaki adaletsizlik sorunu şeklinde değerlendirilmektedir. Bu ülkelerde genel olarak nüfusun küçük bir yüzdesi yaratılan gelirin büyük bir kısmını elde etmektedir. Sonuçta gelişmiş ülkelerdeki durumun aksine olarak ülkede 'orta tabaka'nın çok sınırlı oranda olması sorunu kendini göstermektedir. Ülkede orta tabakanın oluşmaması kendini sadece sosyal adaletsizlik şeklinde yansıtmamaktadır. Bu aynı zamanda iktisadi kalkınma bakımından iç dinamik güçlerin oluşmaması, ülkede tasarrufların, dolayısıyla sermaye birikiminin yetersizliği ve yatırımların istenilen düzeyde olmaması, kısaca kalkınma için gerekli ortamın oluşmaması gibi çok ağır sonuçlara getirip çıkarmaktadır (İsmayılov, 2007: 168–169).

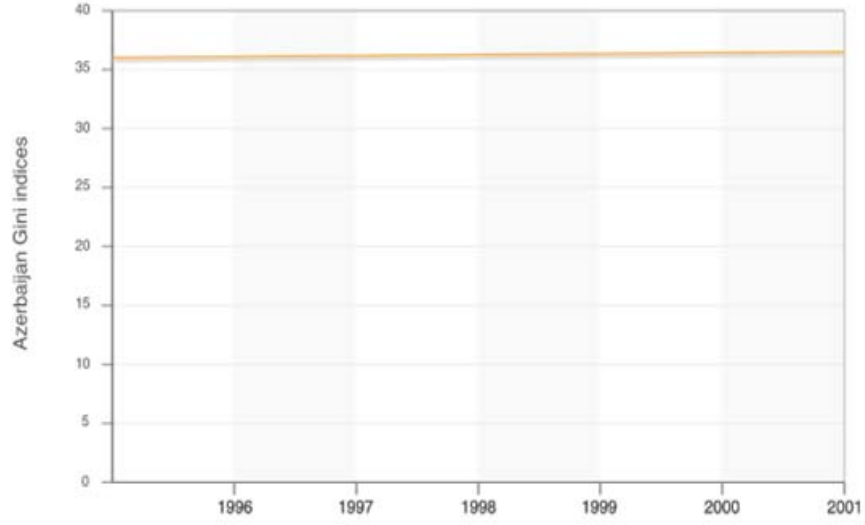
Bağımsız olduktan sonra Azerbaycan'da gelir dağılımının nasıl geliştiği ile ilgili bir detaylı araştırma yapılmamıştır. Ancak 2000'li yıllardan sonra özellikle uluslararası kuruluşların ve Azerbaycan'da faaliyet gösteren sivil araştırma kuruluşlarının bu konu üzerine araştırmalar yaptıkları görülmektedir, fakat yetersizdir. Çalışmada, Azerbaycan'daki gelir dağılımının kişisel, fonksiyonel, coğrafi ve sektörel yönlerine de değinilecektir.

1. Azerbaycan'da Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı, toplam gelirin toplumu meydana getiren bireyler, aileler ve gruplar arasındaki dağılımını ifade eder. Kişisel gelir dağılımında, gelirin fertler ya da haneler arasındaki dağılımı ön plandadır. Ekonomik eşitsizliklerin oldukça iyi bir göstergesi olan kişisel gelir dağılımından beklenen ilk hedef; hane halkları arasındaki gelir eşitsizliklerinin belirlenmesidir. Kişisel gelir dağılımı bireysel ve statiktir.

Azerbaycan'daki kişisel gelir dağılımını ölçme yöntemleri açısından bakılacak olursa: Aşağıda (Şekil 6) Gini katsayısına göre hesaplanmış rakamlar vardır, bu rakamlara göre değerlendirme yapılırsa, Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün 2007 senesi araştırmasına göre Azerbaycan'da gini katsayısı 1995- 2001 yılları arasında 36 civarında seyretmiştir. Bu durum aşağıdaki şekil 6'da da görülebilir. Diğer kuruluşların yaptıkları araştırmaya göre 2001 yılında gini katsayısı 36,5 olmuştur.

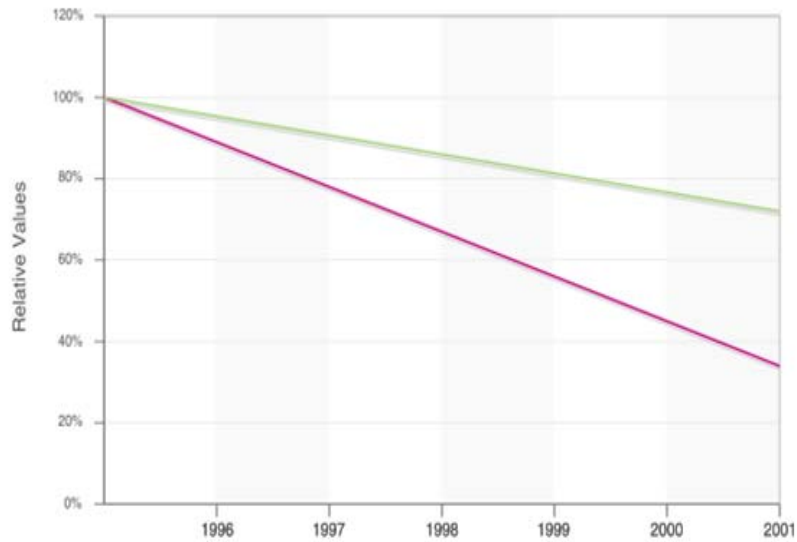
Şekil 6: Azerbaycan'da Gini katsayısı

Kaynak: Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün Araştırması- 27.07.2007

Aşağıdaki Şekil 7'ye göre ise yeşil çizgi Azerbaycan yoksulluk çizgisini, kırmızı çizgi (%100-den başlayarak % 34- 35 –lerde biten çizgidir) ise Uluslar arası yoksulluk oranını (gününü 1 \$ -ın altında geçiren nüfus oranı) göstermektedir. Geline duruma bakıldığında durumun iyiye doğru gittiği gözükmemektedir, fakat rakamlar yine de çalışma örgütlerinin verilerine göre veya hedeflerine göre yüksektir.

Şekil 7: Azerbaycan ve Uluslararası Yoksulluk Oranı Çizgisi

Kaynak: Uluslar arası Çalışma Örgütü'nün araştırması- 27.07.2007

Aşağıdaki Tablo 12 incelendiğinde şu sonuçlar ortaya çıkıyor:

- Azerbaycan'daki kişisel gelir dağılımı en son geniş düzeyde 2001 yılında incelenmiş,
- % 10 luk en fakir kesim gelirin % 3,1 almaktadır,
- % 20-lik en fakir kesim ise gelirin % 7,4 nü almaktadır,
- % 10 luk en zengin kesim ise gelirin % 44,5 ni almaktadır,
- % 20 lik en zengin kesim ise gelirin % 29.5 ni almaktadır,
- Gini katsayısı 0,365 –dir.

Tablo 12: Azerbaycan'da ve Bazı Ülkelerde Kişisel Gelir Dağılımı Tablosu

Ülkeler	Yıl	Gelir Bölüşümü				Eşitsizlik Ölçüleri		
		En fakir % 10	En fakir 20	En zengin % 10	En zengin %20	En zengin %10'dan En fakir % 10	En zengin %20'dan En fakir % 20	Gini Katsayısı
Rusya Federasyonu	2002	3.3	8.2	39.3	23.8	7.1	4.8	0.310
Türkiye	2003	2.3	6.1	46.7	30.7	13.3	7.7	0.400
Kazakistan	2003	3.2	7.8	40.0	24.4	7.5	5.1	0.323
Türkmenistan	1998	2.6	6.1	47.5	31.7	12.3	7.7	0.408
Azerbaycan	2001	3.1	7.4	44.5	29.5	9.7	6.0	0.365
Kırgızistan	2002	3.2	7.7	43.0	27.9	8.6	5.5	0.348
Özbekistan	2001	3.6	9.2	36.3	22.0	6.1	4.0	0.268
Tacikistan	2003	3.3	7.9	40.8	25.6	7.8	5.2	0.326

Kaynak: UNDP (2005) , Human Development Report, s. 270- 273

Bu durumda Azerbaycan'daki eşitsizlik ölçülerinin aşağı olmadığı söylenebilir. Gini katsayısının da yüksek olması bunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçları Birleşmiş Milletlerin İnsani Gelişme Raporu göstermektedir.

Bu arada kısaca Türkiye'nin 2003 yılındaki durumuna bakılacak olursa, gini katsayısının yüksek olduğu belirtilmektedir ve eşitsizliğin mevcut olduğu görülmektedir. Fakat en iyi durumun da Özbekistan'da olduğu ortadadır.

Ülkedeki gelir eşitsizliği sorunu diğer sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Bunlar aşağıda kısaca incelenmiştir.

Tablo 13: Avrupa Bölgesindeki Ülkelerdeki Yetersiz Beslenme Oranları

Ülke	Yetersiz beslenme 1999-2001 yılları arası	
	Milyon	Ülke nüfuzuna göre oran
Ermenistan	1.9	51
Gürcüstan	1.4	26
Azerbaycan	1.7	21
Bulgaristan	1.3	16
Hırvatistan	0.5	12
Moldova	0.5	12
Letonya	0.2	6
Slovakia	0.2	5
Arnavutluk	0.1	4
Rusya	6.2	4
Ukrayna	2.0	4
Estonya	0.1	4
Beyaz Rusya	0.3	3
Türkiye	1.8	3

Kaynak: 24. FAO (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu) Avrupa Bölgesi Ülkeleri semineri, FAO'nun sunumu, Fransa 2004 ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu Güvensizlik Sınırında Olan Ülkeler Departmanı 2003 raporu

Tablo 13'de görüldüğü gibi, Azerbaycan'da 1,7 milyon insan veya nüfusun % 21-i yetersiz beslenmektedir (1999-2001 yılları rakamlarına göre belirtilmiştir). Eski Sovyet Ülkeleri veya doğu Avrupa ülkeleri ile kıyaslandığında Azerbaycan bu durumda 3. sırada yer almaktadır ve yetersiz beslenme oranının yüksek olduğu görülmektedir.

Dünya Gıda Örgütü ve Birleşmiş Milletler ülkeler karşısında hedefler koymuştur ve karşılıklı mutabakat sağlanmıştır ki, yoksulluk sınırı aşağı çekilecektir. Bu mutabakata göre Azerbaycan 2000 –li yıllara göre olan 1,7 milyon nüfus sayısını 2015 yılına kadar 1,4 milyona düşürecektir. Bu demektir ki, Azerbaycan 15 senden

nüfusunun % 3,75 -ni yoksulluk sınırından çıkaracaktır. Bugünkü duruma göre Azerbaycan bu yolda ilerlemektedir. Tablodan da görüldüğü gibi, bazı ülkeler hedefte değildir. Türkiye ve Rusya bu duruma örnek gösterilebilir.

Tablo 14: FAO Ve Dünya Gıda Örgütü'nün Avrupa Ülkeleri İçin 2015 Yoksulluk Sınırı Hedefi

Ülke	(1)	(2)	(3)	(4)
	Yoksulluk sınırında olan kişi sayısı(Milyon)		Dünya Gıda Örgütü'nün 2015 hedefi (milyon)	Bu hedefleri mi ?
	Gerçekleşen 1993/1995	Gerçekleşen 1999/2001		
Gürcüstan	2.4	1.4	1.2	EVET
Azerbaycan	2.8	1.7	1.4	EVET
Slovakya	0.2	0.2	0.1	EVET
Estoniya	0.2	0.1	0.1	EVET
Litvanya	0.2	0.0	0.1	EVET
Romanya	0.4	0.2	0.2	EVET
Türkiye	1.0	1.8	0.5	HAYIR
Ermenistan	2.0	1.9	1.0	HAYIR
Bulgaristan	0.7	1.3	0.4	HAYIR
Moldova	0.2	0.5	0.1	HAYIR
Letonya	0.1	0.2	0.1	HAYIR
Ukrayna	1.2	2.0	0.6	HAYIR
Polonya	0.3	0.3	0.2	HAYIR
Rusya	6.4	6.2	3.2	HAYIR
Beyaz Rusya	0.1	0.3	0.1	HAYIR

Kaynak: Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Organizasyonu Güvensizlik Sınırında Olan Ülkeler Departmanı 2003 raporu, (<ftp://ftp.fao.org/unfao/bodies/erc/erc24/J1959E.doc>).

Aşağıdaki Tablo 15' de ise ülkelerin tarım nüfusunu ve buna uygun olarak da günlük ne kadar para ile geçinme oranları görülmektedir. Azerbaycan'da % 4 nüfus günde 1 USD, % 9 nüfus ise günde 2 USD ile geçinmektedir.

Tablo 15: Bazı Dünya Ülkelerinde Yoksulluk, Açlık Sınırına Bakış

	Tarım nüfusu (%)	Günde 1USD ile geçinen nüfus %	Günde 2 USD ile geçinen nüfus %	GSYİH-na göre satın alma gücü, USD , 2001
Tacikistan	72	10	51	1170
Moldova	58	22	64	2150
Özbekistan	63	19	44	2460
Gürcüstan	44	<2	12	2560
Ermenistan	33	13	49	2650
Kırgızistan	66	2	34	2750
Azerbaycan	48	4	9	3090
Türkmenista	55	12	44	4320
Ukrayna	32	3	46	4350
Romanya	45	2	21	5830
Kazakistan	44	<2	15	6500
Bulgaristan	33	5	24	6890
Rusya	27	6	24	7100
Türkiye	34	<2	10	5890
Kenya	66	23	59	980
İndonesiya	58	7	55	2940
Çin	63	19	54	4020
Brazilya	18	10	24	7360

Kaynak: Dünya Bankası Dünya Gelişim Göstergesi 2003, Dünya Bankası Global Düşüş Ölçümü 2003

Tablo 16'ya baktığımızda, başkent Bakü dışında yoksulluğun daha yaygın olduğunu ve bu durum ekonominin esasen Bakü'de toplandığını göstermektedir. Toplamda ise "çok yoksulluk oranı" iç açıcı değil, tabi bu oranlar ortalama 2003-2004 verilerine göre hazırlanmıştır. 2005 yılını 2002 yılı ile kıyaslandığında da ortaya olumlu manzara çıkmaktadır. Bu senelerde her yıl gectikçe yoksulluğun azaldığı tablodan da görülmektedir. Son yıllarda hemen hemen her yıl maaşlarda

yüksek oranlarda artışlar yapılmıştır. Bu artışlara göre 2007 senesi için araştırma yapılırsa daha iyi durumun ortaya çıkacağı şüphesizdir.

Tablo 16: Azerbaycan'da yoksulluk içinde yaşayan kişilerin sayısı, 2002–2005 (yüzde)

	<i>Toplam</i>		<i>Bakü</i>		<i>Diğer şehirler</i>		<i>Köyler</i>	
	<i>Yoksul</i>	<i>Çok yoksul</i>	<i>Yoksul</i>	<i>Çok yoksul</i>	<i>Yoksul</i>	<i>Çok yoksul</i>	<i>Yoksul</i>	<i>Çok yoksul</i>
2002	44.6	26.9	41.6	25.6	48.7	31.5	43.7	24.7
2003	39.7	22.1	34.8	19.3	46.0	27.9	38.4	20.0
2004	28.5	13.4	18.6	8.0	35.4	19.0	29.6	13.0
2005	24.0	9.2	14.7	6.6	27.2	11.9	26.9	8.9

Kaynak: Azerbaycan Devletinin resmi kurumlarının verilerine göre, tarafımızdan hazırlanmıştır, 2009

2. Azerbaycan'da Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel bölüşüm, toplam gelirin emek, sermaye, toprak ve girişimci gibi üretim faktörleri arasında hangi esaslar ve oranlarda paylaşıldığını göstermektedir. Milli gelirin sosyal sınıflar arasındaki dağılımını ortaya koymak açısından en uygun bölüşüm tanımı fonksiyonel bölüşümdür (Uysal, 1999: 8).

Tablo 17'de Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Bütçesinden vatandaşları için gerekli faktörlere yapılan harcama tutarları ve oranları görülmektedir. Bu tabloda 2006- 2007 yılları için inceleme yapılmıştır ve 2006 yılında toplamda 3790,1 Milyon Manat (4282,8 MilyonUSD) harcama yapılmasına rağmen, bu rakam 2007 yılında 6058,5 Milyon Manat (6846 Milyon USD) olmuş ve % 159,9 artış olmuştur. Bu önemli bir artış demektir ve hangi kalemlere ne kadar harcama yapıldığı araştırılmıştır: 2006 ve 2007 yılında da en çok para inşaat sektörüne ayrılmış gözüküyor. 2007 yılında bütçeden en önemli pay Ulaştırma Bakanlığı almıştır ve Bakanlığın aldığı oran % 14 olmuştur ve tutar 863 Milyon Manata yakın olmuştur, fakat kamu harcamaları içinde ise bu oran % 26'dır. Bu tutar ile başkent Bakü'den bölgelere giden yolların yeniden yapılması (yolların bir kısmı asfalt, bir kısmı ise beton yol olarak yapılmıştır), Bakü şehrinde ulaşım sorununun çözümü için köprü ve

kavşakların yapılması (bir sende tahmini 10 civarında kavşak ve köprü açılışı olmuştur), Bakü şehrinde bulunan yeraltı metro hattının uzatılması, yeni metro vagonlarının alınması ve adet büyük enerji üretim merkezi yapımında kullanılmıştır.

Tablo 17: 2006- 2007 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti devlet bütçesindeki harcama kalemleri (Milyon Manat)

Harcama kalemleri	2006 yılında gerçekleşen	2007 yılında				2006 yılı kıyaslama	
		Tahmin edilen	Gerçekleşen	Fark	faiz	Fark	faiz
Harcamaların Toplamı	3.790,1	6.314,9	6.058,5	-256,4	95,9	2.268,4	159,9
1 Genel Devlet Hizmetleri	403,1	514,9	469,1	-45,8	91,1	66,0	116,4
2 Savunma Sanayi	640,7	812,9	812,3	-0,6	99,9	171,6	126,8
3 Adliye Sistemleri	278,7	473,0	431,1	-41,9	91,1	152,4	154,7
4 Eğitim	479,1	757,7	722,0	-35,7	95,3	242,9	150,7
5 Sağlık	162,0	278,8	257,2	-21,6	92,3	95,2	158,8
6 Sosyal Güvenlik Hizmetleri	341,5	612,8	594,8	-18,0	97,1	253,3	174,2
7 Kültür, Sanat ve Spor	67,1	98,8	95,3	-3,5	96,5	28,2	142,0
8 Evlere Su, Gaz Ve Isıtma Gibi Hizmetler	61,5	92,3	91,9	-0,4	99,6	30,4	149,4
9 Tarım, Orman, Balıkçılık, Avlama Ve Çevre Temizliyi Hizmetleri	132,4	258,0	245,6	-12,4	95,2	113,2	185,5
10 Sanayi, İnşaat Ve Verimli Kazıntılar	882,9	1.944,7	1.931,4	-13,3	99,3	1.048,5	218,8
11 Haberleşme	82,8	69,6	68,5	-1,1	98,4	-14,3	82,7
12 İktisadi Faaliyet	87,3	12,9	11,1	-1,8	86,0	-76,2	12,7
13 Diğer hizmetler	171,0	388,5	328,2	-60,3	84,5	157,2	191,9

**2006 yılı USD döviz kuru: 0,87 USD/AZMN

Kaynak: www.economy.gov.az (Azerbaycan İktisat Bakanlığı resmi saytı)

2007 yılında toplam bütçeden % 13,5 oranında Savunma sanayine, yani 812,3 Milyon Manat ayrılmıştır, bu tutar yaklaşık 1 Milyar Dolar eder. Savunma Sanayine bu kadar pay ayrılmasının nedeni Ermenistan ile olan savaş ortamının her an başlayabilecek olmasıdır. Gerçi şuan karşılıklı anlaşma gereği savaş

durdurulmuştur, fakat Azerbaycan toprağı olan Dağılık Karabağ ve 7 bölge halen Ermenilerin kontrolü altında olduğundan, her an savaş başlayabilir durum vardır. Azerbaycan Cumhuriyeti bu durumu göz önünde bulundurarak silahlarını yenilemek ve askerlerini modernize etmek zorundadır (Tablo 17).

Eğitim için ayrılan oran da yüksek orandadır. 2007 yılında 2006 yılına nazaran eğitim harcamalarında % 150,7 oranında artış olmuştur. Bir sene zarfında toplam 200 yeni ortaöğretim tesisi hizmete açılmıştır. Bazı ortaokullar tamir edilmiş ve yeni teknolojik sistemlerle temin edilmiştir. Devlet programı çerçevesinde yurtdışında devlet destekli okumak için her sene 1000-ne yakın öğrenci yurtdışına gönderilmektedir. Belli puanın üzerinde çıkan öğrenciler tam teminatla yurtdışında okumaktadırlar. Ayrıca 2007 yılında öğretmen maaşlarında % 50 artış olmuştur(Tablo 17).

Sosyal güvenlik kurumlarında yenilikler olmuş ve her Azerbaycan vatandaşının sosyal güvenli olması için çalışmalar yapılmış, bütçeden karşılıksız sosyal yardım alanlar için tutar artırılmıştır.

Evlerin, okulların, hastanelerin ve devlet kurumlarının su ve ısıtma ile temini için 100 Milyon USD civarında harcama yapılmıştır.

3. Azerbaycan'da Coğrafi Gelir Dağılımı

Son yıllara kadar Azerbaycan'da bölgelere dikkat yetirilmemişti, fakat son 2-3 yıldır bölgesel gelişim hakkında hükümet bazında bazı işlerin görüldüğünü görmek mümkündür. Tabi bölgelerde gelişimi sağlama adına İktisat Bakanlığı nezdinde AZPROMO kurumu kuruldu. Bu kurum bölgesel gelişimin sağlanması için projelere çok düşük kredilerin verilmesi ve kendi projelerini uygulamaya başladı. Ayrıca bazı bakanlıklar Azerbaycan'ın belli bölgelerinin gelişimini üstlendiler, yani kaynağı yeterli olan devlet kurumları başka kurumların yapması gereken bölgesel hizmetleri de üstlenmiş oldu.

Azerbaycan'ın bölgeleri tarım arazilerin durumuna, yapılan tarımsal faaliyetlere göre bir birlerinden farklıdırlar.

Bölgelerin gelişmemesinin sebepleri sıralanacak olursa:

- (i) Devletin geliri bölgeler arasında eşit şekilde paylaşılmamış ve bazı bölgelerin gelişmemesine sebep olmuştur. Özellikle Bakü şehrinin, başkentin ve etrafının diğer bölgelere göre daha çok

gelişmesi, diğer bölgelerden de Bakü'ye insan, işgücü akımının yaranmasına sebep olmuştur.

- (ii) Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yapmış olduğu işgal sonrası Azerbaycan topraklarının % 20-si ermenilerce işgal edilmiş ve bunun sonucunda da bu bölgeler dağıtılmış, talan edilmiş, tarım ve sanayi tesisleri bilerek yok edilmiştir. Bu bölgelerde yaşayan 1 milyon insan ise şuan diğer bölgelerde olumsuz koşullarda yaşamakta ve kendi bölgelerinin gelişimi için bir şey yapamamaktadırlar.
- (iii) Devletin elinde olan toprak sahaları köylülere verildi, fakat toprak sahibi olan köylü yeterli sermayeye sahip olmadığından, tarım aletlerinin yetersizliğinden, servislerin, danışmanlığın olmamasından verimli kullanılamadı.

Azerbaycan'daki bölgeler ayrı-ayrı incelenmeye çalışılmıştır (*Azerbaycan Cumhuriyeti İktisad Bakanlığı*):

Abşeron İktisadi Bölgesi

Bu bölgenin başkente yakın olması gelişiminde önemli rol oynamıştır. Bu bölgede 400000 nüfus var ve tüm ülke nüfusunun 4,8 % burda yaşamaktadır.

Abşeron bölgesi ülkenin verimli yeraltı doğal kaynaklarına sahiptir. İnşaat taşları ve inşaat kumlarının zengin olduğu bölgedir. Fakat tek bölgedir ki, kendi içme suyu yoktur ve Samur ve Kür nehirlerinden çekilmiş olan kanallarla su ile temin olunmaktadır.

Sanayi bölgesi olan Abşeron iktisadi bölgesinin ekonomisinde petrol ve gaz yatakları, petrol kimyası ve kimya, metal sanayi ve enerji üstünlük oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın en önemli demir, otomobil, su ve hava hatları bu bölgenin üzerinden geçmektedir. Hazar denizi sahilinde yerleşen bu bölge doğal olarak ulaştırma alanında gelişmiştir.

Ayrıca, bu bölgedeki deniz sahilinde turizme uygun olan temiz alanlar mevcuttur, fakat bu alanlar gelişmeye ihtiyac duymaktadır. Bazı turizm tesisleri var, fakat çok yetersizdir.

Gence-Gazah İktisadi Bölgesi

Bu bölge 9 ili kendi sahasında barındarmakta ve Azerbaycan'ın en batısında yer almaktadır. Bu bölgede ölke nüfuzunun %14.4-ü yaşamaktadır.

Bu bölge de metal, kimya ve enerji sanayisinde önemlidir ve bölgede otomobil, pamuk, halı, gıda üretimi yapan büyük tesisler mevcuttur. İnşaat sektöründe: demir-beton, kiremit, mermer ve çimento fabrikaları faaliyet göstermektedir. Bu bölgede ayrıca tarım sahası da gelişmiştir ve patates, buğday, üzüm üretimi bu bölgenin tarımdan esas geçim kaynağıdır.

Gence-Gazah iktisadi bölgesi ulaştırma açısından Azerbaycan'ı Gürcüstan ve Karadeniz sahilleri ile birleştiren demir ve otomobil yolu üzerindedir. Hazar denizinde üretilen petrol ve gazı dünyaya bu bölgeden geçen boru hattı ile ulaştırılmaktadır.

Bölge dağlık alana da sahiptir ve 1566 metre yükseklikte kurulmuş olan Göy-Göl ve Hacıkent dinlenme tesisleri ve ayrıca dünyaca ünlü olan Naftalan sağlık-dinlenme tesisi bu bölgede yer almaktadır.

Bölgede önemli eğitim kurumları, hastaneler, müzeler, kütüphaneler ve tiyatrolar faaliyet göstermektedir.

Şeki- Zaqatala İktisadi Bölgesi

Azerbaycan Cumhuriyetinin zengin bölgelerinden olan Şeki- Zakatala iktisadi bölgesi 6 büyük ili içerisinde barındırmaktadır ve ülkenin kuzey-batısında – Büyük Kafkaz dağlarının güney kısmında yer almaktadır. Ülke nüfuzunun % 6.5-i bu bölgede ve nüfuzun % 27-i şehirde, % 71-ü ise köylerde yaşamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin tüm bakır kaynakları, kükürdün % 90-nı, kurşunun % 97-i, çinkonun % 99-u bu bölgededir. Bölge orman, meşe bölgesidir ve bol su kaynaklarına sahiptir.

Tarım nüfuzunun yoğun olduğu Şeki-Zakatala bölgesinde tütün, buğday, yeşil çay üretimi ön plandadır. Ayrıca ülkenin hayvan eti ihtyacının % 10-dan çoğu bu bölgeden temin edilmektedir. Bu bölgede fındık üretimi yıllık 100 000 tonu bulmuştur ve dünyaya ihracat yapacak tesislere de sahip olmuştur.

Lenkeran İktisadi Bölgesi

Azerbaycan Cumhuriyetin Lenkeran iktisadi bölgesi 6 ili içerisinde barındırmaktadır ve ülkenin güneydoğusunda, Hazar denizi sahillerinde ve İran ile

sınır bölgededir. Ülke nüfusunun %7-si burda yaşamaktadır ve bölge ovalık ve Talış dağlarının eteyinde yer almaktadır.

Bu bölgede dünyada olan 11 iklim şartlarından 7-i vardır, yani bölge rutubetli subtropik iklime sahiptir.

İktisadi bölge termal mineral sularla zengindir.

Bölgede esasen tarım ve tarım-sanayii ile geçimini sağlamaktadır ve sebze-meyve, çaycılık ve üzümçülük üstünlük teşkil etmektedir. Azerbaycan Cumhuriyetinde üretilen çayın % 99-u bu bölgede üretilmektedir. Sahilboyu olduğu için balıkçılık alanında önemli fabrikaları vardır.

Lenkeran iktisadi bölgesi ulaştırma sisteminde önemli yer almaktadır, bu bölgeden İran'a giden veya gelen otomobil ve demiryolu yolları iktisadi öneme sahiptir. Ayrıca, Bakü-Lenkeran havayolu da faaliyet göstermektedir.

Turizm bölgesi olan bu bölgede önemli turizm tesisleri faaliyet de göstermektedir.

Guba-Haçmaz İktisadi Bölgesi

Guba-Haçmaz iktisadi bölgesi 5 büyük ili içerisine almakta ve Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda yer almaktadır. Ülke nüfusunun 8.8% bu bölgede yaşamakta ve bölge dağlık alanlardan oluşmaktadır.

Guba-Haçmaz iktisadi bölgesinin esas doğal kaynakları petrol ve doğal gazdır. Arazinin %11'i ormanlıktır ve bol su kaynaklarına sahiptir. İktisadi bölgede turizm yatırımları mevcuttur ve sağlık tesisleri de ayrıca ünlüdür. Sanayinin yanında bölgede tarımla da uğraşmakta ve bölge esasen sebze- meyve üretimi üzerine yoğunlaşmış durumdadır.

Bu bölgede de ulaşım açısından Rusya'ya giden yol üzerindedir ve bu bölgede yolların ve demiryollarının uluslararası standartlara uygun olmasına özen gösterilmektedirler.

Aran İktisadi Bölgesi

Aran iktisadi bölgesi 15 büyük ili içerisine almakta ve düz topraklardan oluşan bölge, çevresinde ise dağlar bulunmaktadır. İktisadi bölge ülke nüfusunun % 24.7-sini barındırmakta ve genellikle deniz seviyesinden aşağıda yerleşmektedir.

Aran iktisadi bölgesinin esas yeraltı kaynakları petrol, doğal gaz ve maden sularıdır. Sanayi bu bölgede daha gelişmiştir ve Azerbaycan enerji üretiminin % 60-ı bu bölgededir ve bu enerji Mingeçevir Elektroenerji Santralinde üretilmektedir. .

Ülkenin merkezinde yer alan bölge bir çok ülkelere giden yolların kesiştiği yerdedir ve ulaşım konusunda gelişmiştir.

Yukarı Garabağ İktisadi Bölgesi

Yukarı Garabağ iktisadi bölgesi 7 ili kapsamına almaktadır, fakat şuan bu bölgenin büyük bir kısmı ermeni işgali altındadır. İşgal edilmemiş araziler Ağdam ve Fizuli illerinde bulunmaktadır. Bu işgal edilmemiş arazide ise 212000 nüfus yaşamaktadır. Devlet Programı içerisinde bu arazilerin de geliştirilmesi planda yer almaktadır.

Genelde bu bölgede tarım ön plandadır ve üzümçülük, buğday üretimi, sebze-meyve ve tütüncülük esas tarımsal uğraştır. Hayvancılık ve arıcılık da uğraş alanlarındandır.

Ermenilerce işgal olunmuş arazilerde yaşamış insanlar şuan çadırlarda veya vagonlarda yaşamaktadır ve devletin veya uluslararası kuruluşların desteyi ile geçimlerini sağlamaktadırlar.

Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesi

Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesi 4 büyük ili içerisine almakta ve ülke nüfusunun % 7.5-i bu bölgede yaşamaktadır.

Bölgenin esas uğraşı hayvancılıktır ve tarım ürünleri üretimi de geniştir. Ayrıca bu bölgede altın, civa ve mermer yatakları mevcuttur. Altın rezerveleri ermeniler tarafından talan edilmektedir, çünkü bu bölge de ermeni işgalindedir.

Ermenilerce işgal olunmuş arazilerde yaşamış insanlar şuan çadırlarda veya vagonlarda yaşamaktadır ve devletin veya uluslararası kuruluşların desteyi ile geçimlerini sağlamaktadırlar.

Dağlık Şirvan İktisadi Bölgesi

Dağlık Şirvan iktisadi bölgesi 4 merkezi ili içermekte ve ülke nüfusunun % 7-si bu bölgede yaşamaktadır. Bölgede dağlık ve düzlük alanlar mevcuttur ve havası kuru ve soyuktur.

İnşaat sektörü için hammadde gereksinimlerini bu bölge karşılamakta önceliklidir ve sağlık sektöründe kullanılan su kaynakları yüksek derecededir. Bu bölge senayi yönünden zayıf gelişmiştir ve daha çok tarım alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Bölge genel olarak az gelişmişmeye yön veren coğrafi alanda yerleşmektedir.

Nahçıvan İktisadi Bölgesi

Azerbaycan Cumhuriyetinin Nahçıvan İktisadi Bölgesi Nahçıvan Muhtar Vilayetini içine almaktadır. Ermenistan'ın işgalcilik siyaseti sonucunda Nahçıvan iktisadi bölgesi blokada durumuna düşerek, şuan çok uygun olmayan iktisadi-coğrafi durumla karşı karşıyadır. Bu bölge 6 ili içerisinde barındırmakta ve ülke nüfusunun % 6,3-ü bu bölgede yaşamaktadır. Doğal kaynak olarak molibden, mermer ve inşaat hammaddelerine ve çok faydalı mineral su kaynaklarına sahiptir. Bölgede 15-e yakın büyük fabrika faaliyet göstermektedir, bunlardan biri de enerji ihtiyacının büyük kısmını karşılayan Araz Ses (Elektroenergetika) tesisidir. Bölgede tarım ve sanayi uğraşları eşit düzeydedir. Nahçıvan iktisadi bölgesinin diğer Azerbaycan bölgeleri ile direkt sınırı yoktur ve yalnız havayolu ile gidiş-geliş sağlanmaktadır. Otomobil yolları için ise Türkiye ve İran yolları kullanılmaktadır.

Bölge çok önemli eğitim kurumlarına sahiptir. İki sene önce dünya standartlarına cevap verecek, modern hastane yapılmış ve hizmete açılmıştır.

İktisadi bölgelerin kısa anlatımı yapıldıktan sonra genel bazı verilerin analizine geçilmiştir.

Son yıllar hükümet özel tesislerin gelişimine dikkat yetirmiş ve hali hazırda Nahçıvan'da 300 (ülkede faaliyet gösteren küçük ölçekli işletmelerin 1,5%-i), Abşeron'da 900-den çok (5%), Gence-Gazah'da 1200-e yakın (6,3%), Şeki-Zakatala 400-den çok (2,2%), Lenkeran'da 800-e yakın (4,2%), Guba-Haçmaz'da 350-ye yakın (1,9%), Aran'da 2000-den çok (10%) küçük ölçekli işletmeler faaliyet göstermektedir. Birçok işletme eski teknoloji ile faaliyet göstermekte ve yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır.

Tablo 18'de görülmektedir ki, bütçeden esas payı Nahçıvan İktisadi Bölgesi almıştır, başkente yakınlığından dolayı ikinci payı Abşeron, en az payı ise ermeni işgalinde olduğundan dolayı Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesi almıştır.

Tablo 18: Azerbaycan Bütçesinden Bölgelere Ayrılan Kişi başına Göre Tutarları

İktisadi Bölgeler	Yatırımların kişi başına göre tutarı, manatla
Nahçıvan İktisadi Bölgesi	339,50
Abşeron İktisadi Bölgesi	327,60
Gence-Gazah İktisadi Bölgesi	60,80
Şeki-Zakatala İktisadi Bölgesi	27,30
Lenkeran İktisadi Bölgesi	116,5
Guba-Haçmaz İktisadi Bölgesi	72,60
Aran İktisadi Bölgesi	48,30
Yukarı Garabağ İktisadi Bölgesi	96,40
Kelbecer-Laçın İktisadi Bölgesi	0,1
Dağlık Şirvan İktisadi Bölgesi	98,20

Kaynak: Yeni İktisadiyat Dergisi, Ocak-sayı 7/2007, sayfa: 53.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 19) ise iktisadi bölgelerin ne kadar işgücüne iş imkânı sunduğu, istihdam yarattığı görülmektedir. Bu tablo işgücünün hangi bölgelerde toplandığını ve o bölgenin daha da geliştiğini göstermektedir. Burada ayrıca nüfus oranına da dikkat etmek gerekmektedir. Nüfus oranına göre bakıldığında Bakü dışındaki diğer bölgelerde o kadar da anormal durum yoktur. Fakat Bakü'de % 13.5 gibi görünse de Azerbaycan'ın nüfusunun % 20- 25 başkent Bakü'de yaşamaktadır ve çalışmaktadır.

Hükümet 2004-2008 bölgesel gelişim iktisadi programı hazırlamış ve bölgelerin gelişimi için gereken kanunların çıkarılması ve desteğin sağlanması planda yer almıştır. Bu dönem içinde hükümet toplamda 16,8 milyar USD yatırım yapmayı planda göstermiş ve bu tutarın % 60-ı bölgelerin gelişimi için harcanmıştır.

Tablo 19: Azerbaycan'ın İktisadi Bölgelerinde çalışan(işçi) nüfuz sayısı ve nüfuza göre karşılaştırma (bin kişi)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2007 yılı genel ülke nüfuzu
Azerbaycan Cumhuriyeti geneli	1217.8	1205.0	1201.5	1226.6	1263.9	1300.4	1337.5	1376.0	8532
Bakü şehri ve etrafı	522.5	487.3	433.4	516.9	554.7	550.9	573.6	593.7	%13,8
Abşeron iktisadi bölgesi	70.3	71.3	74.0	67.8	67.9	72.0	74.1	80.7	% 4
Gence-Gazah iktisadi bölgesi	129.5	139.3	154.4	143.6	134.4	139.8	141.3	142.4	%14,4
Şeki-Zakatala iktisadi bölgesi	65.9	62.6	71.1	69.9	64.5	69.1	69.2	69.8	%6,5
Lenkeran iktisadi bölgesi	57.6	62.0	69.7	63.6	64.7	67.9	68.2	68.8	% 7
Guba-Haçmaz iktisadi bölgesi	40.0	42.8	49.8	46.6	45.1	49.0	49.1	50.3	%8,8
Aran iktisadi bölgesi	193.1	198.3	211.7	190.8	197.9	209.4	211.6	216.6	%24,7
Yukarı Garabağ iktisadi bölgesi	47.3	47.5	44.2	38.1	37.3	41.4	41.8	42.9	İşgal edilmiş durumda
Kelbecer-Laçın iktisadi bölgesi	23.4	22.3	22.8	17.6	18.9	19.9	20.1	20.3	%7,5
Dağlık Şirvan iktisadi bölgesi	23.1	25.6	28.5	25.4	26.5	27.2	27.6	27.3	%7
Nahçıvan iktisadi bölgesi	45.1	46.0	41.9	46.3	52.0	53.8	60.9	63.2	%6,3

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti İstatistik Komitesi verilerine göre tarafımızdan hazırlanmıştır.

2003- 2004 yıllarında hükümetin bölgesel gelişimin gerekliliği konusunda adımı olmamıştır, sadece başkent Bakü şehri gelişmiş ve nüfusun çoğu da bu şehre akın etmiştir. Fakat son yıllar hükümet bölgesel gelişim konusunda adımlar atmaya başlamış ve bölgesel gelişimin bütçeden alacağı payların eşit olmasına özen gösterilmiştir. Tabi yukarıda da yazıldığı gibi, birçok yatırımları bazı devlet kurumları yapmış, fakat esas işi yapması gereken devlet kurumları ikinci planda kalmıştır.

Yapması gereken kurum için halk içinde güven zedelenmesi olmuştur. Örneğin sanayi sektöründe faaliyet gösteren devlet kurumu sağlık sektöründe hizmet sunmaya başlamıştır. Bütçeden yüksek miktarda pay alan devlet kurumları belli bölgelerin gelişimini üstlenmiş durumdadır. Geçiş ekonomileri için bu sistemin doğru olup olmadığı da tartışılabilir. Ama bu sistemin bazı devlet kurumlarının imajına zarar verdiği gerçektir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 2008-2011 yılları devlet yatırımları siyasetinde yer alan üç şıktan birisi Bölgelerin eşit oranda gelişiminin sağlanmasıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın 2004 yılı 11 Şubat tarihli kanununa esasen bölgelerin sosyal-iktisadi gelişimi için devlet programı oluşturulmuştur.

4.Azerbaycan'da Sektörel Gelir Dağılımı

GSYİH'yı sektörler bakımından incelediğinde ise sektörel yapının piyasa ekonomisine ilk geçiş yıllarına göre oldukça değiştiği görülmektedir. 1993 yılında sanayi, hizmet ve tarım sektörünün GSYİH'dan aldığı pay sırasıyla %26,2, %45,4 ve %28,4 olurken, bu oranlar 2007 yılında sanayi sektörünün lehine ve diğerlerinin aleyhine değişmiş ve yine sırasıyla %59,1, %34,7 ve %6,2 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 20).

Yine Tablo 20'den görüleceği üzere, sanayi sektörü özellikle 2005 ve 2006 yıllarında diğer sektörlerden daha fazla artış gösterirken, tarım ve hizmet sektörünün GSYİH' dan aldığı pay oldukça azalmıştır. Özellikle tarım sektöründeki artışlar diğer sektörlerdeki artışlara uyum sağlayamamıştır. Tarım sektörü gittikçe azalan bir artış eğilimi içinde olurken, sanayi sektörü gittikçe artan bir eğilim içinde olmuştur.

(<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>).

1990'lı yıllarda ve 2000'li yılların ilk yıllarında GSYİH içerisinde en yüksek paya sahip olan hizmet sektörü ise 2005 ve 2007 yıllarında sanayi sektöründeki hızlı gelişmelere uyum sağlayamamıştır. Bu yıllarda hizmet sektörünün GSYİH içerisindeki payı sırasıyla 2006'te %36,0'e, 2007'da ise %34,7'e gerilemiştir.

Sanayi sektörünün yüksek oranlarda artış göstermesinin en büyük nedeni petrol sanayisinde gerçekleşen yüksek oranlı artışlar olmuştur. Sanayi sektörü içerisinde oldukça yüksek orana sahip petrol ve doğalgaz sanayisinin GSYİH'dan aldığı pay 2000'de %27,6, 2001'de %29,6, 2002'de %28,8, 2003'de %27,5, 2004'de %29,0, 2005'de %39,4, 2006'da %51,6 ve 2007'de ise % 52,8 olmuştur. 2007

yılında sanayi sektörünün GSYİH'dan aldığı payın %59,1 olduğunu dikkate alınırsa, petrol ve doğalgaz sanayinin (%52,8) toplam sanayi üretimi içerisindeki oranının ortalama %89 olduğu anlaşılmaktadır. Bu oranın çok yüksek olduğu da bir gerçektir. (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>).

Tablo 20: Azerbaycan'da GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	Sanayi	Hizmet	Tarım
1993	26,2	45,4	28,4
1994	20,8	46,3	32,9
1995	29,6	43,2	27,2
1996	28,8	43,7	27,5
1997	27,3	51,1	21,6
1998	22,9	58,4	18,7
1999	28,2	53,4	18,4
2000	36,0	47,9	16,1
2001	37,6	47,5	14,9
2002	37,4	48,6	14,0
2003	37,2	50,4	12,4
2004	38,2	50,8	11,0
2005	47,5	43,3	9,2
2006	57,3	36,0	6,7
2007	59,1	34,7	6,2

Kaynak: ADİK'in verilerinden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır, (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2008/az/010.shtml>)

Yukarıda incelenen Tablo 20'i aşağıdaki Tablo 21 ile karşılaştırıldığında az da olsa farklılıkların olduğunu görülmektedir. Genel olarak hizmet sektörü ağırlığını ortaya koymuştur.

Gerçekleştirilen yatırımlar sonucunda petrol üretiminin GSMH'dan aldığı pay 1999 yılında % 16'a yükselmiştir. 1991 yılında bu oran % 2.6 idi. Sovyet döneminden kalan ve verimli sanayi üretimini destekleyecek durumda olmayan alt yapının yeniden inşa edilmesiyle inşaat ve ulaşım sektörlerinde önemli gelişmeler gerçekleşmiş, iki sektörün GSMH içindeki toplam payı % 25'ler düzeyine ulaşmıştır.

Tablo 21: Gayri Safi Milli Hâsılanın Sektörel Dağılımı (%)

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Sanayi	24.9	20.4	27.3	25.9	25.3	25.1	23.5
Tarım	26.9	32.2	25.2	24.7	20	19.7	21.7
İnşaat	7.3	7.3	3.7	9.3	11.5	14.2	9.4
Ulaşım	6.6	11.1	16.4	9	8.3	10.3	11.5
Diğerleri	34.4	29	27.5	31.2	34.9	30.6	34

Kaynak: Geçiş Raporu 2000, IMF Country Report

Tarım sektörünün ekonomideki ağırlığı azalırken, işgünün önemli bir kısmını istihdam etmeye devam eden tarım sektöründe de bazı reform uygulamalarına devam edilmektedir. Bu kapsamda, tarımsal altyapı iyileştirilmekte, eğitim, araştırma faaliyetleri, özel sektör girişimciliği desteklenmekte, çiftçilere makine ve teçhizat yardımında bulunulmakta, Tarım Bakanlığı yeniden organize edilerek politika üretmede ve uygulamada etkinliği artırılmaya çalışılmaktadır (Karaca, 2002: 10).

**Tablo 22: Azerbaycan'da Sağlık ve Eğitim Ücretleri (1992- 1995)
(maaşların ortalama maaşa göre oranı)**

Azerbaycan	1992	1993	1994	1995
Sağlık	89,00	59,2	65,1	34,3
Eğitim	95,1	92,1	1,6	59,3

Kaynak: Horton, 1996: 21

Tablo 22'de 1992- 1995 yılları arasında sağlık ve eğitim sektöründe çalışmış olanların ortalama aylık maaşlarını görmek mümkündür. İstihdamın sektörel dağılımı detaylı şekilde incelendiğinde, 2006 yılında tarımsal alanda çalışan nüfus sayısının toplam istihdamın % 39 –unu oluşturduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe çalışanların istihdam oranı % 29, hizmet sektöründe çalışanların sayı % 32-dır. Tarımsal istihdam 1999 yılında % 43 olmuş, daha sonra azalma göstermiş, son yıllarda ise artış göstermiştir. 1999 yılından itibaren hizmet sektörü ise nüfus artışına göre fazla artış göstermemiştir, 1-2 % artışın olduğu

söylenbilir. Sanayi alanında çalışan sayısı ise 1999 yılı ile 2006 yılını kıyasladığımızda % 3- 4 oranında artış göstermiştir. Aşağıdaki Tablo 23'den de bunu görmek mümkündür.

Tablo 23: Azerbaycan'da sektörlerde emek faaliyeti ile uğraşan kişi sayısı (bin kişi)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Toplam	3702.8	3704.5	3715	3726.5	3747	3809.1	3850.2	3973
Tarımsal alan, avlanma ve orman işleri	1566.3	1517.2	1482	1495	1497	1502.7	1510	1547.2
Balıkçılık, balık yetiştirme	0.5	2.0	2.3	2.5	2.8	3.3	3.8	4.3
Maden çıkarma sanayisi	39.6	39.6	42.1	42.2	42.3	41.9	42.2	45.0
Üretim sanayisi	180.6	169.3	163.9	169.5	169.9	181.2	188.7	195
Elektrik enerjisi, gaz ve suyun üretimi ve dağıtımı	38.8	40.5	41.0	39.9	39.8	39.8	39.7	41.0
İnşaat	154.7	153.6	155	178.0	180.0	190.6	194.4	222.8
Toptan ve perakende ticaret	576.4	626.1	659.5	611.9	618.3	630.7	638.8	650.4
Otel ve restoran hizmetlerinin verilmesi	9.8	9.8	11.0	11.3	11.8	12.4	14.2	22.0
Ulaşım, depolama ve iletişim	168.4	167	167.5	169.8	178.5	190.5	191.5	201.8
Maliye faaliyeti	15.2	13.5	13.0	13.2	13.0	13.1	13.2	13.4
Gayrimenkul işletmeleri, alış-satışı	98.7	98.0	97.0	97.2	97.5	100.0	100.6	106.7
Devlet idare etmesi ve savunma, sosyal sigortanın Görevleri	260.2	257.7	267.3	265.3	265.0	269.7	270.5	271.2
Eğitim	299.6	317.9	318	329.9	330.0	330.8	335.3	339.4
Sağlık ve sosyal hizmetlerin verilmesi	168.2	168.9	170.0	173.6	173.8	174.6	177.2	180.5
Evlere ve vatandaşlara hizmet verenler	125.5	123.2	125.0	126.7	126.8	127.3	129.5	131.7
Dokunulmazlık hukuku olan teşkilatların faaliyeti	0.3	0.2	0.4	0.5	0.5	0.5	0.6	0.6

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, <http://www.azstat.org>.

2008 yılı 1 Ekim tarihine göre ülke nüfusunun sayı 8699 bin kişi olmuş ve bu yılın 9 ayı zarfında nüfus 69 bin kişi veya 0,8 % artmıştır. Nüfusun toplam sayısından 4501 bin kişi veya % 51,7-si şehir, 4198 bin kişi veya % 48,3-ü köyde yaşamaktadır.

III. Azerbaycan'da Uygulanan Maliye Politikalarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkilerinin Küreselleşme Sürecinde Değerlendirmesi

Bu kısımda Azerbaycan ekonomisi üç dönemde (1991- 1994, 1995- 2000 ve 2000- sonrası) incelenecektir ve bu dönemlerde uygulanan maliye politikalarının gelir dağılımı üzerine etkisini incelemekle beraber, aynı zamanda değerlendirmesi de detaylı yazılarak ortaya konulacaktır.

1. 1991- 1994 Yılları Dönemi

Bağımsızlık sonrası ekonomik kalkınma sürecinin doğru olarak değerlendirilebilmesi için özellikle bağımsızlığın kazanıldığı şartların ve bağımsızlığın elde edildiği ilk yıllarda yaşanan gelişmelerin dikkate alınması gerekir (Hesenov, 2001: 4- 5).

1989-1991 yılları siyasi bağımsızlığın elde edilmeye çalışıldığı dönem olmuştur. Bu dönemde bağımsızlığı kazanmanın önündeki engellerle mücadele edilmiştir.

Bu yılların ardından 1991-1994 yılları birinci dönem olarak değerlendirilebilir. 18 Ekim 1991 yılında "Azerbaycan'ın Devlet Bağımsızlığı Hakkında" anayasa maddesinin kabul edilmesinden bu yana 16 yıl geçmiştir. Bağımsızlığın kazanılması uğrunda verilen zor ve ağır mücadele dikkate alındığında, 18 Ekim 1991 tarihi Azerbaycan'ın kalkınma sürecinde ne kadar önemli bir yer tuttuğu daha iyi anlaşılmaktadır. Elbette halkın yerine ikamesi mümkün olmayan bir milli serveti olan bağımsızlığının korunması ise onun elde edilmesinden kat kat ağır ve zordur. Bunu Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı süreç bir daha açıkça ortaya koymaktadır (Aras, 2003: 12).

A. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Piyasa ekonomisine geçişle beraber bütün alanlarda olduğu gibi ülkenin mali sisteminde de ciddi sorunlar yaşanmıştır. Geçiş sürecinin ilk yıllarında SSCB'den

sağlanan mali transferlerin kesilmesi, geçişle beraber ortaya çıkan üretim sisteminin çöküşü ve yeni vergi sisteminin oluşturulmasının zor olması vd. nedenler kamu harcamalarının sağlanmasında ve bunlara kaynak oluşturacak vergi gelirlerinin tahsil edilmesinde oldukça sıkıntılar yaşanmıştır. Kamu harcamalarının finansmanı için yeterli vergi kaynaklarının olmayışı hükümeti Milli Banka kaynaklarından sağlanan gelirlere (emisyonu) yöneltmiştir. Bu ise kısa dönemde enflasyonun dört haneli rakamlara kadar yükselmesine neden olmuştur (Musayev, 2007: 245).

Azerbaycan'da yüksek vergi oranlarının sürdürülmesine rağmen mali açıkları tamamen ortadan kaldırma imkânı olmamıştır ve kamu harcamalarının GSYİH'ya oranı yüksek seviyelerde kalmıştır. Üretim düzeyindeki düşüşler nedeniyle GSYİH'nın da azalmasına ve kamu harcamalarında kesintilere gidilmesine rağmen bu oranların yüksek düzeyde gerçekleşmesi şaşırtıcı olmamıştır. Çünkü ücretler, emekli maaşları gibi önemli kategorideki harcamalarda kısa dönemde daha fazla kesintilere gidilmesi kolay olmamıştır. Diğer bir neden de, devletin rollerinin azaltılması yönündeki politikaların kapsamlı bir şekilde düşünülmüş olmamasıdır. Devlet ekonomik faaliyetlerin çoğunda yer almıştır (Tanzi, Tsibouris, 2000: 21).

Aşağıdaki Tablo 24'de Azerbaycan'ın ve diğer geçiş ekonomilerinin bütçe dışı fonlar dâhil kamu harcamalarının büyüklüğü gösterilmektedir.

Aynı tabloya göre, 1992 ve 1993 yıllarında kamu harcamaları yüksek seyretmiş durumdadır, örneğin genel ortalama 1991 yılında % 46,9 iken, Azerbaycan'da bu oran % 80-dir ve genel ortalamanın çok çok üstündedir. Fakat Azerbaycan yalnız 1994 yılından itibaren mali reformlara başlamış ve bu yıldan itibaren kamu harcamalarını kontrol altına alabilmiştir.

Tablo 24: 1989- 1994 Döneminde Geçiş Ekonomilerinde Kamu Harcamalarının Büyüklüğü (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)

Ülkeler	Yıllar					
	1989	1990	1991	1992	1993	1994
Azerbaycan	-	-	-	80.0	55.8	45.9
Beyaz Rusya	-	-	-	46.0	56.1	50.0
Ermenistan	-	-	-	64.3	68.6	37.8
Estonya	-	-	-	33.6	39.2	39.8
Gürcistan	-	-	-	55.7	50.0	33.2
Kazakistan	-	-	-	31.9	25.2	26.2
Kırgızistan	-	-	-	31.4	39.8	32.4
Letonya	-	-	-	28.9	35.8	40.5
Litvanya	-	-	-	31.5	35.4	36.5
Moldova	-	-	-	56.0	30.4	40.8
Özbekistan	-	-	-	42.8	54.9	36.4
Rusya	-	-	-	57.9	43.6	45.0
Tacikistan	-	-	-	65.7	60.7	61.0
Türkmenistan	-	-	-	28.9	13.1	9.2
Ukrayna	-	-	-	57.4	54.5	50.6
BDT Ülkeleri Ortalaması	49.5	-	-	47.5	44.2	39.0
Arnavutluk	56.8	62.1	61.9	44.3	40.2	36.3
Bulgaristan	58.8	65.6	55.0	43.6	48.1	45.7
Çek Cum.	61.1	61.1	54.2	47.1	45.4	45.8
Hırvatistan	-	-	36.3	36.1	35.0	44.1
Macaristan	-	46.0	52.1	53.7	54.6	52.1
Makedonya	-	-	-	49.1	53.6	49.3
Polonya	-	42.1	49.1	49.5	50.5	49.2
Romanya	42.8	38.7	38.7	42.0	34.2	33.9
Slovakya	60.3	61.7	59.3	58.0	51.3	47.8
Slovenya	41.7	49.1	41.0	45.6	46.7	46.1
Genel Ortalama	-	-	-	47.2	44.9	41.4

Kaynak: Tanzi, Tsibouris, June 2000: 22.

Diğer kaynaklara da göz atıldığında, yani Uluslararası Para Fonu'nun 2000 yılında araştırmasına bakıldığında çok az farkla aynı sonucun olduğu görülmektedir.

1991-1994 yılları arasında Ermenistan ile yaşanan savaşın kamu maliyesi üzerinde yarattığı olumsuzluk tabloya da yansımıştır. Bu dönemde kamu harcamalarının GSMH'ya oranı % 55'e, kamu finansman açıklarının GSMH'ya oranı % 15'lere kadar yükselmiştir. Bir taraftan, petrol ve özelleştirme gelirleri kamu açıklarının finansmanında kullanılmaya devam ederken, diğer taraftan kamu gelirlerini artırıcı, giderleri azaltıcı tedbirler de uygulanmaya çalışılmıştır. Tanzi ve Tsibouris'in hazırladığı 2000 yılı raporuna göre, 1992 yılında kamu harcamalarının GSMH'ya oranı % 80, Uluslararası Para Fonu 2000 yılı Geçiş Raporuna göre ise % 48,4 oranındadır (Tablo 25). Fakat yine Uluslararası Para Fonu'nu adına 1996

yılında Mark Horton eski Sovyet Ülkelerine yönelik bir araştırma yapmış ve onun araştırmasına göre Azerbaycan'da kamu harcamalarının GSMH'ya oranı 1992 yılında 45,6 % olmuştur. Tabii o dönemde kurumları henüz oturmuş yapıya sahip olmayan Azerbaycan'da farklı rakamların çıkması doğaldır.

Tablo 25: Azerbaycan'da Mali Göstergeler

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
% GSMH								
Kamu Harcamaları	48.4	55.9	45.9	22.5	20.3	20.8	21.2	24.9
Kamu Gelirleri		40.6	33.8	17.6	17.6	19.1	17.0	19.4
Kamu Borçları	Vy*	vy	25.7	19.6	14.1	13.5	15.8	vy
Kamu Dengesi	2.7	-15.3	-12.1	-4.9	-2.8	-1.6	-4.2	-5.4

Kaynak: Geçiş Raporu 2000, IMF Country Report ve

<http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ayhandergi.doc> ;

*vy=veri yok

Mark Hortonun araştırmasına göre 1995 yılında Azerbaycan'da sağlık ve eğitim harcamaları toplam GSMH'nın % 4,7-sine eşit olmuştur. Bu rakam o yıllara bakıldığında az olmamıştır kanaatine varılabilir, çünkü o yıllarda ABD'de oran % 4,7 iken, Türkiye'de % 5,7 ve Hollanda 'da % 13 olmuştur. Azerbaycan'daki sağlık ve eğitime ayrılan tutar OECD ülkeleri ortalamasından çok da uzak değildir. 1992-1995 yıllarında toplam kamu harcamaları içerisinde sağlık ve eğitime ayrılan oran ortalama % 15 olmuştur. 1995 yılında % 15,5 olan oran gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler (ABD: %19,5 , Türkiye % 23,3 , Hollanda % 24) ile kıyaslanırsa şu sonuç ortaya çıkar: Ülkedeki eğitim ve sağlığa ayrılan tutar yüksek olmasa veya ortalamanın altında kalsa da, o günkü savaş durumunu dikkate alındığında, çok da aşağı seviyede değildir.

Mali reformların yokluğunda kamu harcamaları büyüklüğünün azalmasının en önemli nedeni ise kamu harcamalarında, bu yıllarda gerçekleşen yüksek enflasyon oranlarının altında bir artışın yapılmış olmasıdır. Dolayısıyla, gerçekleşen yüksek enflasyon karşısında kamu harcamalarının hem nominal, hem de reel değeri

oldukça düşmüştür. Eğer kamu harcamalarında enflasyon dikkate alınarak bir artış gerçekleştirilmiş olsaydı, kamu harcamalarının gerçek büyüklüğü oldukça yüksek rakamlarda gerçekleşmiş olurdu. Ancak bu mümkün olmadığı için yüksek enflasyon oranlarındaki artışla kamu harcamalarındaki artış arasında bir fark oluşmuştur. Aradaki bu fark da sosyal maliyet olarak bu hizmetlerden yararlananları olumsuz yönde etkilemiştir (Musayev, 2007: 159).

Sovyet döneminde tüm eğitim ve sağlık harcamaları devlet tarafından karşılandığından 1991-1994 yılları arasında da büyük bölümü devlet tarafından karşılanmıştır. Sadece 1994 yılına geldiğinde artık devlet bütçe konusunda sıkı kontrole gitmiş ve özellikle de sağlık sektöründe aksamalar olmuştur. Eğitimde ise çok büyük aksaklıklar olmamış ve nüfusun % 99-u eğitim hakkından yararlanmıştır. Sağlık sektörü yeterli miktarda bütçeden para alamadığından sektör teknolojik olarak da geriye gitmiş ve bölgelere hastane ve poliklinikler bakımsız hale gelmiş ve modernize edilememiştir.

Bununla birlikte, sosyal ve altyapı harcamaları kısılmış veya bütçede yeterli miktarda para olmadığından bu sektörlerle para ayrılamamıştır. Ayrıca, bu dönemde Azerbaycan Ermenistan ile savaş halinde idi ve yeni bağımsız olmuş Azerbaycan bu tür problemler için çözüm üretecek zamanı da bulamamıştır.

B. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Piyasa ekonomisine geçiş süreci başlamadan önce bu ülkelerde vergi gelirlerinin çoğu esasen bu üç kaynaktan karşılanmıştır; toplam iş hacmi, kamu teşebbüsleri ve ücretler üzerinden alınan vergiler. Diğer taraftan: (i) piyasada satılacak malların miktar ve fiyatları yetkililer tarafından belirlenmiş, (ii) monobank sistemi ödemelerin ve kısıtlamaların düzenlenmesi konusunda geniş yetki sahibi olmuş ve (iii) ekonomik faaliyetlerin bu büyük kamu kuruluşları tarafından yürütülmesi vergi kontrolünü ve tahsilini kolaylaştırmıştır. Uygulanmış olan bu sistem sofistike bir vergi idaresine ve donanımlara sahip olmadan yüksek oranlarda (bazı zamanlarda GSYİH'nın %50'i kadar) vergi gelirlerinin tahsil edilmesini sağlamıştır. Sovyetler Birliği örneğinde 1989 yılında kamu gelirleri GSYİH'nın %41'i düzeyinde olmuştur (Tanzi, Tsibouris, 2000: 13- 16).

Azerbaycan'da yeni kurulan Cumhuriyetin düzenli ve kurulmuş bir vergi sistemi yok olduğundan vergiler daha çok kamu görevlileri ile kamu teşebbüsleri

arasında yapılan görüşmelere dayalı olarak, genel anlamda bu teşebbüslerden sağlanmıştır. Hükümet vergi oranlarını değiştirmekte özgür olmuş ve sık sık da bu uygulamaya başvurmuştur. Bu anlamda, vergi sistemi sorumlulukları iyi tanımlanmış ve katı yükümlülükler içermiş olmasına rağmen basit bir uygulama mekanizmasına dayanmıştır. Böylece, vergilerin miktarı mükelleflerle yapılan görüşmelerle hem azaltılabilmiş ve hem de çoğaltılabilmıştır. Teşebbüslerin zor durumda olduğu durumlarda bu yükler görüşmelerle hafifletilmiş, hükümetin daha fazla kaynağa ihtiyaç duyduğu durumlarda ise yükseltilmiştir.

Bu dönemde vergi kurumlarının bireylerle direkt ilişkisi bulunmamış, sadece kurumda çalışan memurları tanımış ve dolaylı yollarla vergi alınmış veya ödenmiştir.

Eskiden var olan vergi kurumları ufak bir değişimle yenilenmeye çalışılmış, fakat istenilen randımanı verememiştir. Dönüşüm süreci başlayınca geçiş ekonomilerinde piyasa orijinli ve yasalara dayalı bir vergi sisteminin inşa edilmesi için bir dizi reform çalışması başlatılmıştır. Bu çalışmalar sırasında öncelikle vergi sistemine kurumlar vergisi dâhil edilmiştir. Daha sonra, işlem vergisinin yerine, geçişin ilk yıllarında KDV sisteme dâhil edilmiştir. Böylece dönüşüm sürecinin ilerleyen yıllarında geçiş ekonomilerinin çoğu KDV'ni kendi ülkelerinde uygulamaya başlamış ve belli bir ölçüde de başarı sağlamıştır(Arıkan, 2002: 215).

Birçok geçiş ekonomisinde olduğu gibi Azerbaycan'da da gerçek kişiler için gelir vergisi, toprak ve maden vergisi ve harç türü bazı vergiler de uygulanmıştır. Ayrıca, iktisadi bölgelerin meclisleri tarafından belirlenip uygulanan araba park vergisi, avlanma vergisi, yurt dışına çıkış vergisi, piyango vergisi, çöp toplama vergisi vb. gibi bazı yerel vergilere de uygulamada yer verilmiştir (Tüğen, 2002:198). Bu dönemde ülkede var olmayan sistemi geliştirmek için bazı dış ülkelerin vergi kanunlarına bakılarak düzenleme şekli, kanunlar ve vergi sistemi ithal edilmiştir.

Yukarıda yazılanların sonucunda gelir dağılımı konusunda detaylı bir şeylerin söylenmesinin imkânsız olduğu görülmektedir. Ancak eski kapalı sistemde, her kesin eşit olduğu bir sistemden çıkan Azerbaycan bu dönemlerde istese de istemese nüfusun büyük çoğunluğu vergi politikalarından eşit etkilendi. Yani uygulanan vergi politikası olmadığına göre bir etki de görmedi vatandaşlar. Sadece belli bir kesim ki, hükümete yakın olan kesim devlet kurumlarının gelirlerini veya hatta devlet kurumlarını ele almaya çalıştı, bu kurumların devlete vermesi gereken vergiyi vergi memurları ile kişisel şekilde halletti ve kazançlı çıkan bu türlü vatandaşlar oldu.

C. Borç Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Yeni bağımsız olan ve merkezi yönetimden çıkmış Azerbaycan'da iç borç alma yoluna gidilmesi beklenemezdi. Çünkü zengin yoktu ve sisteme göre herkes eşitti. Fakat ülke 1993 yılından itibaren kayıtlı şekilde dış borç almıştır. 1991-1992 yıllarında alınmış olan borçlar kayıt altında olmamıştır veya bağış, yardım niteliğinde olmuştur. Dış borç rakamları 1999 yılına kadar normal seyretmiştir. 1999 yılında dış borç rakamları yükselmiş ve dış borcun GSMH –ya oranı % 24,1 olmuştur. Toplam dış borç stoku da 964 milyon \$ olmuştur (Tablo 26).

Azerbaycan ilk dış borç anlaşmasını 1993 yılında Türk Eksimbank ile gerçekleştirmiştir. Anlaşma kapsamında 100 milyon Amerikan doları tutarında kredi sağlanmıştır (Ağayev, 2002: 179) .

Tablo 26: Azerbaycan'da 1992- 1999 Yılları Arası Sermaye Hareketleri Ve Dış Borç Durumu (Milyon \$)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Net Yabancı Ser. Yatırım		60	22	330	627	1115	1023	510
Dış Borç Stoku		52	239	425	466	406	506	964
Dış Borç/GSMH	vy	4.0	18.3	17.6	14.7	10.2	12.1	24.1
Dış Borç/İhracat	vy	6.3	29.2	49.9	49.7	35.3	50.1	75.2

Kaynak: Geçiş Raporu 2000, IMF Country Report; DTM, ”

http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/ayhan_dergi.doc”, erişim tarihi: 22.03.2009, *vy=veri yok

Bu dönemde Azerbaycan'da tasarruf oranı düşük idi ve dış borçlar, ülkenin sermaye stokunu artırmak amacıyla kullanıldığında ve faiz oranının da bu dönemde ülkenin büyüme oranından büyük olmasından ülke dış borç krizine gidebilirdi. Alınan dış borçlar oturmamış ülke yönetimindeki boşluktan dolayı gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemeye başlamış durumdaydı. Zorunlu dış borçlanma kişisel gelir dağılımını bozmakta ve düşük gelirli daha da sıkıntıya sokmaktadır. Bunu

önlemek için ülkenin vergi gelirlerini artırma yönüne gitmesi gerekirdi, Fakat vergi sistemi olmayan yerde vergi gelirini artırma yolları da kısıtlı olmuş durumda idi. 1993 yılı ile 1994 yılı kıyaslandığında aşırı oranda artışın olduğu görülmekte ve 1994 yılında dış borcun GSMH oranının % 4-den % 18,3 – e çıktığı tespit edilmektedir. (Tablo 26).

D. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Geçiş sürecinin ilk yıllarında ülkede modern bütçe sisteminin oluşturulması oldukça zor olmuştur. Piyasa ekonomisine yönelik yasal kurumsal altyapı yetersizliği diğer alanlarda olduğu gibi bütçe sisteminin oluşturulmasında en büyük engel olmuştur. Bu dönemde bütçe kanununun gecikmeli olarak, yıl ortasında kabul edildiği yıllar da olmuştur. Ayrıca çok sayıda bütçe dışı fon uygulamasına gidilmesi ve bu fonların gelir ve giderlerinin kontrol edilemeyişi, kamu kesiminin ekonomi içindeki payının ölçülmesinde zorluklar oluşturmuştur.

Piyasa ekonomisine geçişle beraber bütün alanlarda olduğu gibi ülkenin mali sisteminde de ciddi sorunlar yaşanmıştır. Geçiş sürecinin ilk yıllarında SSBC'den sağlanan mali transferlerin kesilmesi, geçişle beraber ortaya çıkan üretim sisteminin çöküşü ve yeni vergi sisteminin oluşturulmasının zor olması vd. nedenler kamu harcamalarının sağlanmasında ve bunlara kaynak oluşturacak vergi gelirlerinin tahsil edilmesinde oldukça sıkıntılar yaşanmıştır. Kamu harcamalarının finansmanı için yeterli vergi kaynaklarının olmayışı hükümeti Milli Banka kaynaklarından sağlanan gelirlere (emisyon) yöneltmiştir. Bu ise kısa dönemde enflasyonun dört haneli rakamlara kadar yükselmesine neden olmuştur.

Tablo 33'den de görüldüğü üzere 1991 ve 1992 yıllarında Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi devlet bütçesi fazla vermiştir. Bu büyük ölçüde eski sistemden kalan gelir kaynaklarının henüz yitilmemesinden kaynaklanmıştır. Sonraki 1993 ve 1994 yıllarında üretimdeki hızlı düşüşler nedeniyle kamu gelir kaynaklarının; özellikle vergi gelirlerinin alanı oldukça daralmış ve yeterince gelir tahsil edilememiştir. Bu yıllarda kamu sektörünün ekonomi içerisinde payının henüz azaltılamaması nedeniyle kamu harcamalarında kesintiye gidilmesi zor olmuştur. Diğer taraftan, Ermenistan savaşı nedeniyle savunma harcamalarının da artış göstermesi kamu harcamalarının azaltılmasını engellemiştir. Bu yıllarda bütçe giderlerinin/GSYİH oranı 1991'de %33.3, 1992'de %28.6, 1993'de %41.2 ve 1994

yılında ekonomik istikrarın başlangıç yılı olması nedeniyle azalış göstererek %25.1 seviyesinde gerçekleşmiştir. Bütçe dengesi ise 1991 ve 1992 yıllarında fazla vermesine karşın, kamu gelir kaynaklarının yetersizliği nedeniyle 1993 ve 1994 yıllarında sırasıyla GSYİH'nın %7.1 ve %10.3 oranlarında açık vermiştir (Musayev, 2007: 246).

Tablo 27: Geçiş Sürecinin İlk Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim (%)

	Yıllar			
	1991	1992	1993	1994
Bütçe Gelirleri/GSYİH	37,0	30,3	34,1	14,8
Bütçe Giderleri/GSYİH	33,3	28,6	41,2	25,1
Bütçe Dengesi/GSYİH	3,6	1,7	-7,1	-10,3

Kaynak:Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/index.shtml>; 20.04.2007), Azerbaycan Merkez Bankası, Devlet Bütçesinin Esas Göstercileri, (http://www.nba.az/download/statistika/makroiqtisadi_g/dovlet_budgesi_esas_gosterici.pdf; 20.04.2007) ve (imf-az.org; 20.04.2007)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Bütçe politikasındaki değişimler en son olarak milli hâsıla veya reel milli gelir seviyesinde de önemli değişikliklere yol açabilir. Vergi ve Harcama politikasındaki değişimler bütçe politikasını da etkiler. Vergi politikalarındaki değişme, vergi oran ve matrahlarının artırılması, bütün kaynakların vergilendirilmesi, vergi indirim, muafiyet ve istisnalarının uygulanması şeklinde gözlenebilir. Ancak bunlardan daha önemlisi kayıt dışı ekonominin yeni politikalarla kayıt altına alınıp vergi gelirlerinin artırılmaya çalışılmasıdır. Bu politikalar vergiyi ödeyen bireyler ve firmalar üzerinde bazı iktisadi sonuçlar doğurur. Bu sonuçlar; ödenen verginin miktarı, gelirden, servetten veya harcamalardan alınması, verginin alınma şekli, vergi ödeyenin ekonomik ve sosyal durumu, gelir düzeyi ve tüketim alışkanlıkları, bir vergi mükellefinin bir diğeri hakkında elde ettiği bilgi derecesine göre olumlu veya olumsuz olabilir. Vergi bireyin gelirinde ve servetinde bir azalmaya sebep olarak, gelirden tüketime ve tasarrufa ayrılan miktarı azaltır. Bu yapıyla vergi gelir ve refah etkilerini doğurur. Gelir dağılımını dengeli hale getirmek için bütçe politikalarında devlet, amaç olarak vergileri kullanabileceği gibi, vergilerin harcanması sırasında çeşitli halk katmanlarının farklı ölçülerde harcamalardan yararlanmasını da sağlayabilir.

Böylece gelir dağılımı oransal olarak dengeye yaklaşır (Bakırcı, 2001: 43-45). Bu uygulamalardan yola çıkarak söyleyebiliriz ki, bu dönemde Azerbaycan'da düşük olan bütçe gelirleri vatandaşları arasında da fazla eşitsizlik yaranabilmesine imkân sağlamamıştır. Fakat az olan bütçe gelirin dağıtılması esasen başkent Bakü'de başlamış ve Bakü'den diğer bölgelere dağıtımda aksaklıklar olmuş ve gelir dağılımı bölgesel olarak bozulmuştur.

2. 1995- 2000 Yılları Dönemi

Bu dönem bağımsızlık sonrası iktisadi reformların hazırlanmaya başlandığı dönem olmuştur. Ekonomide serbest piyasanın teşekkül ettirilmesi, özelleştirme ve özel teşebbüsün geliştirilmesi, yeni ekonomik yapının, gümrük, vergi ve mali sistemin yeniden oluşturulması, ticaretin liberalleştirilmesi, toprak ve tarım reformlarının yapılması, halkın sosyal imkânlarının artırılması, eğitim ve sağlık şartlarının geliştirilmesi için gerekli hukuki alt yapı oluşturulması amacıyla önemli kanunlar kabul edilmiştir (Ceferzade, 2001:3).

Küçük müesseselerin özelleştirilmesi tamamlanmış, hizmet sektörü daha çok özel teşebbüse verilmiş, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesine başlanmış, makro-ekonomik istikrar sağlanmış, ekonomide durgunluk sona ererek yeniden iktisadi gelişme sürecine girilmiş, kolhoz* ve sovhozların** emlakı özelleştirilmiş, tarım sektörü toprak vergisi istisna olmakla diğer vergilerden 5 yıl muaf tutulmuş ve vergi borçları silinmiş, bu müesseselere indirimli yakıt ve enerji satışı temin edilmiştir. Tarım sektöründe özelleştirilmesi planlanan emlakın %93,2'si özelleştirilmiştir (Yaqubov, Mahmudzade, 2001: 60- 63).

Ekonomik değişim sürecinin bu döneminde üç önemli hedef doğrultusunda yol alınmaya çalışılmıştır. Bunlar:

- Ülkenin temel doğal kaynak rezervlerinin işlenmesinin sağlanması;

* Kolhoz: Devlete ait topraklarda üretim yapan kolektif çiftliklere verilen isimdi. Belirlenmiş bir kotaya göre ürünleri devlet kuruluşlarına satmakla yükümlüydüler. Elde ettikleri karın büyük bir kısmı üyeleri arasında paylaşıldı.

** Sovhoz: Doğrudan doğruya devlet tarafından işletilen çiftliklere verilen isimdi. Tüm gelirleri devlete aitti. İşçiler bu çiftliklerde belirli bir ücret karşılığında çalışırlardı.

- Liberal-demokratik yönlü piyasa ekonomisi prensiplerine dayanan ekonomik yapının oluşturulması;
- Dünya ekonomisi ile global ve bölgesel entegrasyonun gerçekleştirilmeye çalışılması olarak sıralanmaktadır (Hesenov, 2001:11).

A. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Devletin harcama politikasını geliştirmek ve istikrarlı hale getirmek için istikrarlı döneme geçiş olması gerekirdi. Hükümet bu dönemde IMF ile işbirliğine gitti ve IMF'le birlikte hazırladığı makroekonomik istikrar programı kabul edilerek uygulanmaya başladı. Programın esasını sıkı para politikası ile ekonomide para hacminin azaltılması oluşturmuştur. Böylece, Milli Bank 1994'de %129 olan faiz oranlarını 1995'te %171'e yükseltmiş ve bunun sonucunda 1995'in sonuna doğru Manat istikrar kazanmaya başlamıştır (Nuriyev, 1999:211).

IMF ile yürütülen sıkı işbirliği, IMF programlarının tavizsiz uygulanmaya başlanmasıyla ve yürütülen sıkı para politikası ile kısa sürede ekonominin genel dengelerinde bir rahatlama sağlanmış enflasyonun kontrol altına alınarak GSMH'nin düşüşünün önlenmesi gerçekleştirilmiştir. Sonuçta, 1996 yılından itibaren Azerbaycan ekonomisinde gerileme süreci yavaşlayarak oluşturulan kalkınma modeli reel sonuçlar vermeye başlamıştır. Şöyle ki, takibeden beş yıl içerisinde GSMH %26.3 artmış, nüfusun yaşam düzeyi iki kat iyileşmiş, ekonomide özel sektörün payı %29'dan %68'e yükselmiştir.

Aşağıda Tablo 28 ile beraber bu dönemdeki hükümetin harcama politikası ve gelir dağılımına etkileri incelenmiştir.

1994 yılı ile 1999 yılları arasındaki kamu harcama rakamlarına bakıldığında ilk başta yüksek olan harcamalar düşüş eğilimine gitmiş daha sonra ise tekrar artmaya başlamıştır. %20-22 arasında olan yüzdeler döneminde Azerbaycan istikrar yakalama dönemini geçirmiştir ve harcamalarda sıkı bir kontrol mekanizması olmuştur ve tasarrufa gidilmiştir (Tablo 28). Tabi bunun en başlıca sebeplerinden birisi kamu gelirlerinin de azalım eğilimde olması idi. Gelirlerin az olmasından dolayı vergi gelirlerini artırıcı, vergi otoritelerini güçlendirici tedbirler uygulamaya konmuştur. 1999 yılında görülen kamu harcamalarındaki artışlar ücretler, sosyal transferler ile sermaye stokunu artıran yatırımlarda görülen artışlardan

kaynaklanmaktadır, aynı yılda gözüken kamu gelirlerindeki artışlar da oturmaya başlayan vergi sistemlerinin düzenli işlemeye başlaması ile ilgilidir.

Tablo 28: 1994- 2000 Döneminde Kamu Harcama ve Gelirlerinin Büyüklüğü (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999
% GSMH						
Kamu Harcamaları	45.9	22.5	20.3	20.8	21.2	24.9
Kamu Gelirleri	33.8	17.6	17.6	19.1	17.0	19.4
Kamu Borçları	25.7	19.6	14.1	13.5	15.8	Net Veri yok
Kamu Dengesi	-12.1	-4.9	-2.8	-1.6	-4.2	-5.4

Kaynak: IMF Staff Country Report No. 00/121, "Azerbaijan Republic: Recent Economic Development and Selected Issues", Washington, D.C, 2000.

Kısaca kamu gelirleri: Yukarıda da yazıldığı gibi esas gelir vergi gelirlerinden oluşmaktadır, fakat vergi türleri içerisinde en çok Katma Değer Vergisinden, daha sonra gelir vergisinden ve sırasıyla kurumlar vergisinden en çok gelir toplama mümkün olmuştur. Tablo 28'den 1999 yılına bakıldığında toplam gelir % 19,4 olmuş (GSMH yüzdesi olarak), bu yüzdenin % 4,8- i KDV'den, % 4,4-ü Azerbaycan Devlet Petrol Şirketinin (SOCAR) vergi ödemelerinden , % 2,7-si Gelir Vergisi ve % 2,6-sı da sosyal güvenlik vergilerinden toplanmıştır.

1994 yılında alınan kararlar kendi etkisini 1995 yılından itibaren göstermeye başlamıştır ve 1995 yılından itibaren kamu harcamaları kontrollü şekilde devam etmiş ve bu süreç 1999 yılına kadar devam etmiştir. Genel olarak kamu personeli harcamaları, transfer harcamaları, dış finansal projelere harcamalar, devlet yatırımları, askeri harcamalar ve eğitim harcamaları artış göstermiştir. Artış rakamlarına oransal olarak bakıldığında büyük bir farkın olmadığı anlaşılmaktadır. Harcamalar sıkı tutulmuş, düzenli ve kontrollü artış sayesinde gelir dağılımında büyük bir eşitsizlik ortaya çıkmamıştır. Var olan düşük seviyeli maaşlar fazla artmamış ve yoksulluk sınırı da aşılamamıştır. Bu durum yukarıda incelenen ve Uluslar arası Çalışma Örgütü tarafından 2007 yılında yapılmış çalışmalardan ortaya çıkan Şekil 2'de de görülmüştür.

**Tablo 29: 1994- 2000 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları
(GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)**

Yıllar	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam Harcama	55,9	45,9	22,5	20,3	20,8	21,2	24,9
Personel Ücreti	--	4,6	3,7	3,5	4,4	5,0	5,8
Kamu Mal ve Hizmet Alımı	10,4	6,4	6,9	6,9	7,4	5,8	6,3
Faiz Ödemeleri	--	--	0,1	0,3	0,1	0,1	0,1
Transfer Harcamaları	16,6	8,6	5,1	6,4	6,2	6,8	8,1
Sübvansiyon	4,6	5,4	2,2	2,1	0,7	0,1	0,1
Diğer Genel Harcamalar	21,0	20,0	0,1	0,0	0,1	0,1	0,2
Devlet Yatırımları	3,1	0,9	0,7	0,5	1,3	1,1	1,6
Dış Finansal Projelere Harcamalar	-	--	3,8	0,6	0,6	0,8	2,7
Diğer	--	--	0,0	0,0	0,0	1,3	0,0
Askeri Harcamalar	--	--	4,2	2,2	2,3	2,4	2,6
Eğitim Harcamaları	--	--	4,5	3,7	4,1	3,5	4,8
Sağlık Harcamaları	--	--	2,1	1,4	1,6	1,0	1,1
Sosyal Güvenlik Harcamaları	--	--	3,2	3,3	3,3	3,0	3,4

Kaynak: IMF Staff Country Report No. 00/121, *Azerbaijan Republic: Recent Economic Development and Selected Issues*, Washington, D.C, 2000, s.16.

2000 yılında IMF'nin hazırladığı Azerbaycan ülke raporunda eğitime ve sağlığa yapılan harcamaların azaldığı başka bir yönden de görülmektedir. Bu rapora göre, ülkedeki her 1000 kişiye düşen yatak sayısı 1990 yılında 9,9 iken 1998 yılında 8,5 –e düşmüş, her 1000 kişiye 1996 yılında 7,9 hemşire düşerken bu rakam 1998 yılında 7,3 olmuştur. Aynı raporda her öğrenci başına devletin harcadığı tutarın 1990 ile 1998 yılları arasında yarı yarıya düşmesini ve 1000 kişiye düşen öğretmen sayısının azaldığını da görmek mümkündür.

Aşağıdaki tabloda (Tablo 30) hükümetin sosyal yönlü harcamaları kısmadığı ve hatta artırdığı görülmektedir. Özellikle, emeklilere ödenen maaşlardaki artış oranı yükselmiş ve aynı zamanda emeklilere diğer yönlerde de indirim hakları ile kolaylık sağlanmıştır. Sadece çocuk parası, yani doğumdan sonraki aşama için ayrılan tutar çok düşmüştür. Genel olarak tabloya bakılırsa, giderler hep artış yönündedir. Bu durum gelirin dağılımındaki eşitsizliğin bozulmamasına yardımcı olmuştur.

Tablo 30: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gelir- Gider Rakamları (milyar manat)

	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam Gelir	533	787	842	947	1139
1.Maaş bordrosu üzerinden alınan vergi toplamı	317	387	563	607	670
— Bütçe dışı teşkilatların payı	250	310	388	202	173
2.Devlet Bütçesinden yapılan transfer	174	299	279	340	462
3.Avrupa Birliğinden hibe	29	78	0	0	0
4.Diğer	13	23	0	0	7
Toplam Gider	533	795	844	947	1139
1.Emeklilere	195	366	422	528	695
— Yaşlılara	159	290	348	473	638
—Çalışan emeklilere	36	76	74	55	57
2.Çocuk parası	55	39	17	9	8
3.Çocuk izni	7	9	6	9	9
4.Bedava dinlenme sunma	11	17	15	15	15
5.Hasta izni	11	18	19	21	19
6.Cenaze parası	0	2	1	6	10
7.Ev giderlerine katkı (elektrik, su, gaz)	--	---	25	50	38
8. Diğer tazmin ve giderler	241	308	321	290	319
- 16 yaş altı çocuklar	138	169	167	163	169
- Emeklilere	99	131	141	117	136
- Savaş gazilerine	13	36	18	19	26
GELİR- GİDER DENGESİ	0	-8	-2	0	0

Kaynak: Azerbaycan Sosyal Güvenlik Fonu ve İşçi Sendikaları Birliğinin verilerine göre hazırlanmıştır.

B. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

1995-1996 yıllarında siyasal istikrarın sağlanmasıyla Azerbaycan'da geçiş sürecinin ikinci aşamasının başlatılmış olduğu görülmektedir. Bu dönemde vergi gelirlerinin artırılması için bazı adımlar atılmıştır ve kamu harcamalarında vergi gelirlerinin oranının artırılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu dönemde kamu harcamaları da kısılmış, merkez bankası borçlanması kontrol altına alınmış ve sıkı para politikası uygulanmaya başlanmıştır.

1995 yılından itibaren vergi gelirlerinin payı bütçe içerisinde artmaya başlamış, bu durumu aşağıdaki tabloda da görülebilir veya kısaca şu şekilde özetlenebilir: Vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 1995'te %90,8, 1996'da %91,2,

1997'de %87,7, 1998'de %88,9, 1999'da %81,0 ve 2000'de %77,5 olarak gerçekleşmiştir (Tablo 31).

Diğer taraftan, bu dönemde vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı da önceki döneme göre –düzenli bir artış göstermese de- oldukça yükselerek 1995'te %88,1, 1996'da %94,3, 1997'de %76,4, 1998'de %77,9, 1999'da %69,4 ve 2000'de %72,2 olmuştur. 1995 ve 1996'da makroekonomik istikrarın sağlanması, özellikle enflasyonun durdurulması için kamu harcamalarının önemli ölçüde azaltılması, vergi gelirleri/bütçe giderleri oranlarının özellikle 1995 ve 1996 yıllarında oldukça yüksek seviyede gerçekleşmesini beraberinde getirmiştir. 1997 yılından itibaren vergi dışı gelirlerin de artmasıyla bu oranlarda azalma olmuştur (Tablo 31).

**Tablo 31: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında (1995- 2000)
Vergi Gelirleri (%)**

	Yıllar					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Vergi Gelirleri/ Bütçe Gelirleri	90,8	91,2	87,7	88,9	81,0	77,5
Vergi Gelirleri/ Bütçe Giderleri	88,1	94,3	76,4	77,9	69,4	72,2
Vergi/Gelirleri GSYİH	17,7	16,6	14,3	12,0	12,0	11,7

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ve Azerbaycan Milli Bankası'nın Yıllık Raporları (www.azstat.org, www.nba.az)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Tablo 31'de dikkat çeken en önemli husus, bu yıllarda vergi gelirleri/bütçe giderleri oranının kamu harcamalarının azaltılmasıyla yüksek oranda gerçekleşmesine karşın, vergi geliri/GSYİH oranının azalan eğilim takip ederek oldukça düşük seviyede gerçekleşmiş olmasıdır. Bu oran 1995'te %17,7, 1996'da %16,6, 1997'de %14,3, 1998 ve 1999'da %12 ve 2000'de %11,7 olarak gerçekleşmiştir. Bu ise, bu dönemde vergi gelirlerinin ekonomideki olumlu gelişmelere paralel olarak gerçek anlamda artmadığını, aksine azaldığını göstermektedir. Vergi sisteminin aşağıda gösterilen yetersizlikleri bu dönemde vergi gelirlerinin arttırılamamasında en önemli etkenler olmuştur (Musayev, 2007: 253):

- Verginin tahsil mekanizmasında olan yetersizlikler,

- Likidite yetersizliği nedeniyle takas mekanizmasının ticari işlemlerde (özellikle dış ticaret alanında) yaygın bir şekilde kullanılması,
- Zamanla üretim hacminin daha çok özel sektörde toplanmasına rağmen, buradan sağlanan vergi gelirleri çok düşük düzeyde kalmıştır,
- Kayıt dışı ekonominin yaygın olması (Quliyev, 2004 : 189)
- Enerji (özellikle elektrik ve doğal gaz) sektöründe gerçekleşen yarı mali işlemler nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı (kamu tekelinde olan elektrik ve doğal gaz piyasaya maliyetinin de altında bir fiyattan sunulması ve ödemelerin tahsilinde yaşanan sorunlar nedeniyle ortaya çıkan vergi kaybı).

Vergiler, sonuçta tasarruf hacminin küçülmesine neden olurlar. Bu durum doğaldır. Çünkü vergiler, esas itibarıyla gelirden ödenir. Gelirin bilindiği gibi, iki fonksiyonu vardır: tüketim ve tasarruf. Vergi, normal olarak tüketime ayrılan fonlardan ödense de, oranın yüksek tutulması, ya da aynı kaynak üzerinden yeni vergilerin alınması halinde, bir kısmının da tasarrufa ayrılan fonlardan ödenmesi zorunlu olabilir. Tasarruf hacminde oluşacak bu azalmanın, sermaye birikimi ve yatırımlar üzerindeki olumsuz etkisi, elbette ki iktisadi kalkınma hızının planda öngörülen hedefe varmasını etkileyecektir (Nadaroğlu, 1995: 305).

Azerbaycan vergi sistemi artan oranlı vergi sistemi uyguladığından, sistemin alt gelir dilimlerindeki mükelleflerin tasarrufları üzerindeki etkisi, üst gelir dilimlerindeki göre daha azdır. Çünkü düşük gelir dilimlerinde marjinal tüketim eğilimi yüksek olduğundan, tasarruf edilen gelir düzeyi de düşüktür. Öte yandan, alt gelir dilimlerinde verginin tarifesi oldukça yumuşaktır. Bu nedenle artan oranlı vergi tarifesi nedeniyle, üst gelir gurubundaki mükelleflerin tasarrufları azalarak tüketim harcamaları artmaktadır. Yüksek gelirli mükelleflerin yüksek vergi ödemesi ve toplanan vergi gelirlerinin de tüm ülke vatandaşlarına eşit dağıtıldığı düşünülürse, olumsuz bir durum yok, fakat bu yıllarda vergi sistemindeki kanuni boşluklardan yararlanan büyük mükellefler vergiden kaçınmaya çalışmışlardır. Bu dönemde devlet yeni kurulmuş veya büyüme trendine girmiş mükellefler ile vergi konularında uzlaşma yoluna da gitmiştir, aslına bu dönem sıkı kontrol yıllarının başlangıcı olmuştur. Uzlaşma yoluna gidildiği için istenilen rakamlarda vergilerin toplanması mümkün olmamış ve vergi memurları şahsi uzlaşma yoluna da gitmeyi fırsat bilmişlerdir. Fakat devlet topladığı vergileri eşit şekilde vatandaşlarına dağıtmalı

veya topladığı vergilerin, gelirlerin dağılımında eşitsizliğin olmamasına dikkat etmeli idi. Bu dönemde fonksiyonel gelir dağılımı olumlu etkilenmiştir, kişisel gelir dağılımı fonksiyonel gelir dağılımı kadar olumlu sonuç göstermemiştir. Sektörel gelir dağılımı ise çok alt düzeyde kalmış ve bu konu bu dönemde işlenmemiştir. Bölgesel, coğrafi gelir dağılımı açısından bakılacak olursa, bütçeden yeterli kaynak ayrılmamış, fakat devlet bazı vergi borçları silinmesi yolu ile bu eşitsizliği aradan kaldırmaya çalışmıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı 19 Nisan 1999 tarihinde “Sovhos, Kolhosların ve zirai ürünlerin üretimi ile uğraşan diğer gerçek ve tüzel kişilerin vergi borçlarının silinmesine dair” fermanı imzalanmıştır. Fermanın içeriğine kısaca bakıldığında:

Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’na iletilsin:

- (i) Yürürlükte olan kanun vericilik belgelerinin “sovhosların, kolhosların ve zirai ürünlerin üretimi ile uğraşan diğer tüzel ve gerçek kişilerin vergi borçlarının silinmesine dair “ Azerbaycan Cumhuriyeti kanununa uygunlaştırılması için yapılan teklifler Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı’na sunulsun;
- (ii) Bakanlar Kurulu’nun ve uygun merkezi Belediye Kurumlarının olması gereken hukuki belgelerin aynı kanuna uygunlaştırılmasını temin etsin ve bu konuda Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Cumhurbaşkanı’na bilgi versin.
- (iii) Kendi yetki sınırları içinde “ Sovhosların, Kolhosların ve zirai ürünlerin üretimi ile uğraşan diğer gerçek ve tüzel kişilerin vergi borçlarının silinmesine dair “ Azerbaycan Cumhuriyeti kanununda diğer sorunlar halledilsin (Gurbanov, 2003: 54).

Aşağıdaki tabloya (Tablo 32) bakıldığında bordrolu çalışanların maaşlarından kesilen vergi oranlarının yıllar itibariyle arttığı ortadadır. 1995 yılında kesilen vergi toplam 317 milyar manat iken 1999 yılında bu rakam 670 milyar manat olmuştur. Aynı zamanda bu yıllarda bütçe dışı kurumlardan alınan vergi oranı ise tam tersi azalmış. Bu durum verginin çalışan insanlar üzerinde baskı oluşturduğunu ve gelir dağılımına olumsuz etki ettiğini söylemeye imkân vermektedir.

Tablo 32: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gelir Rakamları (milyar manat)

	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam Gelir	533	787	842	947	1139
1.Maaş bordrosu üzerinden alınan vergi toplamı	317	387	563	607	670
— Bütçe dışı kurumların payı	250	310	388	202	173
2.Devlet Bütçesinden yapılan transfer	174	299	279	340	462
3.Avrupa Birliğinden hibe	29	78	0	0	0
4.Diğer	13	23	0	0	7

Kaynak: Azerbaycan Sosyal Güvenlik Fonu ve İşçi Sendikaları Birliğinin verilerine göre hazırlanmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti vergi mevzuatının 101. maddesine göre gerçek kişilerin gelirleri aşağıdaki oranlarda vergilendirilir:

Tablo 33: Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan aylık gelirin miktarı	Verginin miktarı
100.000 manata kadar	Vergi alınmaz
100 001 – 600 000 manata kadar	100 000 manattan fazla olan tutarın %12'i
600 001 – 1 400 000 manata kadar	60 000 manat + 600 000 manattan fazla olan tutarın %20'i
1 400 001 – 3 000 000 manata kadar	220 000 manat + 1 400 000 manattan fazla olan tutarın %25'i
3 000 001 – 5 000 000 manata kadar	620 000 manat + 3 000 000 manattan fazla olan tutarın %30'u
5 000 000 manattan fazla olduğunda	1 220 000 manat + 5 000 000 manattan fazla olan tutarın %35'i

Kaynak: A.C. Vergi Mevzuatı

Yukarıda Tablo 33 aylık gelirden alınan vergi oranlarını göstermektedir. Bu dönemde insanlar ortalama 120-130 \$ aylık gelir elde etmekte ve elde ettikleri gelirden % 12 oranında kesinti yapılmaktaydı. Bu oran az gelir elde eden vatandaş için büyük olmakta ve kişisel gelir dağılımı aleyhine çalışmaktaydı. Aynı durum yıllık gelirden kesilen tutarlar için de geçerlidir. Aylık veya yıllık gelirden elde edilen gelirin kesintilerinin yüksek olması çalışanların da, işverenlerinde kayıt dışı işleme iş

yapmalarını teşvik etmektedir. Çalışanların maaşlarının aşağı düzeyde gösterilerek aradaki farkın elden alınması taraftarıdır. İşverenler ise bu yöntemle devlete ödemesi gereken maaş üzerindeki kesinti tutarından kaçmış oluyorlar. Her çalışan kişinin de kayıtlı olduğu söylenemez. Bu yöntemler son yıllarda Azerbaycan'da var olmaktadır.

Tablo 34: Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan yıllık gelirin miktarı	Verginin miktarı
1 200 000 manata kadar	Vergi alınmaz
1 200 001 – 7 200 000 manata kadar	1 200 000 manatın üzerindeki tutarın %12'i
7 200 001 – 16 800 000 manata kadar	720 000manat + 7 200 000 manatın üzerinde olan tutarın %20'i
16 800 001 – 36 000 000 manata kadar	2 640 000 manat + 16 800 000manatın üzerinde olan tutarın %25'i
36 000 001 – 60 000 000 manata kadar	7 440 000 + 36 000 000manatın üzerinde olan tutarın %30'u
60 000 manatın üzerinde	14 640 000manat + 60 000 000manatın üzerinde olan tutarın %35'i

Kaynak: A.C. Vergi Mevzuatı

Fakat sosyal yönlü muafiyet ve indirimleri de unutmamak lazımdır.

Gerçek kişilerin aşağıdaki gelirleri gelir vergisinden muaftır (Rehimov, 1996: 184):

- Takvim yılı içinde alınan hediye, maddi yardım ve miraslar: İlim, güzel sanatlar için verilen hediyeler, muhtaç olanlara belirli bir süre veya hayat kaydıyla yapılan yardımlar, Sosyal Sigorta Kurumu tarafından yapılan yardımlar, aile ferdinin ölümü sonucu kişilere kalan miraslar.
- Nafaka: Boşanma sonucu çocuk için (mahkemece boşananlardan her hangi birisine de nafaka verilmesini kararlaştırabilir) ayrılan ve ödenmesi gereken miktar da gelir vergisinden muaftır.
- Bütçe hesabına yapılan top yekûn ödeme veya maddi yardımlar;
- Doğal afetler ve diğer durumlarda alınan yardımlar: Doğal afetler sonucu (deprem, sel, gibi durumlar), bu afete maruz kalmış kişiler ve bu bölgede çalışan her statüdeki personeller gelir vergisinden muaftır.
- Direk zirai faaliyetlerden elde edilen gelirler: zirai faaliyet, arazide göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle bitki, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin üretimini

avlanması, avcıları ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bu şekilde faydalanmasını ifade eder. Teşvik amacıyla direk olarak zirai faaliyetle uğraşan kişiler gelir vergisinden muaftır.

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Piyango oyunlarından elde edilen gelirler;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emeklilik ile ilgili kanunda öngörülen ve ödenilen bütün emekli aylıkları;
- Asistanların, üniversite öğrencilerinin aldıkları burslar, diğer fonlardan alınan burslar;
- Gerçek kişilerin sahip olduğu emlakın satışından elde edilen gelir;
- Uluslararası ve ulusal yarışmalardan alınan primler: Spor yarışmalarına katılan sporculara ödenilen ödül ve ikramiyeler, bu yarışmalarda görevlendirilen hakem ve antrenörlere ödenen ödül ve ikramiyeler gelir vergisinden muaftır.
- Gerçek kişilerin yabancı ülkede çalışmaya gönderilmesiyle ilgili olarak onların devlet müesseseleri, idareleri ve teşkilatlarından döviz şeklinde elde edilen ücret tutarı vergiden muaf tutulmaktadır.

Vergi Mevzuatına göre aşağıda sayılanlar istisnadan yararlanmaktadır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Kahramanları: 19 Ocak 1990 yılında Sovyet ordusunun Bakü' ye saldırısı sonucu kahraman olanlar, 1988 yılından itibaren Ermenistan'la devam eden ve 1993 yılında barış umuduyla durdurulan savaş sırasında Milli Kahraman unvanı alan Azerbaycan Kahramanları gelir vergisinden muaftır.
- Eski SSCB kahramanları: 1945 yılında SSCB Almanya ile savaşı durumunda kahraman olanlar, o zaman SSCB üyesi olarak Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti de savaşa kendi insanlarını göndermişti.
- Devlet madalyasının her 3 derecesi ile ödüllendirilmiş olanlar: Azerbaycan Cumhuriyeti uygun gördüğü veya devlet madalyası alma şartlarına uyan kimselere devlet madalyası vermektedir. Verilen devlet madalyası derecelerine göre üçe bölünmüştür. Her üçüne de sahip olanlar bu haktan yararlanabilirler.

- Şehit olmuş veya sonradan vefat etmiş muhariplerin eşleri: 1945 yılındaki savaşta ve yakın zamanda Ermenistan'la yapılan savaşta şehit olmuş veya sonradan vefat etmiş savaş iştirakçıları.
- 1941- 1945 yıllarında arka cephede emeğine göre ödüllendirilmiş kişiler: O dönemde yapılan savaş ön saflarda yapılan savaşla beraber arka cephede yapılan işler de önemli idi, bunu savaş sonrası değerlendirmeler gösterdi ve bu işte emeği olanlar kişilerin de elde ettiği, edeceği gelirler de gelir vergisinden muaftır.
- 1990 yılının 20 Ocağında eski SSCB ordularının hücumu sonucunda şehit olmuş kişilerin eşleri (eğer eşler tekrar evlenmiş ise, bu gruba dâhil edilmemektedir).
- Afganistan'da ve başka bölgelerde bulunmuş askerler: Eskiden SSCB üyesi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de Sovyet ordusu dâhilinde Afganistan'da savaşmıştır. Bu bölgede ve bu gibi bölgelerde bulunmuş askerler de bu kapsama dâhil edilmiştir.
- Zorunlu göçmenler ve onlarla aynı statüye sahip durumda olan kimseler (Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Mecellesi, 2000: 88): 1988 senesinde Ermenistan'da yaşayan 800,000 Azeri Türkü bir gecede zorla ve işkence ile kendi topraklarından uzaklaştırıldı. Bu insanlar Azerbaycan topraklarında şu an bile çadırlarda ve vagonlarda yaşamaktadır. Vergiler Bakanlığı bu insanların gelirlerini gelir vergisinden muaf tutmuştur.

Gerçek kişinin birkaç konu üzerine vergi muafiyeti oldukça, o mükellefe muafiyetlerden biri, değerce en büyük olanı uygulanmaktadır.

Azerbaycan Vergi Mevzuatında ümitsiz, alınamayacak borçların silinmesi de yer almaktadır(Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Mecellesi, 2000:197):

- Eğer mal ve hizmetin sunulması aktivitelerin gerçekleştirilmesi ile ilgili gelir daha önce işletmecilik faaliyetlerinden elde edilen genel gelire dâhil edilmişse vergi ödeyicisi onlarla bağlı olan ümitsiz borç tutarını gelirden çıkarma hukukuna sahiptir,
- Ümitsiz borç tutarının gelirden çıkarılmasına vergi ödeyicisinin muhasebe kayıtlarında ümitsiz borç tutarının değeri olmayan borç gibi silindiği vakit izin verilir,
- Bankalar ve banka faaliyetlerinin ayrı ayrı çeşitlerini hayata geçiren diğer kredi kurumları Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Bankası'nın belirlediği yasaya uygun

şekilde aktiflerin değişmesine bağlı olarak özel ihtiyat onlarının yaratılmasına ait edilen tutarları gelirden çıkarma hukukuna sahiptirler.

Kurumlar vergisi genel olarak tüzel kişilerin kazançlarını vergilendirmektedir. Kurumlar vergisi mükellefiyeti söz konusu olan tüzel kişiler, aslında, ticari amaçlarını daha geniş imkânlarla geliştirmek için, kişilerin iktisadi olanaklarının bir kısmını veya tamamını birleştirmek suretiyle kurdukları ve hukuk düzenini de hak ve borçlara ehil saydığı ortaklıklardır (Eker, 1997: 189).

Azerbaycan'da faaliyette bulunan tam ve dar mükellef kurumlar Azerbaycan'da ve onun dışında elde ettikleri kurum kazançları üzerinden dar mükellef kurumlar ise, sadece Azerbaycan'da elde ettikleri kurum kazançları üzerinden vergilendirilmektedirler.

Kurumlar vergisi tek oranlı olup bu kanuna göre tespit edilen kurum kazancından % 27 oranında alınır. Bu oran yeni kurulmuş ülke için belki uygundur, 10 yıllık bir ülke için, gelir elde etmesi için uygundur denilebilir, ancak gelir dağılımı açısından özellikle sektörel ve bölgesel gelir dağılımı açısından olumsuzluk ortaya çıkaracaktır. Yeni kurulan ve genç olan işletmeler bu oran karşısında zorlanmış olabilir, ancak bunların yanında kurumsal işletmeler için bazı indirim ve muafiyetlerin de unutulmaması lazım.

Kurumlar vergisinde muafiyete tabi olan şirket ve kuruluşlar aşağıdakilerdir:

- Beden eğitimi ve spor kuruluşları, şirketlerin spor eğitimine ayrılan kısmı; Azerbaycan Cumhuriyeti dâhilinde beden eğitimi dersi veren kurumlar, aynı zamanda spor dallarına göre var olan kulüpler kurumlar vergisinden muaftır. Azerbaycan Cumhuriyeti spora çok önem verdiği için dolayı özellikle son yıllarda uluslar arası alanda alınan başarılar bunu kanıtlamaktadır, spora yatırım yapan sponsor olan kurum ve şirketlerin bu konu için harcamış oldukları miktar vergi dışında tutulmuştur. Bir spor ve idman müessesesinin beden eğitimi sayılabilmesi için beden terbiyesi teşkilatının, Gençler, İdman ve Turizm Bakanlığının yetkili organlarınca kabul edilmiş sayılması ve kayıtlarında mevcut olması gerekmektedir. Ayrıca, belirlenen amaç dışına çıkılarak belirli bir faaliyetlerde bulunulması durumunda muafiyet ortadan kalkmaktadır.
- Kültür kuruluşları, sanatın (resim, tiyatro, müzik, heykel, mimari) gelişmesine katkıda bulunan ve gelişmesine hizmet eden kurum ve kuruluşlar kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır.

- İşçilerinin % 50 –den fazlası sakatlardan oluşmuş olan şirketler,
- Akıl hastası olan kişilerin emeğini kullanan şirketler,
- Avukatlar birliği,
- Azerbaycan'ın dağlık illerinde yeni açılmış şirket işe başladığı andan itibaren 2 yıl vergi ödemekten muaftır ve üçüncü yıl vergi ödemesinin %50'sini ödemektedirler. Bu uygulama yatırımların artırılmasının teşviki ile ekonomik kalkınmanın sağlanmasına, bölgeler arası ekonomik ve sosyal dengesizliklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir vergi teşvik örneğidir. İlgili müessese ile sağlanan vergi avantajları yolu ile özel sektör yatırımlarının belirli alanlara kanalize edilmesi amaçlanır. Bölgesel olarak yatırımların eşitliğini sağlamak açısından devlet ve vergiler bakanlığı dağlık, az gelişmiş bölgelerde yapılan yatırımlar yatırım tarihinden itibaren ilk 2 yıl Kurumlar Vergisinden muaf tutulmuştur. Üçüncü yıl ise elde etmiş olduğu kazancın %50'ni, dördüncü yıldan itibaren ise kazancı tam olarak vergi kapsamındadır. Bu uygulama Türkiye'de uygulanmakta olan yatırım indirimi istisnasına benzemektedir.
- Gıda ürünleri yerel hammaddelerin kullanılması suretiyle diğer tüketim mallarının üretimini yapan kuruluşlar işe başladıkları tarihten itibaren 2 yıla kadar vergiden muafırlar,
- Kuruluşların köylere, işçilere yöneltmiş oldukları gelirleri de vergi dışındadır, sosyal yardım amaçlı olarak işçilere yapılan yardımlar, hizmetler vergi dışında tutulmuştur. Köy halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak için kurulan işletmeler bu kapsamdadır. İşletmelerin muafiyetten yararlanmaları bunların köylere, köy birliklerine ve köy belediyelerine ait olması halinde mümkündür. Tarım işletmeleri ortak ihtiyacı karşılamak amacıyla işletilen değirmenler, çamaşırhaneler, il sınırları içerisinde bulunan yolcu taşımacılığı bu kapsama girer.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun almış olduğu karara göre dernek ve vakıflar ve onlara ait iktisadi kuruluşların faaliyetlerini hayata geçirebilmeleri için onlara yöneltilen gelirin vergi dışı olduğu kabul edilmiştir (Rehimov, 1997: 192). Vakıflar, kazanç amacı gütmeksizin kamu hizmetlerine yönelik faaliyetlerde bulunmak üzere kurulurlar (Şenyüz, 1999: 298). Sonuçta sunulan hizmetlerle kamunun yükünün azaltılması sağlanmış olur.

C. Borç Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

1995 yılından itibaren Azerbaycan'da kullanılan dış borç tutarı artmaya başlamıştır, yani ilerleyen yıllarda ülkenin dış borç stoku ve dış borçların GSYİH içindeki payı yıllar itibariyle devamlı artış kaydetmiştir. İç borç alımı söz konusu olmamıştır.

Alınan dış borcu devlet ihracat gelirleri ile kapatmaya çalışmıştır, fakat alınan dış borç tutarı ihracat tutarlarını yıllar itibariyle geçmeye başlamış ve aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi 1998,1999 yıllarında dış borç/ ihracat gelirleri sırasıyla 114,4 % ve 107,4 % olmuşlardır (Tablo 35).

Tablo 35: Azerbaycan Dış Borç Alanında Gelişmeler

Yıllar	Toplam Dış Borç Miktarı (Miyon \$)	Kişi başına Dış Borç (\$)	Dış Borç/GSYİH (%)	Dış Borç/Ihracat Gelirleri (%)	Dış Borç/Bütçe Gelirleri (%)
1993	59,4	8,0	4,5	8,2	13,1
1994	71,6	9,5	4,4	10,9	29,7
1995	325,2	46,0	14,6	51,0	69,0
1996	416,0	53,9	13,1	65,9	71,7
1997	549,7	70,5	13,9	70,4	85,7
1998	693,4	91,2	16,9	114,4	115,5
1999	998,3	125,0	23,1	107,4	147,2
2000	1162,0	143,8	23,7	66,2	145,9

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı resmi saytı: www.maliyye.gov.az

Bu dönemin son yıllarında toplanan vergilerin dış borca gitmesi ve ayrıca dış borcu ödemek için vergilere ağırlık verilmesi fonksiyonel gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir. Kullanılan dış kaynaklar kısa vadeli ve yüksek faizli olmuştur ve bunun sonucunda da ülke dışına reel kaynak aktarımı olmuştur ve ülke içindeki paylaşılabilir gelir düzeyi gerilemiştir. Dış borçlanma girişimcilere negatif faizli kredi olarak yansımıştır ve bunun sonucunda da fonksiyonel dağılım emek aleyhine olmuştur.

Azerbaycan'da bu dönemde alınan kredilerin ve bankalar tarafından girişimcilere verilen kredilerin faiz oranları ülkenin gelişme, büyüme oranından yüksek olduğundan borçlar ülkenin ilerlemesine olumsuz etki yaratmakta idi. Bu durum ülkenin gelişimini engellemekle beraber, aynı zamanda kişi başına borç tutarını da durmadan artırmaktadır. Kişisel, bölgesel ve fonksiyonel gelir dağılımı olumsuz etkilenmekte, fakat sadece bazı sektörler dış borçtan payını almakta ve gelişim göstermekte idi. Bu sektörlerin başında petrol sanayisi gelmekteydi.

D. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

1997 yılına kadar eski bütçe sistemi devam etmiş ve gelir – gider sınıflandırılması olmamıştır, fakat 1997 yılında bütçe gelir- gider sınıflandırılmasına başlanmıştır. Basit bir sınıflandırma uygulaması niteliğinde olan bu sınıflandırmaya göre devlet bütçesinin gelirleri; vergi gelirleri, vergi dışı gelirler ve transferlerden oluşmaktadır. Kamu harcamalarının sınıflandırmasında ise tek bir sınıflandırmaya; idari sınıflandırmaya başvurulmuştur.

Bu dönemde ülkede uygulanmaya başlanmış olan istikrar ve sıkı para, kontrol politikası bütçe yönünden de kendi olumlu yönlerini göstermeye başlamıştır. Makroekonomik istikrar programlarıyla mali yapının da iyileştirilmesi ve bu amaçla kamu harcamalarının miktarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması ve sıkı para politikalarının uygulanması en önemli uygulamalar olmuştur. Kamu harcamaları ve gelirlerinin tek hesaptan yönetilmesi için 1997 yılında Maliye Bakanlığı nezdinde Hazine Departmanı kurulmuştur.

İlave olarak bu dönemde bütçe açığının Merkez Bankası'ndan emisyonla kapatılması uygulaması da 1996 yılında durdurularak, bütçe açığı iç ve dış borçlanma mekanizmaları ile kapatılmaya çalışılmıştır (Hacıyev, 2003: 32).

Yukarıda saydığımız politikalar sonucunda ülke mali dengesinde ve yapısında olumlu izlenimler olmaya başlamıştır. Özelleştirmeler işlemlerinin başlaması ve doğrudan yabancı sermayenin de ülkeye girmeye başlaması ülke para birimi olan Manatın da istikrarlı bir yapıya kavuşması sağlanmıştır.

Aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi makroekonomik istikrar programlarının sıkı bir şekilde uygulandığı 1995-1996 yıllarında bütçe giderleri/GSYİH oranı azaltılırken bütçe giderleriyle bütçe gelirleri arasında da dengenin sağlanmasına çalışılmıştır.

Tablo 36: Geçiş Sürecinin İkinci Aşamasında Bütçe Rakamlarındaki Değişim (%)

	Yıllar					
	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Bütçe Gelirleri/GSYİH	19,5	18,2	16,2	13,5	14,8	15,1
Bütçe Giderleri/GSYİH	20,1	17,6	18,6	15,4	17,3	16,2
Bütçe Dengesi/GSYİH	-0,6	-0,6	-2,4	-1,8	-2,4	-1,0

Kaynak: Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/index.shtml>; 20.04.2007) ve Azerbaycan Merkez Bankası, Dövlət Bütçesinin Esas Göstercileri, (http://www.nba.az/download/statistika/makroiqtisadi_g/dovlet_budgesi_esas_gosterici.pdf; 20.04.2007)

1995 yılından itibaren bütçe gelir ve giderleri azalmaya başlamıştır. Fakat giderlerin gelirlere nazaran az da olsa artış gösterdiği görülmektedir. Bütçe dengesi 1995 yılında -0,6 % olsa da 1997 yılında -2,4 % çıkmış, fakat 2000 yılında tekrar -1 % düşmüş durumdadır (Tablo 36).

Kişisel gelir dağılımı bu dönemde olumlu etkilenmiş ve bütçe giderleri içinde de maaş artışları sonucunda personel ücretleri artmaya başlamıştır. Sadece kamu kurumlarında değil, aynı zamanda özel sektörlerde de maaş artışları söz konusu olmuştur. Fonksiyonel gelir bölüşümü olumsuz etkilenmiş ve bütçeden eğitime, sağlığa, transfer harcamalarına ayrılan oran düşmüştür. Bölgesel ve sektörel harcamalar 1995 -2000 yılları arasında kontrol altında tutulmuş ve fazla bir oran değişikliğinin olduğu gözükmemektedir. Ancak yukarıda sayılanların yanı sıra kişisel gelir dağılımının olumlu yönde etkilendiği yazılmış olsa da, uluslararası kuruluşların raporları olumsuz durumların devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Bütçe politikasının yanlış yapılması ülkedeki vatandaşların yoksulluk oranının artmasına ve vatandaşların hak ettiği gelirin devlet tarafından tahsis edilmemesi insanların fakirleşmesine ortam yaratmaktadır.

Aşağıdaki tabloda ülkedeki yoksulluk oranları yazılmıştır. Hane olarak bakıldığında % 61,5 nüfusun fakir oldu gözükmemektedir, fakat bu oranın % 20,4-ü ise daha çok fakirdir. Ülkedeki hanelerin % 12,6- lık kısmı aşırı gıda yoksulluğu çekmektedir. Bakü'de ise durum biraz daha iyidir ve oranları ülke geneline göre kıyaslandığında refah seviyesinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. Genelde

esas ekonominin Bakü'de olduğu ve para kazanmak için nüfusun başkente akın ettiği bilinmektedir, fakat tabloda Bakü dışındaki bölgelerdeki hanelerin durumunun Bakü'deki hanelerden daha iyi olduğu gözükmektedir. Bakü dışındaki gıda bulmada aşırı yoksulluk oranı % 10,8-dir. Mecburi göçkünlerin ise durumu daha kötüdür ve savaş sonrası evlerinden göçkün durumuna düşmüş vatandaşların % 74,5-i fakirlik içindedir. Bu oranın % 37,5-i ise daha da fakirdir. Bu vatandaşların % 20,9-luk kısmı gıda bulmada aşırı zorluk çekmektedirler (Tablo 37).

Tablo 37: Azerbaycan'da Hane halkına Göre Yoksulluk Oranı

	Çok fakir	Fakir	Fakir olmayan	Gıda fakirliği	Gıdada aşırı fakirlik yaşayanlar
Ülkedeki Tüm Evler	20,4	61,5	38,5	24,3	12,6
Bakü	19,6	59,6	40,4	23,9	12,2
Bakü dışında	16,80	59,30	40,70	21,90	10,8
Mecburi göçkünler	37,5	74,5	25,5	35,1	20,9
Ülkedeki Şahıslar	23,80	68,10	31,90	27,60	14,4
Bakü	24,90	67,00	33,0	28,20	14,7
Bakü dışında	19,70	66,00	34,00	25,10	12,6
Mecburi göçkünler	40,1	79,2	20,8	38,1	22,8

Kaynak: IMF Report 2000

Tablo 37'de aynı zamanda ülkedeki şahısların yoksulluk durumuna göz atma imkânı vardır. Şahıslar haneye göre daha kötü durumdadırlar ve fakirlik ve gıda bulmadaki zorluk oranları daha yüksektir. Bakü'deki şahısların durumu, Bakü

dışındaki şahısların durumu ve mecburi göçkünlerin durumu hanelerdeki gibi oranlama aynıdır, yani Bakü'deki şahısların % 67-i fakir ise, Bakü dışındaki şahısların % 66-ı ve mecburi göçkünlerin de % 79,2-i fakirdir. Mecburi göçkünlerin % 22,8-i şahıs olarak gıda bulmada çok zorluk çekmektedirler. Bu oranlar ülkedeki hane halkı bazında veya şahıslar bazında gelir dağılımının olumsuz oranlarda olduğunu göstermektedir.

Tablo 38: 1995- 1999 yılları arasında Azerbaycan Sosyal Güvenlik Gider Rakamları (milyar manat)

	1995	1996	1997	1998	1999
Toplam Gider	533	795	844	947	1139
1.Emeklilere	195	366	422	528	695
— Yaşlılara	159	290	348	473	638
—Çalışan emeklilere	36	76	74	55	57
2.Çocuk parası	55	39	17	9	8
3.Çocuk izni	7	9	6	9	9
4.Bedava dinlenme sunma	11	17	15	15	15
5.Hasta izni	11	18	19	21	19
6.Cenaze parası	0	2	1	6	10
7.Ev giderlerine katkı (elektrik, su, gaz)	--	---	25	50	38
8. Diğer tazmin ve giderler	241	308	321	290	319
- 16 yaş altı çocuklar	138	169	167	163	169
- Emeklilere	99	131	141	117	136
- Savaş gazilerine	13	36	18	19	26

Kaynak: Azerbaycan Sosyal Güvenlik Fonu ve İşçi Sendikaları Birliğinin verilerine göre hazırlanmıştır.

Tablo 38'de bütçeden sosyal yönlü harcamalara yapılan ödenekler, transferler incelenmiştir. 1995 yılında bütçeden sosyal yönlü harcamalar için 174 milyar Manat ayrılmış ise, 1999 yılında bu rakam 462 milyar Manata çıkmış durumdadır. Bu artan rakamın büyük kısmı da emeklilik maaşlarına gittiği görülmektedir. Bütçeden ayrılan bu tutarlar gelir dağılımına olumlu etki etmiştir.

3. 2000 Yılı ve Sonrası

Azerbaycan ekonomisinin 2001 sonrası yıllarını büyüme yılları olarak adlandırmanın nedeni, söz konusu üçüncü dönemde ülke ekonomisinin her geçen sene giderek büyüyen bir ekonomi niteliğine sahip olmasına dayanmaktadır. İncelenen bir önceki dönemde yakalanmış makro iktisadi istikrar bu dönemde de devam etmiş, daha önceleri yapılan anlaşmaların sonuçları ekonomik ortama dinamiklik kazandırmış, doğrudan yabancı sermayeyle beraber yerli sermaye de devreye girmiştir. Bu dönemde hedeflenen amaçlar genel olarak aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- İktisadi büyümenin ivme kazanarak devam ettirilmesi ve iktisat politikalarının güçlendirilmesi;
- Elde edilen gelişme düzeyine göre iktisat politikalarının sosyal yönünün ve buna bağlı olarak sosyal refah düzeyinin artırılması;
- Enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve kapasitenin artırılması;
- Enerji sektörünün hızla gelişmesi sonucu elde edilen kaynakların diğer sektörlerle yönlendirilmesi;
- İkinci Devlet Özelleştirme Programı'nın yürürlüğe konması (Aras, 2005:27).

Azerbaycan hükümetinin uluslar arası kurumlarla yaptığı görüşmeler sonucunda hazırladığı orta vadeli yeni faaliyet programı ile refah düzeyinin artırılması amaçlanmıştır. Dolayısıyla, bu aşamada uygulanacak iktisat politikası ile daha çok petrol sektörü dışındaki alanların geliştirilmesi hedeflenmiştir.

İktisadi kalkınma stratejisinin yakın perspektifte temel amacı; yapılan iktisadi düzenlemelerin derinleştirilerek çağdaş piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişim eğilimi temelinde ülkenin iktisadi sisteminin yeni kalkınma seviyesine geçmesinin sağlanması olmuştur.

Ekonomik kalkınmanın sağlanması, yeni işyerlerinin açılması, halkın gelir düzeyinin artırılması ile hayat standartlarının yükseltilmesi doğrultusunda çok önemli tedbirlerin hayata geçirilmesi amacıyla 2001 yılında kabul edilen "2003- 2005 Yıllarında Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı" uygulanmıştır. Programda yer alan faaliyetler çerçevesinde Azerbaycan'da yoksulluğun ortadan kaldırılması ve ekonomide kalkınmanın sağlanması için gerekli projelerin gerçekleştirilmesi için 3 milyar ABD hacminde sermayenin yatırılması

planlanmıştır. Temmuz 2001'de IMF Yönetim Kurulu "Azerbaycan'da Yoksulluğun Azaltılması ve Ekonomik Kalkınma Üzere Devlet Programı(YAİİDP)"nı onaylayarak bu program çerçevesinde Azerbaycan'a yaklaşık 100 milyon ABD doları tutarında kredi ayırmıştır (Musayev, 2007 :225).

Azerbaycan'da yoksulluğun azaltılması programının hayata geçirilmesini zaruri kılan sebepler olmuştur. Zira Dünya Bankası'nın verilerine göre, Azerbaycan'da halkın %40-50'sinin günlük geliri bu dönemde 1 ABD Doları'ndan aşağı olmuştur. Buna karşın yapılan başka bir hesaplama göre asgari geçim için yaklaşık 86 ABD Doları gerekmiştir. Bir işçinin ortalama aylık geliri ise 64,4 ABD Doları olmuştur. Bu da Azerbaycan'da halkın önemli bir kısmının bahis konusu dönemde yoksulluk seviyesinde yaşadığını göstermektedir (Eldaroğlu, 2001:3).

YAİİDP'de yapılması planlanan sosyo-ekonomik politikaların esaslarını aşağıdaki gibi özetlenebilir (YAİİDP, 2001:167):

- Gelir elde etme koşullarının artırılması için uygun ortamın yaratılması;
- Makro-iktisadi istikrarın devam ettirilmesi;
- Sağlık ve eğitim hizmetleri üzre kalitenin artırılması ve bu hizmetlerden yararlanma olanaklarının iyileştirilmesi;
- Enfrastrukturun iyileştirilmesi;
- Sosyal Savunma Sisteminde reformlar gerçekleştirerek toplumda ihtiyaç içinde bulunan kesimlerin daha etkin korunması;
- Ermenistan ile savaşta toprakları işgal edilmiş toplum kesiminin yaşam düzeyinin iyileştirilmesi.

A. Harcama Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Bu dönemde Azerbaycan gelişme aşamasına geçmiştir ve özellikle de petrol ülkesi olan Azerbaycan petrol fiyatlarının da yukarı çıkmasıyla, Gerçekleştirmek istediği projeleri hayata geçirebilmiştir. Aşağıdaki tabloda ülkenin kamuya ayırdığı harcamalar hesaplanarak yazıya dökülmüştür. 2000 yılından itibaren kamu harcamaları her yıl geçtikçe devamlı artış göstermiştir. Beş sene içinde personele verilen maaşlar üç kat artış göstermiştir ve gelir dağılımına olumlu etki etmiştir (Tablo 39).

Tablo 39’da, 2002 yılına kadar tarıma ayrılan tutar her zaman düşük kalmış ve bölgelerde gelir dağılımını olumsuz etkilemiş ve kamu harcamalarında tarım yeterli payı alamamıştır. Bakü dışındaki vatandaşların genellikle tarımla uğraştığını varsayarsak, tarıma ayrılan tutarın azlığı devletin gelirinden bu bölgelerde yaşayanların hak ettiği miktarları alamadığı ve gelir dağılımını da olumsuz etkilediği görülmektedir. 2000- 2005 yılları arasında en çok artan tutar askeri harcamalarda olmuştur, Azerbaycan Ermenistan ile savaş durumunda olduğu için askeri harcamaları bu beş yıl içinde 4 kat artırmıştır. Bu durum gelirin dağılımına olumsuz etki etmiştir, ancak savaş durumunu göz önünde bulundurulursa, devletin askeri harcamaları da kısması beklenemez.

Tablo 39: 2000- 2005 Döneminde Azerbaycan’da Kamu Harcamaları (Mrd. AZM)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Toplam Harcama	3819,8	4037,5	4658,8	6172,7	7510,7	10703,4
Personel Ücreti	214,1	256,0	300,5	385,1	513,0	679,3
Tarımın gelişmesine	170,1	170,8	226,6	268,2	306	482,3
Diğer Harcamalar	1209,1	1213,6	1357,1	1969,8	2474,6	3388,8
İktisadi devlet yatırımları	3,2	3,1	13,7	64,2	142,3	242,2
Adliye Sistemine	372,1	427,4	472,8	602,8	779,6	1031,80
Askeri harcamalar	485,10	532,9	604,6	679,6	870,6	1439,5
Eğitim Harcamaları	46,7	47,1	57,1	83,1	100,2	144,1
Sağlık Harcamaları	204,70	210,1	224,1	276,6	367,5	576,3
Kültür ve sanata	102,7	109,9	116,6	155,3	190,9	252,9
Devlet borç ve faizi	169,2	195,7	158,8	102,5	86,1	127,6
Sanayi, petrol ve gaz aramasına	146,1	140,2	175,8	515,5	497,6	814
Sosyal Güvenlik Harcamaları	696,7	730,7	951,1	1070,0	1182,3	1524,6

Kaynak: İbadoğlu Q., Ehmedov İ., Mehdiyev A., Resulov F., “Bütçe İşi” , Hazar Üniversitesi yayını, Bakü, 2006.

Not: 2000 yılından 01/ 01/ 2006 tarihine kadar olan dönemde Azerbaycan Manatı Amerikan Dolarına karşın ortalama olarak 4350- 4450 arasında değişmiştir (Örneğin: 1 USD = 4400 manat).

Avrupa Birliği ile anlaşma gereği adliye sisteminin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi için kamudan ayrılan pay üç katı bulmuştur. 2000 yılında adliye sistemi için ayrılan tutar 372 mrd. Manat (85 milyon USD) iken, 2005 yılında bu tutar 1032 mrd. Manat (235 milyon USD) olmuştur. Sosyal güvenlik ve teminata ayrılan tutar

2,5 kat artmıştır ve emekli maaşları bu dönemde en az iki kat zam görmüştür. Eğitim ve sağlık harcamalarının da en az iki kat arttığı görülmektedir. Bu dönem kamu harcamaları gelir dağılımını genelde olumlu etkilemiştir ve ülke gelişimini sürdürmüştür.

2006 yılının başından itibaren Azerbaycan Manatı reform yaşamıştır ve yenilenen paralar ile manatın değeri de artmıştır. 2005 yılında 1 USD ortalama 4400 Manat olurken, 2006 yılının başından itibaren 1 USD ortalama 0,80 Yeni Azerbaycan Manatı olmuştur. Aşağıdaki tablo, Tablo 40 Yeni Azerbaycan Manatına göre hazırlanmıştır.

2005 yılında genel kamu harcamaları toplamı 10703 mrd.Manat (2430 milyon USD) gerçekleşirken, 2006 yılında bu tutar 3790 milyon Manat (4 737 500 000 USD) olmuştur. Yaklaşık iki kat artış olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, bunun esas sebebi petrol fiyatlarındaki artış olmuştur. 2006 yılında bütçeden en yüksek tutarı, bir önceki seneye nazaran faiz artışına göre askeri harcamalar almıştır. 2007 yılında da aynı durum söz konusudur ve harcamalar bir önceki yıla göre en az % 66 artmıştır. Devlet İstatistik Komitesi rakamlarına göre, 2007 yılında devlet gerçekleştirmek istediği hizmetlerin % 90- nı gerçekleştirmiş durumdadır (Tablo 39 ve 40).

Petrol sanayisine ve inşaaata (özellikle devlet tarafından yapılan kavşak ve köprüler) ayrılan tutar 2007 yılında 2006 yılına kıyasla %218 artış göstermiştir. Ama aynı yılda devlet gelişmeye ihtiyacı olan ve daha önceki yıllarda az pay alan tarıma önem vermiştir ve tutarı %185 oranında artırmıştır. En az tutar iktisadi faaliyetlere ayrılmıştır ve bu faaliyetler tarım alanlarında uğraşanlar için kredi imkânlarını (kurulan kurum Argolizing adlanmaktadır), işletme, iş yeri veya fabrika kuranlara da maddi destek veya teşvik veren kurum (İşverenlere Yardım Fonu adlanmaktadır) vasıtasıyla kanalize edilmektedir. Emekliler ve sosyal güvenlik üçüncü sırayı almıştır artışla sıralamasında ve 2006, 2007 yıllarını gelirin dağılımı konusunda hükümet başarılı olmuştur (Tablo 40).

**Tablo 40: 2006- 2007 Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları
(Milyon Manat)**

	2006 gerçekl eşen	2007 yılı				2006 İle kıyaslama		
		tahmin	gerçekl eşen	fark	faiz	fark	faiz	
HARCAMALARIN TOPLAMI	3.790,1	6.314,9	6.058,5	-256,4	95,9	2.268,4	159,9	
<i>DETAYLI:</i>								
1	Genel Devlet Hizmetleri	403,1	514,9	469,1	-45,8	91,1	66,0	116,4
2	Savunma	640,7	812,9	812,3	-0,6	99,9	171,6	126,8
3	Adliye Sistemi	278,7	473,0	431,1	-41,9	91,1	152,4	154,7
4	Eğitim	479,1	757,7	722,0	-35,7	95,3	242,9	150,7
5	Sağlık	162,0	278,8	257,2	-21,6	92,3	95,2	158,8
6	Sosial Güvenlik ve Teminat	341,5	612,8	594,8	-18,0	97,1	253,3	174,2
7	Kültür ve Sanat	67,1	98,8	95,3	-3,5	96,5	28,2	142,0
8	Ev giderleri(elektirik, ısıtma, su, gaz)	61,5	92,3	91,9	-0,4	99,6	30,4	149,4
9	Tarım, orman, balıkçılık ve çevre temizliği	132,4	258,0	245,6	-12,4	95,2	113,2	185,5
10	Sanayi, inşaat ve verimli petrol ve gaz aramaları	882,9	1.944,7	1.931,4	-13,3	99,3	1.048,5	218,8
11	Ulaştırma ve iletişim	82,8	69,6	68,5	-1,1	98,4	-14,3	82,7
12	İktisadi faaliyet	87,3	12,9	11,1	-1,8	86,0	-76,2	12,7
13	Öncelikli bölümlere ait olmayan hizmetler	171,0	388,5	328,2	-60,3	84,5	157,2	191,9

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi resmi web saytı, www.azstat.org

Aşağıdaki tablodan (Tablo 41) 2007 yılı ve 2008 yılı kamu harcamaları kıyaslama yolu ile incelenmeye çalışılmıştır, fakat 2008 yılı rakamlarından sadece ilk 9 aylık veriler vardır. Bu sebepten dolayı da 2007 yılının da 9 aylık verilerini dikkate alarak kıyaslama yapılacaktır. Görüldüğü gibi, hükümet 2008 yılında 2007 yılına nazaran bütçede ve harcamalarda iki kat artış yapmayı hedeflemiştir. Fakat 2008 yılının ilk dokuz ayında hedeflenen 7876,9 milyon Manata ulaşılmıştır ve 1157,4 milyon manat farkla 6719,2 Milyon manat harcama gerçekleşmiştir. 2008 yılında dikkat çeken nokta iktisadi faaliyete ayrılan tutarın % 1288 artmasıdır. Hükümet 2008 yılında Agrolizing ve İşverenlere Destek Fonu vasıtasıyla tarımı ve bölgelerdeki istihdam artırıcı işyerlerinin açılmasını istemiş ve bu konular için devlet tarafından ayrılan tutarı yüksek tutmuştur. İletişime ayrılan tutar her zaman az olmuştur ve özellikle internet kullanım oranının da az olması bununla bağlantılıdır. 2007 ve 2008 yılında eğitime ayrılan tutar genel olarak az olmuştur ve hükümetin eğitime daha çok katkı sağlanması beklenirken bu az miktarda kalmış ve devletin elde ettiği gelirden vatandaşlar eğitim anlamında beklenen dağılımı alamamıştır. Devlet esas gelirini petrolden elde etmektedir, gelen gelirin diğer sanayi kollarının da gelişmesine dağılımında da sıkıntı olmuş ve sektörler gelir dağılımı anlamında eşit gelir alamamışlardır. En büyük payı harcamalardan inşaat almıştır ve 2008 yılında 9 aylık harcama için inşaata 2895 milyon manat ayrılmıştır. 2007 ve 2008 yılında İnşaata ayrılan tutar genellikle şehirlerarası yolların, şehirci köprü ve kavşakların yapımına harcanmıştır. Ancak harcamalar verimli kullanılmamıştır ve gelir dağılımında vatandaşların refah seviyesine olumlu etki edebilecek miktarlar verimsiz harcanmıştır. Özellikle yapılan harcamalar dünya seviyesindeki harcamalar ile kıyaslandığında tutar olarak yüksek kalmıştır ve şeffaflık göz ardı edilmiştir. Savunma harcamaları yine yüksek tutulmuştur ve bunun da sebebi Ermenilerin Azerbaycan topraklarını işgal etmesidir.

Ayrıca 2007 senesinde ülke Cumhurbaşkanı tarafından imzalanan kanunlarla kamu kurumlarında çalışanların, eğitim ve öğretimde çalışanların, bilimle uğraşanların maaşlarına ve mecburi yerinden kovulmuşların aldıkları devlet desteklerine en az %25 en fazla da % 50 olmak üzere zamlar yapılmıştır. Ayrıca, hükümet mecburi göçkünlerin hayat şartlarının iyileştirilmesi için 2007 yılında 154 milyon manat harcamıştır (Tablo 41).

Tablo 41: 2007- 2008 Yılları İlk Dokuz Aylık Döneminde Azerbaycan'da Kamu Harcamaları (Milyon Manat)

	2007 gerçek leşen	2008 yılı				2007 ile kıyaslama		
		Tahmin	gerçekleşen	fark	faiz	fark	faiz	
HARCAMALARIN TOPLAMI	3.985,9	7.876,9	6.719,2	-1157,4	85,3	2.733,3	168,6	
<i>DETAYLI:</i>								
1	Genel Devlet Hizmetleri	321,3	623,5	460,4	-163,1	78,8	139,1	143,3
2	Savunma	544,4	951,0	675,0	-276,0	71,0	130,6	124,0
3	Adliye Sistemi	242,2	438,3	327,7	-110,6	74,8	85,5	135,3
4	Eğitim	493,0	839,0	600,9	-238,1	71,6	107,9	121,9
5	Sağlık	148,9	288,3	205,0	-83,3	71,1	56,1	137,7
6	Sosyal Güvenlik ve Teminat	459,6	624,3	617,5	-6,8	98,9	157,9	134,4
7	Kültür ve Sanat	62,7	110,7	90,6	-20,1	81,8	27,9	144,5
8	Ev giderleri(elektirk, ısıtma, su, gaz)	53,7	111,8	100,9	-10,9	90,3	47,2	187,9
9	Tarım, orman, balıkçılık ve çevre temizliği	153,0	222,1	199,3	-22,8	89,7	46,3	130,3
10	Sanayi, inşaat ve verimli petrol ve gaz aramaları	1292,4	2895,6	2967,1	71,5	102,5	1674,7	229,6
11	Ulaştırma ve iletişim	51,4	66,7	57,0	-9,7	85,5	5,6	110,9
12	İktisadi faaliyet	10,3	199,0	132,7	-66,3	66,7	122,4	1288,3
13	Öncelikli bölümlere ait olmayan hizmetler	153,0	506,3	285,1	-221,2	56,3	132,1	186,3

Kaynak: Azerbaycan Maliye Bakanlığı resmi web sitesi (www.maliyye.gov.az)

2008 yılında devlet bütçesinin harcamalarının toplamı 8518,9 milyon manat, gelirleri ise 7 392,5 milyon manat olması planlaştırılmıştı. Harcamaların toplamı bir önceki yıla kıyasla % 34,7 artırılmış durumdaydı. 2008 yılında harcamalar kişi başına 1000 manat artım olacak şekilde hesaplanmıştır (İbadoğlu, Mehdiyev, Ağayev 2008: 7).

Aşağıdaki Tablo 42'de Azerbaycan Devletinin 2008 yılında harcamalardaki hedef tuttuğu rakamlar gözükmektedir. Bu rakamlar kısa ve özet halde gözden geçirilmiştir.

Genel devlet harcamalarına 2008 yılında 748 milyon 264 bin manat ayrılmış durumdadır. Bu tutarın en büyük kısmını (258 milyon manat) yerel yönetimler (valilik, belediye,,,,), ikinci en büyük kısmı (195 milyon manat) devlet borcuna ve faizlerine, üçüncü en büyük kısmı (192 milyon manat) ise Nahçıvan Muhtar Respublikasının bütçesine merkezi devlet tarafından yapılan yardımdır.

Savunma harcamaları toplam bütçenin % 12- ni teşkil etmektedir ve 1019,8 milyon manat olması planlaştırılmıştır. Savaş durumunda olan Azerbaycan ordusunun hem teknik ve hem de askeri bakımdan güçlendirmesi için bu yüksek tutar ayrılmış durumdadır. Bu tutar savunma ile ilgili olan 3 bakanlık (Savunma Bakanlığı, Milli Tehlikesizlik Bakanlığı ve Savunma Sanayisi Bakanlığı) , bir hizmet (Devle Sınır Hizmeti) ve bir kurum (Gönüllü Askeri Vatanserverlik Teknik Spor Kurumu) arasında paylaşılmaktadır. Savunma harcamalarında en büyük tutarı 788 milyon manat ile Savunma Bakanlığı almaktadır (Tablo 42).

Adliye Sistemine 2008 yılında 502 milyon manat ayrılmıştır ve bu tutar genel harcamaların % 5,9 -a denk gelmektedir. Sistem içine Anayasa mahkemesi, mahkeme organları, savcılıklar, iktisadi ve askeri mahkemeler dâhildir.

Eğitim ve öğretime ayrılan tutar 974 milyon manat olmuş ve bu tutar genel harcamaların toplamının % 11,4-e denk gelmektedir. Bu tutarın büyük bir kısmı, yani 576 milyon manatı (% 59,1) ilk ve orta öğretim için harcanmaktadır. Geri kalan tutar ise sırayla yüksek eğitime, anaokullara, meslek liselerine ve liselere ve son olarak da devletin kontrolünde olan özel okullara (internat) ayrılmaktadır. Bu oranlar eskiden (Sovyet eğitimi zamanı) eğitimine ayrılan tutarlara yaklaşmak üzere devam etmektedir. Bağımsız olan Azerbaycan zor günler geçirerek eğitime yeterli katkı yapamamıştır ve bu son yıllarda bu katkıyı yapmaya başlamıştır.

Sağlık sektörü için ayrılan tutar 332 milyon manat ve oran olarak da % 3,9-dir. Bu sektöre ayrılan tutarın % 55,6 –i (185 milyon manat) hastanelere ayrılmış, ikinci en büyük kısmı ise polikliniklere (52 milyon manat) almıştır. Ülkede sağlık işletmelerini sadece Sağlık Banklığı değil, aynı zamanda bakanlık dışında 6 devlet kurumu da sağlık işlemleri yürütmektedir. Fakat bütçeden sağlık sektörüne ayrılan tutarın en büyük kısmı Sağlık Bakanlığına verilmektedir. Toplam sağlık sektörüne ayrılan tutarın % 59-u bu sektörde çalışanların maaşlarına gitmektedir (Tablo 42).

2008 yılında sosyal güvenlik ve teminata ayrılan tutar 741,1 milyon manat planda olmuştur ve bu tutar geçen sene ile kıyaslandığında % 20,9 artış demektir. Bu tutarın % 97,3 –i sosyal güvenlik sistemine, geri kalanı ise sosyal teminata

harcanacaktır. Aile ve çocukları, yaşlı ve engellileri ve emeklileri düşünen bir güvenlik ve teminat sistemi işlemektedir.

Kültür ve Sanata ayrılan tutar 130,2 milyon manat olmuş, bu rakam bir önceki seneye göre % 31,5 artmış durumdadır. Kültür ve sanatla beraber kütüphanelerin, müzelerin, tiyatroların, kültür sarayların iyileştirilmesi ve yenilerinin inşa edilmesi planda tutulmuştur.

Ailelerin oturdukları dairede aylık sabit olan giderlerine (elektrik, telefon, su ve gaz gibi) devletin katkısı olmaktadır. Hükümet bu katkı için 2008 yılı için 120,4 milyon manat ayırmıştır. Evlerin, hastanelerin ve okulların ısıtılması ile uğraşan kuruma, suyun teminatı ile uğraşan kuruma, evlerinden savaş sonrası kovulmuş insanların genel giderlerine katkı sağlayan kurumlara bu tutardan pay verilmektedir.

Köy işleri, Orman işleri, Balıkçılık, Ovçuluk ve Çevreyi koruma güdelerlerine 2008 yılında 267,4 milyon manat ayrılması planlaştırılmıştır. Tarım Bakanlığı, Devlet Su İşleri ve Ekolojiya ve Tabii Servetler Bakanlığı bütçeden ayrılan bu tutarın esas hissesini yönetmekle yetkilidirler.

2007 yılında olduğu gibi 2008 yılında da harcamalardan en büyük payı, 2838,6 milyon manatla “sanayi, inşaat ve verimli kazılar” bölümü almıştır, bu tutar harcamaların toplamının % 33,3-ne denk gelmektedir. 2007 yılına kıyasla bu tutar 2008-de % 46 oranında artırılmış durumdadır. Bu bölümün isminin geniş olmasına rağmen esas payı inşaat almaktadır. İnşaat bu bölüme ayrılan tutarın % 99,8 almaktadır, geri kalan kısım ise verimli kazılara gitmektedir. İnşaat harcamalarının 852 milyon manatı Devlet Şehir Planlama ve Mimarlık Kurumuna verilmiştir. Ancak inşaat harcamaları içindeki en büyük payı 603 milyon manatla ulaştırma projeleri almıştır. Enerji sanayisi inşasına da 415 milyon manat harcanmıştır. Ayrıca sosyal yönlü olan projelere (okulların, sağlık hastanelerinin, kültür tesislerinin ve spor tesislerinin inşaatı) 683 milyon manat ayrılmış ve gelirden vatandaşların olumlu anlamda pay alması da sağlanmıştır.

Ayrıca, Azerbaycan petrol ülkesi olduğu için devlet tarafından kurulan Azerbaycan Devlet Neft Fonu vardır ve bu fonun da kendi bütçesi vardır. 2008 yılı için Fonun gelirleri 3 609 361 bin manat, harcamaları ise 1 680 853 bin manat planlaştırılmıştır. 2008 yılı için GSMH içinde fonun ağırlığı % 11,5 –dir (İbadoğlu, Mehdiyev, Agayev 2008: 71).

Tablo 42: 2008 yılında Devletin Gerçekleştirmek İstedığı Kamu Harcamaları

2008	2008 yılı için gerçekleşmesi beklenen (Milyon manat)
Harcamaların Toplamı	8518,9
<i>DETAYLI:</i>	
Genel Devlet Hizmetleri	748,26
Savunma	1019,8
Adliye Sistemi	501,7
Eğitim	973,8
Sağlık	332,0
Sosyal Güvenlik ve Teminat	741,1
Kültür ve Sanat	130,2
Ev giderleri(elektirk, ısıtma, su, gaz)	120,4
Tarım, orman, balıkçılık ve çevre temizliği	267,4
Sanayi, inşaat ve verimli petrol ve gaz aramaları	2838,6
Ulaştırma ve iletişim	77,5
İktisadi faaliyet	165,5
Öncelikli bölümlere ait olmayan hizmetler	602,6

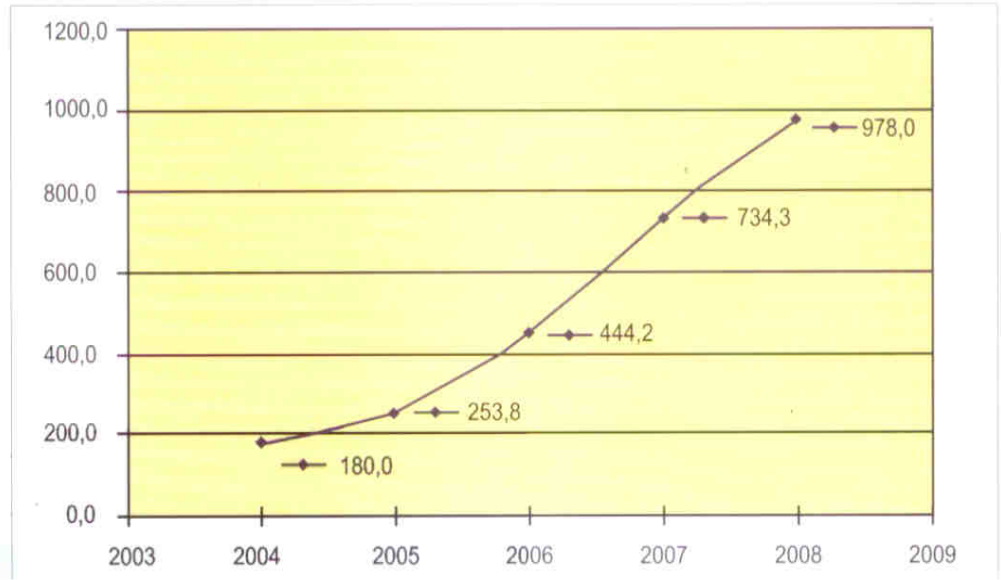
Kaynak: : İbadoğlu Q., Mehdiyev A., Agayev R., Vatandaşın Bütçe Beledçisi , İktisadi Tedgigatlar Merkezi, Bakü, 2008 Kitabı'ndan derlenerek hazırlanmıştır.

Fonun gelirinin % 64,4- ü devlet bütçesine (sosyal yönlü harcamalar için verilmektedir), ülkenin kuzey bölgesinin su ile temini için çekilecek boru hatları için % 12,6- ı, Bakü- Tiflis- Kars demiryolu çekilmesi için % 5,28- i ve geri kalanı da savaş durumundan dolayı kendi evlerinden göçkün durumuna düşmüş vatandaşların yaşam düzeylerinin iyileştirilmesine ve Azerbaycan gençlerinin yurtdışında eğitimi için harcanacaktır. Hesaplamalara göre 2008 yılı sonunda Fonun bütçesi 1 792 256 bin manat fazla verecektir.

2008 yılının ilk dokuz ayının verileri elde mevcuttur. Azerbaycan Maliye Bakanlığının verilerine göre, ilk dokuz ayda 7876,6 milyon manat kamu harcaması yapılması gerekirdi, yapılan plana göre, fakat 6719,2 milyon manatlık harcama yapılmış ve plan % 85,3 yerine getirilebilmiştir. Bu veriler 2007 yılı ile kıyaslandığında % 68,6 artıştan sözedilebilmektedir.

Şekil 8, kişi başına düşen harcamaların yıllar itibariyle artışını göstermektedir.

Şekil 8: Azerbaycan'da Kişi Başına Düşen Kamu Harcamaları Tutarları

Kaynak: Azerbaycan Milli Bank ve İstatistika Kurumunun verilerine göre tarafımızdan hazırlanmıştır.

Şekilde de görüldüğü gibi 2004 yılından itibaren kişi başına düşen harcama tutarlarında artış olmaya başlamış ve 2007 yılında petrol fiyatlarındaki artışla beraber bütçeden ayrılan harcamalar üst düzeye çıkmıştır. 2006 yılından 2008 yılına gelindiğinde kişi başına düşen harcamalarda iki kat artış olmuştur.

B. Vergi Politikasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisi

Azerbaycan vergi sistemine önemli değişiklikler getiren yeni Vergi Kanunu 11.07.2000 tarihinde kabul edilmiş, 01.01.2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve en son olarak da 6 Kasım 2007- de vergi kanunlarında değişiklikler yapılarak gününüzde uygulanmaktadır. Bu kanunla, daha önce farklı yasal düzenlemelerde yer alan bazı vergiler yülürlükten tamamen kaldırılmış ya da üzerinde bir takım değişiklikler yapılmıştır. Kanununun vergi sistemine en önemli katkılarından biri, çeşitli yasal düzenlemelerde yer alan ve uygulanan vergi türlerini tek çatı altında toplaması, başka bir ifadeyle vergi mevzuatındaki dağınıklığa son vermesi olmuştur (Musayev, 2007:250).

Azerbaycan Vergi Kanunu'nun vergi sisteminde oluşturduğu önemli değişikliklerin başında 3. maddede yer alan vergilemenin dört temel ilkesi olmuştur. Buna göre vergilemenin; genellik, eşitlik, uygunluk ve iktisadilik ilkeleri doğrultusunda yapılacağı kanuni zorunluluk haline getirilmiştir. Kanunun 4. maddesi ise, uygulanacak vergi türlerini aşağıdaki kategorilere ayırmıştır (Azerbaycan Vergi Kanunu, Md. 4.):

- devlet vergileri,
- özerk cumhuriyet vergileri,
- yerel vergiler.

Devlet vergileri, ülke genelinde aynı oranda uygulanan ve doğrudan devlet bütçesine aktarılan vergilerdir. Devlet vergilerine aşağıdaki vergi türleri dâhildir (Azerbaycan Vergi Kanunu, Md. 6):

- gelir vergisi,
- kurumlar vergisi (belediyelere ait işletmeler hariç),
- katma değer vergisi,
- özel tüketim (aksiz) vergisi,
- tüzel kişilerden alınan emlak vergisi,
- tüzel kişilerden alınan toprak vergisi,
- yol vergisi,

- maden vergisi (belediye sınırları içerisindeki inşaat ve inşaat malzemelerinin üretiminde kullanılan yeraltı kaynaklardan alınan maden vergisi hariç),
- basit usulde alınan gelir vergisi (“sadeleştirilmiş sistem üzere vergi”).

Özerk cumhuriyet vergileri, bu kanunla belirlenen ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti yasalarınca da benimsenen ve Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti’nde tahsil edilen (yol vergisi hariç) devlet vergilerinden oluşmaktadır (Azerbaycan Vergi Kanunu, Md. 7).

2000’li yıllarda petrol fiyatlarında yükselme başladı ve bu yükselme ile birlikte kamu harcamaları da olumlu etkilendi. Bu yıllarda GSYİH –ki artışla beraber, devlet bütçesinde de artışlar oldu. Bu artışlara vergilerden toplanan tutarlar da etki etmiş durumdadır.

Tablo 43: Azerbaycan’da 2001- 2008 Yılları Arası Vergi Gelirleri (%)

	Yıllar							
	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Vergi Gelirleri/ Bütçe Gelirleri	89,1	89,3	79,0	75,0	75,7	69,9	74,23	67,70
Vergi Gelirleri/ Bütçe Giderleri	86,2	87,0	78,1	75,4	72,8	71,5	69,30	58,74
Vergi/Gelirleri GSYİH	13,1	13,4	13,5	13,5	13,1	15,3	15,69	13,16

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi ve Azerbaycan Milli Bankası’nın Yıllık Raporları (www.azstat.org, www.nba.az)’deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

1990’lı yılların sonuna doğru önceki yıllara göre azalan vergi gelirleri/ bütçe gelirleri oranı 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla %89,1 ve %89,3 olarak gerçekleşerek oldukça yüksek düzeye ulaşmıştır. 2003-2006 döneminde ise bu oran yeniden düşüşe geçmiştir. Vergi gelirleri/bütçe gelirleri oranı 2003’te %79,0, 2004’te %75,0, 2005’te %75,7 ve 2006’da %69,9 olarak gerçekleşmiştir (Musayev 2007: 254). 2007 yılında bu oran tekrar yükselmiş ve %74,23 olmuş, fakat 2008 yılında son on yılın en düşük seviyesine inmiştir ve % 67,70 olmuştur. Bu durum bütçede her geçen yıl artışların söz konusu olmasına rağmen 2008 yılında vergi gelirlerinin bütçe gelirleri içindeki payının az olması, devletin bütçe gelirleri vatandaşlara yüklenmediğini göstermektedir ve gelişen ekonomi ile beraber, vergi yükündeki hafifleme gelir dağılımı yönünden olumlu bir etki yaratmaktadır. Çünkü gelişen

ekonomi ile beraber kişi başına düşen gelir artmakta, fakat alınan vergi miktarları azalmaktadır (Tablo 43).

Vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı da bu yıllarda azalma eğilimi göstermiştir. Vergi gelirleri/bütçe giderleri oranı 2001'de %86,1, 2002'de %87,0, 2003'de %78,1, 2004'te %75,4, 2005'te %72,8, 2006'da %71,5, 2007'de %69,30 ve 2008 yılında % 58.74 olarak gerçekleşmiştir. Bu durumu son yıllarda hükümetin bütçe giderlerini karşılamada vergi dışı diğer araçlara yöneldiği şeklinde yorumlamak mümkündür. Bunun da en önemli kaynağı petrol gelirleri olmuştur. Tabii bir ülke olarak baktığımızda gelirlerin büyük kısmının petrol gelirine bağlı olması tehlikelidir, fakat konumuz olan gelir dağılımı açısından olumlu gelişmedir (Tablo 43).

Vergi gelirleri/GSYİH oranını incelediğimizde ise bu oranın ikinci dönemin son yıllarına göre az da olsa artış gösterdiğini görmekteyiz. 2001- 2005 döneminde %13,1, %13,5 aralığında değişen oran 2006 yılında %15,6'ya ve 2007 yılında ise % 15,96-a yükselmiştir. Fakat 2008 yılında tekraren aşağıya yönelik inişe geçmiş ve % 13,16 olmuştur (Tablo 43).

Birçok ülkede olduğu gibi Azerbaycan Vergi Sisteminde de vergilendirilecek gelir yıllık olarak hesaplanır. Son olarak Azerbaycan Vergi Sistemi 6 Kasım 2007 tarihinde değiştirilmiş ve son hali aşağıdaki gibidir:

Azerbaycan Cumhuriyeti vergi mevzuatının 101. maddesine göre gerçek kişilerin gelirleri aşağıdaki oranlarda vergilendirilir:

Tablo 44: Önceki Kanuna Göre Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan aylık gelirin miktarı	Verginin miktarı
100.000 manata kadar	Vergi alınmaz
100 001 – 600 000 manata kadar	100 000 manattan fazla olan tutarın %12'i
600 001 – 1 400 000 manata kadar	60 000 manat + 600 000 manattan fazla olan tutarın %20'i
1 400 001 – 3 000 000 manata kadar	220 000 manat + 1 400 000 manattan fazla olan tutarın %25'i
3 000 001 – 5 000 000 manata kadar	620 000 manat + 3 000 000 manattan fazla olan tutarın %30'u
5 000 000 manattan fazla olduğunda	1 220 000 manat + 5 000 000 manattan fazla olan tutarın %35'i

Kaynak: A.C. Vergi Mevzuatı

Yukarıdaki tabloda eski para birimine göre hesaplama yapılmaktaydı, yani o dönemde USD olarak 100000 manat, 25 USD değerindeydi. Fakat daha sonra değerlendirilen para Yeni Azerbaycan Manatı adını almış idi ve ilk yıllarında 1000 manat

üzerinden olan hesaplama daha sonra 2000 manata çıkarılmıştır. 2000 manat ise günümüzde ortalama 2400 USD etmektedir. 2007 yılının sonunda uygulanmaya başlanan bu vergi oranları vatandaşların gelirinden tasarruf etmesine olanak sağlamıştır ve kişisel gelir dağılımı açısından olumlu durumu ortaya çıkarmıştır. Diğer bir taraftan da Azerbaycan'da aylık 2000 manat alanların sayısının çok az olduğunu düşünülürse, kesilecek vergi oranında artışın olduğu anlaşılmaktadır. Eskiden en alt düzey için vergi alınmaz iken, şimdi % 14 oranındaki vergiden kaçış yoktur (Tablo 44).

Tablo 45: 7 Kasım 2007 yılından İtibaren Aylık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan aylık gelirin miktarı	Verginin miktarı
4000 2000 manata kadar	14 faiz
4000 2000 manattan fazla olduğunda	440 280 manat + 4000 2000 manattan fazla olan tutarın 35 faizi

Kaynak: A.C. Vergi Mevzuatı

Ayrıca bu oranlar sermaye kazançlarını artırdığı için fonksiyonel gelir dağılımı lehine gelişme olmuştur ve vatandaşların sosyal refahının yükselmesine hizmet etmiştir.

Aşağıda, Tablo 46'da ise yıllık gelirden alınan gelir vergisi oranları görülmektedir. Bu oranlar eski para birimine göre hesaplanmış ve oranlar yüksek kalarak kişilerin gelir dağılımını olumsuz etkilemekte idi, fakat 2007 yılında alınan kararlar kişisel gelir dağılımı olumlu etkilenmiş ve kişilerin gelirini tasarruf etmesine olanak sağlanmıştır.

Tablo 47'ye biraz daha detaylı bakılırsa, yıllık 30000 \$ kazanan birisinin gelirinden % 14 kesilmesi kanuna bağlanmış ve bu aylık 2500 \$-a tekabül eder. Azerbaycan vatandaşlarının büyük çoğunluğunun aylık geliri 2500 \$ aşmadığına göre, genellikle vatandaşlardan % 14 kesinti uygulanmaktadır denebilir. Her iki tablo ile şu sonuç ortaya çıkmaktadır. Eskiden de, şimdi de az kazanan bu kanunla olumsuz etkilenmiştir ve gelir dağılımından olumsuz etkilenmiştir. Fakat nüfus içindeki bu oran az olduğundan, genelde bu kanun ile gelir dağılımı olumlu etkilenmiştir. Çünkü eskiden % 12- nin üstüne denk gelen kazananlar daha çok

olduğundan ve % 20-ler ve üstünde vergi ödediklerinden gelirleri olumsuz etkilenmekteydi. Fakat bu kanunla nüfusun büyük çoğunluğu % 14 vergi ödeme noktasına getirilmiştir. Ayrıca eskiden var olan kanuna göre belli bir kazanç elde edenler vergiden muaf idiler. Bu kanundan yararlananlar, gelirlerini işverenle karşılıklı anlaşarak vergi alınmayacak tutarın içinde tutmaya çalışmışlardır ve bu durum da kayıtdışılığı artırmıştır.

Tablo 46: Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan yıllık gelirin miktarı	Verginin miktarı
1 200 000 manata kadar	Vergi alınmaz
1 200 001 – 7 200 000 manata kadar	1 200 000 manatın üzerindeki tutarın %12'i
7 200 001 – 16 800 000 manata kadar	720 000 manat + 7 200 000 manatın üzerinde olan tutarın %20'i
16 800 001 – 36 000 000 manata kadar	2 640 000 manat + 16 800 000 manatın üzerinde olan tutarın %25'i
36 000 001 – 60 000 000 manata kadar	7 440 000 + 36 000 000 manatın üzerinde olan tutarın %30'u
60 000 manatın üzerinde	14 640 000 manat + 60 000 000 manatın üzerinde olan tutarın %35'i

Kaynak: A.C. Vergi Mevzuatı

Tablo 47: 2007 yılı Sonundan İtibaren Yıllık Gelirden Alınan Gelir Vergisi Oranları

Vergi alınan yıllık gelirin miktarı	Verginin miktarı
12000 24000 manata kadar	14 faiz
12000 24000 manattan fazla olunca	1680 3360 manat + 12000 24000 manattan fazla olan tutarın 35 faizi

Kaynak: www.taxes.gov.az

Vergi sisteminde ayrıca kişilere yönelik indirim ve teşvikler mevcuttur. Bu teşvik ve indirimleri aşağıda incelenmiştir.

Gerçek kişilerin aşağıdaki gelirleri gelir vergisinden muaftır (Azerbaycan Vergi Mevzuatı, www.taxes.gov.az):

- Takvim yılı içinde alınan hediye, maddi yardım ve miraslar: Mirasın 20000 manata kadar olan kısmı, Hediye ve maddi yardımda 1000

manata kadar olan kısmı, yalnız birinci dereceli aile üzlerinden alınan hediye ve maddi yardımın tümü muaftır.

- Nafaka: Boşanma sonucu çocuk için (mahkemece boşananlardan her hangi birisine de nafaka verilmesini kararlaştırabilir) ayrılan ve ödenmesi gereken miktar da gelir vergisinden muaftır.
- Bütçe hesabına yapılan top yekûn ödeme veya maddi yardımlar;
- Doğal afetler ve diğer durumlarda alınan yardımlar: Doğal afetler sonucu (deprem, sel, gibi durumlar), bu afete maruz kalmış kişiler ve bu bölgede çalışan her statüdeki personeller gelir vergisinden muaftır.
- Direk zirai faaliyetlerden elde edilen gelirler: zirai faaliyet, arazide göl ve nehirlerde, ekim, dikim, bakım, üretme, yetiştirme ve ıslah yollarıyla veyahut doğrudan doğruya tabiattan istifade etmek suretiyle bitki, orman, hayvan, balık ve bunların mahsullerinin üretimini avlanması, avcılar ve yetiştiricileri tarafından muhafazasını, taşınmasını, satılmasını veya bu mahsullerden sair bu şekilde faydalanmasını ifade eder. Teşvik amacıyla direk olarak zirai faaliyetle uğraşan kişiler gelir vergisinden muaftır.
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Piyango oyunlarından elde edilen gelirler;
- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin emeklilik ile ilgili kanunda öngörülen ve ödenilen bütün emekli aylıkları;
- Asistanların, üniversite öğrencilerinin aldıkları burslar, diğer fonlardan alınan burslar;
- Gerçek kişilerin yabancı ülkede çalışmaya gönderilmesiyle ilgili olarak onların devlet müesseseleri, idareleri ve teşkilatlarından döviz şeklinde elde edilen ücret tutarı vergiden muaf tutulmaktadır.

Vergi Mevzuatına göre aşağıda sayılanlar istisnadan yararlanmaktadırlar (Azerbaycan Vergi Mevzuatı, www.taxes.gov.az):

- Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Milli Kahramanları:19 Ocak 1990 yılında Sovyet ordusunun Baku'ye saldırısı sonucu kahraman olanlar, 1988 yılından itibaren Ermenistan'la devam eden, Eski SSCB kahramanları: 1945 yılında SSCB Almanya ile savaşı durumunda kahraman olanlar ve 1993 yılında barış umuduyla durdurulan savaş

sırasında Milli Kahraman unvanı alan Azerbaycan Kahramanlarının aylık geliri 400 manat azaltılarak gelir vergisine tabi olurlar.

- Devlet madalyasının her 3 derecesi ile ödüllendirilmiş olanlar: Azerbaycan Cumhuriyeti uygun gördüğü veya devlet madalyası alma şartlarına uyan kimselere devlet madalyası vermektedir. Verilen devlet madalyası derecelerine göre üçe bölünmüştür. Her üçüne de sahip olanlar bu haktan yararlanabilirler.
- Şehit olmuş veya sonradan vefat etmiş muhariplerin eşleri: 1945 yılında olmuş savaşta ve yakın zamanda Ermenistan'la yapılan savaşta şehit olmuş veya sonradan vefat etmiş savaş iştikakçıları, 1941–1945 yıllarında arka cephede emeğine göre ödüllendirilmiş kişiler: O dönemde yapılan savaş ön saflarda yapılan savaşla beraber arka cephede yapılan işler de önemli idi, bunu savaş sonrası değerlendirmeler gösterdi ve bu işte emeği olanlar kişilerin de elde ettiği, edeceği gelirler de gelir vergisinden muaftır, 1990 yılının 20 Ocağında eski SSCB ordularının hücumu sonucunda şehit olmuş kişilerin eşleri (eğer eşler tekrar evlenmiş ise, bu gruba dâhil edilmemektedir), Afganistan'da ve başka bölgelerde bulunmuş askerler: Eskiden SSCB üyesi olarak Azerbaycan Cumhuriyeti'nde de Sovyet ordusu dâhilinde Afganistan'da savaşmıştır. Bu bölgede ve bu gibi bölgelerde bulunmuş askerler de bu kapsama dâhil edilmiştir, Zorunlu göçmenler ve onlarla aynı statüye sahip durumda olan kimseler: 1988 senesinde Ermenistan'da yaşayan 800,000 Azeri–Türkü bir gecede zorla ve işkence ile kendi topraklarından uzaklaştırıldı. Bu insanlar Azerbaycan topraklarında şu an bile çadırlarda ve vagonlarda yaşamaktadır. Vergiler Bakanlığı bu insanların aylık gelirlerinden 50 manat düşülerek geri kalanı için gelir vergisi uygulanmaktadır.

Yabancı döviz şeklinde elde edilen gelir Merkez Bankasının o gün için belirlediği döviz kuruna ve kanununa göre hesaplanmaktadır.

Azerbaycan Vergi Mevzuatında ümitsiz, alınamayacak borçların silinmesi de yer almaktadır.

Yukarıda yazılan vergi indirim ve teşvikleri kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımının olumlu etkilemektedir ve sosyal yönü ağırlıklı olan indirim ve muafiyetler içermesi kanuna bağlanmıştır.

6 Kasım 2007 tarihinden itibaren kurumlar vergisi tek oranlı olup bu kanuna göre tespit edilen kurum kazancından % 22 oranında alınır. Eski orana göre % 5 indirim yapılmış durumdadır. Özellikle bütçesinin esas hissesini petrol gelirlerinden elde eden ve son yıllarda artan petrol gelirlerini de dikkate alırsak bu oranın en fazla % 20 oranında olması gerekebilirdi. Bu rakamın % 20 olmasını petrol geliri yüksek olan ülkelerdeki pratikten yola çıkarak söylemekteyiz. Bu oranın yüksek kalması fonksiyonel, bölgesel ve sektörel gelir dağılımlarını olumsuz etkilemektedir. Özellikle bölgesel gelir dağılımı en çok etkilenen dağılımların arasındadır.

Kurumlar vergisinde muafiyete tabi olan şirket ve kuruluşlar aşağıdakilerdir:

- Hayır kurumları,
- Sivil toplum kuruluşlarının aldıkları karşılıksız yardımlar ve üyelik hakları,
- Kültür kuruluşları, sanatın (resim, tiyatro, müzik, heykel, mimari) gelişmesine katkıda bulunan ve gelişmesine hizmet eden kurum ve kuruluşlar kurumlar vergisinden muaf tutulmaktadır.
- Uluslararası ve hükümetler arası kurumların gelirleri,
- Devlet kurumlarının, yerel devlet organlarının gelirleri,
- Azerbaycan Cumhuriyet Milli Bankının ve Devlet Petrol Fonunun gelirleri,
- Alınmış sigorta hakları, İşçilerinin % 50 –den fazlası sakatlardan oluşmuş olan şirketler (Azerbaycan Vergi Kanunları; www.taxes.gov.az).

Eski kanuna göre kurumlar vergisindeki istisna ve muafiyetler azaltılmıştır ve sosyal yönlü indirimler kesintiye uğramıştır. Bu durum fonksiyonel gelir dağılımının aleyhine olmuştur.

Tablo 48: 2000- 2004 Yılları Arasında Bütçeye Girmiş Olan Vergi Gelirleri
(Mrd. Manat)

Vergi ve diğer ödemeler	2000	2001	2002	2003	2004
KDV	954,20	1266,40	1674,40	2048,60	2263,50
Aksizlerden gelirler	112,20	554,60	433,30	335,20	362,20
Gelir vergisi	629,60	588,20	739,10	891,50	1117,20
Maden vergisi	251,80	237,50	250,10	283,50	489,20
Toprak vergisi	33,40	52,10	44,00	56,60	70,70
Kurumlar vergisi	469,90	473,60	548,30	752,10	1107,90
Devlet harcı ve diğer	589,60	326,30	316,90	1048,70	1244,80
Toplam	3040,70	3498,70	4006,10	5416,20	6655,50

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi resmi web sitesine istinaden hazırlanmıştır,

(http://www.azstat.org/statinfo/finance/az/020_1.shtml)

Tablo 48’de görüldüğü gibi dolaylı vergilerden, özellikle de KDV’den devlet gelir elde etmeye çalışmış ve KDV olarak devlet tarafından elde edilen gelir yıllar itibariyle artış göstermiştir. Bu durum kişilerin gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir. Gelir ve kurumlar vergisinden de yıllar itibariyle yüksek yüzdelerle gelir elde eden devlet kişilerin tasarruf etmesini olumsuz etkilemiş ve bu durum da dolayısıyla kişisel gelir dağılımını aleyhine etki etmiştir. Harçlar ve diğer dolaylı vergilerde 2003 ve 2004 yıllarında önemli derecede artışlar olmuş, devlet dolaylı yolla vatandaştan para toplama yoluna giderek, gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir.

Tablo 49: 2005- 2008 Yılları Arasında Toplanan Vergi Tutarları (bin AZN)

Vergi ve diğer ödenişler	2005	2006	2007	2008
Katma Değer Vergisi	346 057,5	400 539,2	669 648,9	1 169 893,6
Aksizlerden elde edilen gelir	121 249,6	164 047,2	330 585,1	395 810,5
Gelir vergisi	356 957,5	1 375 561,6	2 459 184,6	2 863 950,2
Maden vergisi	53 540,1	100 201,6	123 233,1	147 749,5
Toprak vergisi	15 267,9	18 820,5	27 288,3	30 789,7
Emlak vergisi	40 436,3	56 253,6	72 759,6	113 225,5
Kurumlar vergisi	319 211,9	412 250,3	596 596,9	637 800,2
Maaş üzerinden alınan vergi	313 659,7	407 294,8	17 144,1	27 365,6
Devlet harcı	35 666,5	33 500,2	48 106,2	65 654,5
Yol vergisi	9 023,4	10 338,9	154 649,0	234 455,8
Basitleştirilmiş vergi	18 824,8	29 694,4	4 549 258,9	198 990,5
Toplam	1 629 895,2	3 008 502,3	9 048 454,7	5 885 685,6

Kaynak: Azerbaycan Vergiler Bakanlığı resmi sayına bakılarak hazırlanmıştır
(www.taxes.gov.az)

Katma Değer Vergisi toplaması 2007 yılına kadar normal artış oranlarında olmuştur, fakat 2008 yılında toplanan KDV miktarı 2007 yılına nazaran % 75 artış göstermiştir ve bu rakam dolaylı vergiler açısından vatandaşların gelirine olumsuz etki etmiştir. Gelir vergisi 2006 yılında 2005 yılına kıyasla 3 kata yakın artmıştır. Bu durumu şu şekilde açıklamak mümkündür: Devletin denetimi zayıf idi ve az vergi toplanmaktaydı, ya da kanunlardaki boşluklardan yararlanarak gelir elde

edenler vergi ödememekteydi veya toplanması gerekenlerden vergi alınamamaktaydı. Çünkü bu kadar artış bir senede normal artış değildir ve bu durum sadece devletin gelir dağılımına büyük derecede olumsuz etki yaptığına işaretler veya belirtildiği üzere, vatandaşlar daha önceki yıllarda vermesi gerekenden az vergi vermekte idiler, devletin eskiden göz yumduğu sahalardan da vergi alınması söz konusudur. Bu durumda gelir dağılımına olumsuz etkiden söz edilememektedir (Tablo 49).

Kurumlar vergisinden elde edilen gelir artış oranı yıllar göre uygun şekilde artış göstermektedir. Diğer dikkat çeken bir nokta ise, 2005 yılında devlet tarafından maaş üzerinden elde edilen gelir 313 659,7 bin manat iken, 2008 yılında bu tutar 27 365,6 bin manat olmuştur. Bu rakamlar, devletin kişilerin gelirlerinden direkt olarak aldığı tutarlardaki düşüşü göstermekte ve kişisel gelir dağılımına direkt olarak olumlu etki etmektedir (Tablo 49).

C. Borç Politikasının Gelir Dağılımına Etkisi

2000'li yıllarda hükümet dış borç miktarını artırmıştır, fakat petrol fiyatının artmasından ve dışarıya satılan petrol miktarı da artınca elde edilen ihracat gelirleri daha çok artmış ve dolayısıyla da GSYİH da alınan borç oranına göre daha fazla artmıştır. 2000 yılında %23,7 olan dış borç/GSYİH oranı 2006 yılında %9,9'a, %66,2 olan dış borç/ihracat gelirleri oranı ise %30,9'a gerilemiştir. Ayrıca, aşağıdaki tablodan da görüldüğü gibi, 2001 yılında %152,6 olan dış borç/bütçe gelirleri oranı da 2006 yılında %45,4'e kadar azalmıştır. Bu olumlu gelişmelerin yanında kişi başına düşen dış borç tutarı yıllar itibariyle artmış ve 2000 yılında 143,8 \$ olan kişi başına borç, 2006 yılında 232,5 \$ olmuştur (Tablo 50).

Tablo 50: Azerbaycan Dış Borç Alanında Gelişmeler(2000- 2006)

Yıllar	Toplam Dış Borç Miktarı (Milyon \$)	Kişi başına Dış Borç (\$)	Dış Borç/GS YİH (%)	Dış Borç/Ihracat Gelirleri (%)	Dış Borç/Bütçe Gelirleri (%)
2000	1162,0	143,8	23,7	66,2	145,9
2001	1280,0	157,2	23,1	55,3	152,6
2002	1350,0	164,6	22,1	62,3	144,3
2003	1575,0	190,5	22,0	60,8	126,6
2004	1588,0	191,0	18,6	43,9	100,8
2005	1650,5	207,0	12,9	39,4	74,8
2006	1972,0	232,5	9,9	30,9	45,4

Kaynak: (http://www.pfmc.az/cl2_fmcc/files/2005/06/28/150849983_0.pdf; 02.05.2006) ve Xarici Borc, (Musayev 2007: 240) ve Azerbaycan Maliye Bakanlığı (http://www.maliyye.gov.az/download/Xarici_Dovlet_Borcu/charts_az_i_2006.pdf; 02.05.2006)' deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

2005 yılı sonrasında Azerbaycan ekonomisi daha önceki yıllarında görülmemiş bir gelişme göstermeye başladı. Yukarıda da belirtildiği gibi, bunun esas sebebi artan petrol gelirlerinden elde edilen gelirin ekonomiye yansımaya başlaması ile oldu. Aşağıdaki tabloda 2005 yılı sonrası dış borç durumu detaylı incelenmiştir.

2005 yılında dış borç toplamı 1 milyar 650 milyon dolar iken, 2008 yılında bu rakam 3 milyar doları aşmış ve artış oranı % 80-ni aşmıştır. Dört yıl için bu artış rakamının yüksek olduğunu söylenebilir. Fakat artan borç tutarına bakmayarak borç tutarının GSYİH içindeki yeri faiz olarak aşağıya düşmüştür, 2005 yılında % 12,7- iken, 2008 yılında % 6,4 olmuştur. Bu rakamlar büyüyen ülke ekonomisi dış borç tutarını olumlu şekilde erittiğini göstermektedir. Fakat kişi başına dış borç tutarının da 344,9 USD- ye çıkması da olumlu gelişme olarak gösterilemez (Tablo 51).

Detaylı olarak tabloya bakıldığında gelir dağılımı açısından borçlanmanın etkilerini görebilmek mümkündür. 2005 yılında alınan borçlardan 111,9 milyon USD- si tarım ve sulamaya ayrılmış, 2008 yılına geldiğimizde ise bu rakam 230,9 milyon USD olmuş ve sektörel ve bölgesel dağılımında olumlu gelişme olmuştur (Tablo 51). Üç yılda 2 katına yakın artan bu harcamalar tarımın gelişimine ve özellikle nüfusun iş için Bakü'de yoğunlaşmasının karşısının alınmasına hizmet etmiştir. Bakü, Sumgayıt ve Gence şehirleri dışındaki şehirler genellikle tarım ile uğraşmaktadır. Bu gelişme de diğer bölgelerin gelişmesi sağlanacaktır ve diğer bölgedeki vatandaşların da dağılımdan olumlu etkilemesi söz konusu olacaktır.

Yol inşası da bölgelerin gelişimi açısından önemlidir, çünkü eski Sovyet sisteminden kalan Bakü'ye bağlanan yollar kullanım açısından uygun değildi ve bu da bölgelerdeki yatırımları olumsuz etkiliyordu. Yolların inşası adına yapılan borçlanma ile bölgelere gidişi kolaylaştırmış ve bölgelerdeki yatırımları artırmıştır. Yol inşasına 2008 yılına kadar son üç sende 2,5 katına yakın artan oranlarda para ayrılmış ve 2008 yılında ayrılan rakam 659 milyon USD olmuştur. Ancak yol inşasında özellikle kilometre başına dünya standartlarında olan maliyetin üstünde harcamaların yapılması, halkın bu tutardan daha fazla hizmet alınmasını olumsuz etkilemiştir.

**Tablo 51: Azərbaycan Dış Borcunun (2005- 2008) göstergeleri
(Milyon Amerikan Doları)**

	2005		2006		2007		2008	
I. TOPLAM KREDİ TUTARI	1650,5		1972,0		2441,9		3001,1	
GSYİH'YA FAİZ ORANI	12,7 %		9,9 %		8,2 %		6,4 %	
KİŞİ BAŞINA DİŞ BORÇ	196,5 USD		232,5 USD		283,9		344,9 USD	
II. KREDİLERİN DAĞILIMI:		%		%		%		%
1. Ekonomi gelişimi için kullanılan krediler	393,2	23,9	394,1	20,0	372,6	15,3	344,9	11,5
— Uluslar arası Para Fonu	164,6	10,0	135,0	6,8	100,6	4,1	78,9	2,6
— Dünya bankası	228,6	13,9	259,1	13,1	272,0	11,2	266,0	10,8
2. Yatırım projelerine verilen krediler	1257,3	76,1	1577,9	80,0	2069,3	84,7	2656,2	88,5
— Elektrik enerjisi sektörüne	548,8	33,3	738,1	37,4	870,6	35,7	1194,9	39,82
— Tarım ve sulama	111,9	6,8	141,0	7,1	185,4	7,6	230,9	7,69
— Yol inşası ve ulaştırma	243,1	14,7	317,7	16,1	467,0	19,1	659,9	21,99
— Kimya sektörü	42,9	2,6	34,6	1,8	36,7	1,5	45,7	1,52
— Petrol ve gaz sektörü	28,1	1,7	26,7	1,4	153,9	6,3	183,9	6,13
— Savaştan azan olmuş bölgelerin inşamsı	35,8	2,2	39,7	2,0	54,7	2,2	58,4	1,95
— Sosyal işler	126,6	7,7	157,8	8,0	180,9	7,4	195,6	6,52
— Diğer sahalar	120,1	7,2	122,4	6,2	120,1	4,9	56,8	1,89
III. Bu Yıl Kullanılan Kredi Tutarı	281,8		350,3		441,2		697,0	
IV. Bu yıl Dış Borca Ödenen giderler	125,6		136,3		170,5		286,3	
—Esas borç	103,9		97,2		102,2		214,0	
—Faizler	21,7		39,0		68,3		72,3	
—Aynı zamanda								
<i>Bütçeden</i>	14,6		26,3		61,7		117,9	
<i>Dünya Bankasına ödenen tutar</i>			37,2		36,5		21,9	

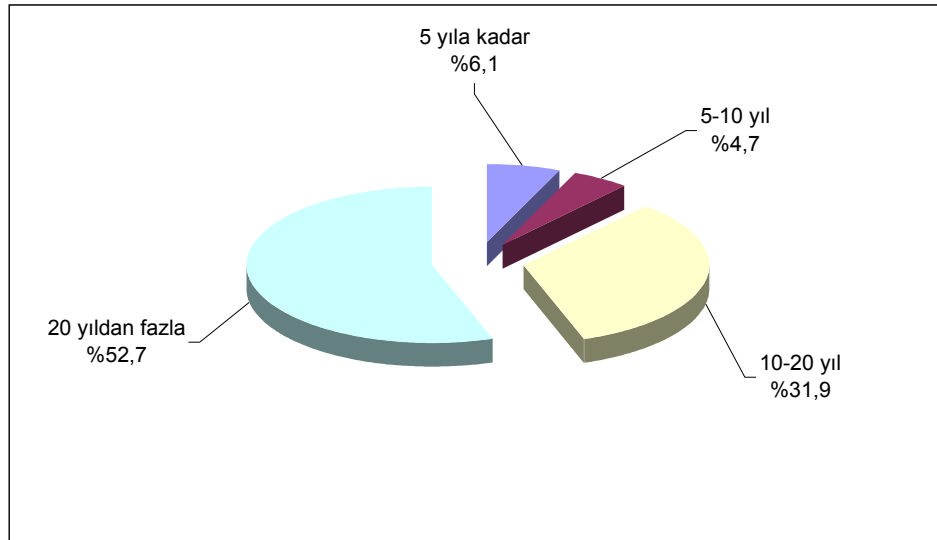
Kaynak: Azərbaycan Maliye Bakanlığı resmi web sayfası olan www.maliye.gov.az saytındaki verilere göre hazırlanmıştır.

Sosyal işlere ayrılan rakam 2005 yılında 126,6 milyon USD iken, 2008 yılında 195,6 milyon USD olmuştur. Fakat bu rakam toplam borçlanma oranındaki azalmaya tekabül ediyor. 2005 yılında toplam borçlanma içinde sosyal işlere ayrılan oran % 7,7- iken, 2008 yılında bu oran % 6,52 olmuştur. Borçlanmadan sosyal işlere ayrılan tutarın azlığı fonksiyonel gelir dağılımını olumsuz etkilemesi söz konusudur (Tablo 51).

2005 yılı ile 2008 yılları arasında petrol fiyatları en üst düzeye çıktığı bilinmektedir. Petrol ülkesi olan Azerbaycan da bu durumdan çok olumlu etkilenmiş ve gelirlerini artırmıştır. Fakat bu dönemde dış borç rakamlarının da çoğalmasi veya dış borç alarak, dış borç rakamlarının artmasını ve bütçeden dış borçlanmaya gider olarak ödenen rakamların ve ödenen geri faizlerin sorgulanması lazım. Petrolden elde edilen gelirlerin artması ile aynı zamanda dış borç rakamlarını da artırmak uygun mudur ve bu rakamların sorgulanması da ayrı bir konuda ele alınmalıdır.

Azerbaycan'ın aldığı dış borçlar genellikle uzun yıllar geri ödemesi olan borçlardır. Toplam alınan borç tutarının % 52,7-i 20 yıldan fazla vadeli, % 31,9-u ise 10 ile 20 yıl arasında geri ödemesi olan borçlardır. Bu durumu aşağıdaki grafikte de görmek mümkündür.

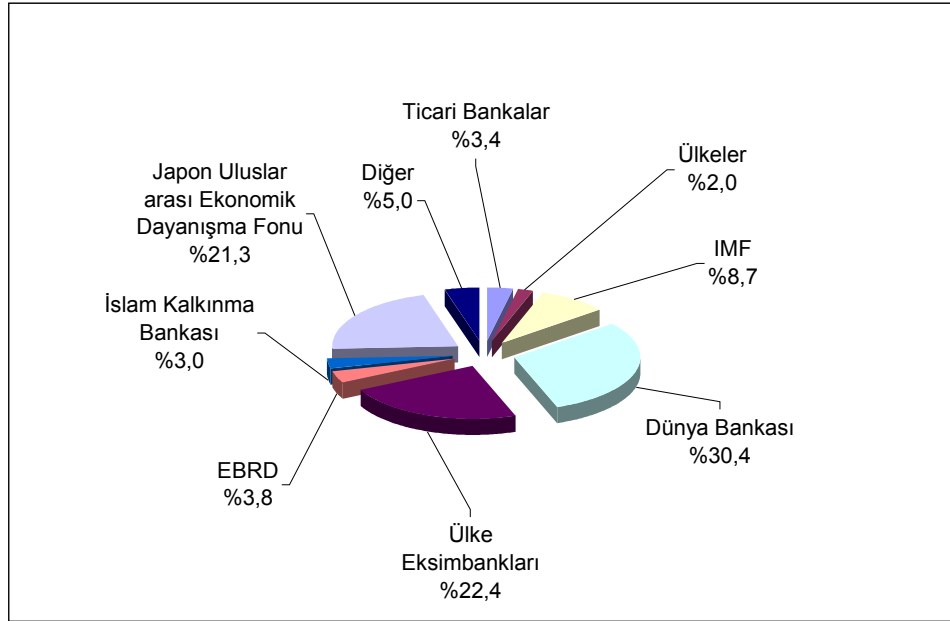
Grafik 1: Azerbaycan'da Vadelerine Göre Dış Borçlar (2006 Yılı)

Kaynak: Xarici Borc, Azerbaycan Maliye Bakanlığı, (http://www.maliyye.gov.az/download/Xarici_Dovlet_Borcu/charts_az_i_2006.pdf; 02.05.2006)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Aşağıdaki Grafik 2'de ise Azerbaycan'ın kullandığı kredilerin hangi kurumlardan aldığı ortaya konulmaktadır. Azerbaycan'a en çok kredi veren kurum Dünya Bankasıdır ve 2006 sonu itibariyle Dünya Bankası'ndan alınan krediler toplam dış borçların %30,4'nü oluşturmaktadır. Dünya Bankası'nı %22,4'le Ülke Eksim bankları, %21,3'le Japon Uluslararası Ekonomik Dayanışma Fonu, %8,7'le IMF, %3,8'le EBRD, %3,4'le Ticari Bankalar, %3,0'le İslam Kalkınma Bankası ve %2,0'le iki taraflı anlaşmalar doğrultusunda ülkelerden sağlanan borçlar takip etmektedir. Dış borçların %5'i ise diğer çeşitli kaynaklardan sağlanmıştır.

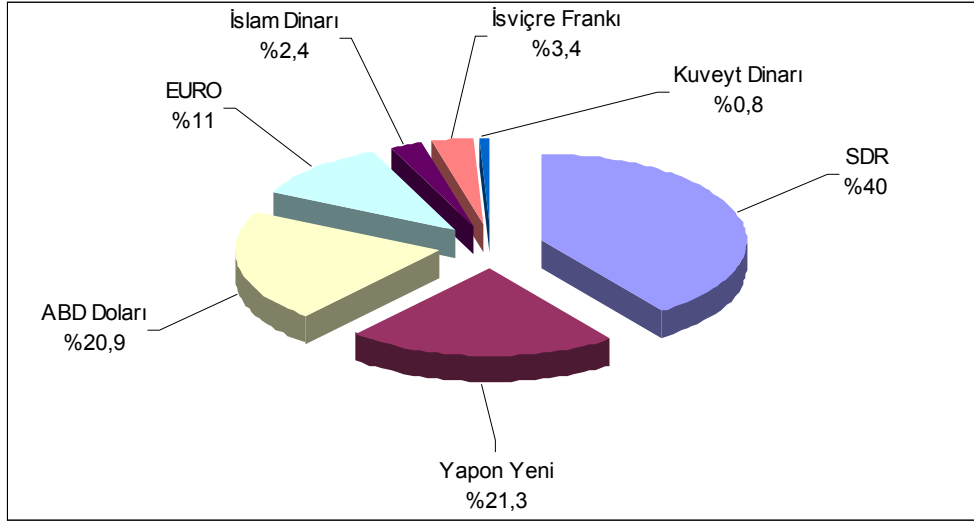
Grafik 2: Kaynaklarına Göre Azerbaycan'da Dış Borçlar (2006 Yılı)

Kaynak: Xarici Borc, Azərbaycan Maliyyə Bakanlığı, (http://www.maliyye.gov.az/download/Xarici_Dovlet_Borcu/charts_az_i_2006.pdf; 02.05.2006)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Dış Borçların döviz türlerine göre dağılımı ise şu şekildedir; %40 SDR, %21,3 Japon Yeni, %20,9 Amerikan Doları, %11 EURO, %3,4 İsviçre Frankı, %2,4 İslam Dinarı ve %0,8 Kuveyt Dinarı (Grafik 2; Musayev, 2007: 242).

Grafik 3: Döviz Türlerine Göre Azerbaycan'da Dış Borçlar (2006 Yılı)

Kaynak: Xarici Borc, Azərbaycan Maliyyə Bakanlığı, (http://www.maliyye.gov.az/download/Xarici_Dovlet_Borcu/charts_az_i_2006.pdf ; 02.05.2006)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır.

Maliyyə Bakanlığının verilerine görə 2008 yılında dış borç alımı bir önceki seneye görə % 22,9 artış göstərmişdir. Hükümet və kamu kurumlarının tələbi doğrultusunda alınan kreditlərin böyük çoxğunluğu, yəni % 88,5–i, bu rəqəm 2656,2 milyon dolara təkabül edər, yatırım projələrinə harcanmışdır. Bu tutarın % 40–ı və ya 1194,9 milyon dolları elektrik enerjisi sektorünə, % 7,7– i (230,9 mln. dollar) tarıma, % 22– i (959,9 mln. Dollar) isə yol inşası və ulaşırmaya harcanmışdır (Grafik 3). İktisadi gelişimə ayrılan tutar 344,9 milyon dolardır və bu tutarın 266 milyon dolları Dünya Bankından, 78,9 milyon dolları isə Uluslar arası Para Fonundan alınmışdır.

2008 yılından devlet bütçesinden dış borcun ödenmesi için 117,9 milyon dolar harcanmışdır. Ayrıca Bakanlar Kurulu kararına göre devletin iç borcu 2008 yılında maksimum 500 milyon manat, dış borcu ise maksimum 2,4 milyar manat olabilecektir.

2009 yılında iç Borcun üst limiti 700 milyon manat ve dış borcun üst limiti ise 2,5 milyar manat olarak arara bağlanmışdır. Hükümetin bu kararı almasındaki esas sebep, devlərin ödeme gücünün zayıflatılmaması, ülkenin iktisadi güvenliği ve ülke maliyesi üçün güvenli teminatın yaratılmasıdır (resmi devlet gazetesi: <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=25803>).

2008 yılının sonunda elde edilen ülke döviz rezervi, dış borcun 6,2 katına çıkmışdır. 2009 yılının başında ülke cumhurbaşkanının başkanlığı altında yapılan toplantıda, ülkenin iktisat bakanı da bunu tasdik etmiş ve ülkenin döviz rezervinin son beş yılda 11 kat arttığını ve 18 milyar dolar olduğunu vurgulamışdır.

D. Bütçe Politikasının Gelir Dağılımına Etkisi

Bütçe politikası genellikle bütçe gelirleri üzerinden araştırılmaya çalışılmıştır, çünkü harcama politikasında bütçeden yapılan harcamalara daha önce değinilmişti. Elde edilen veya planlanan bütçe gelirlerinin gelir dağılımını nasıl etkilediğine göz atmakla beraber, giderlere de az da olsa değinerek gelir dağılımına etkileri araştırılmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyetinin “Bütçe Sistemi Hakkında” kanununun 9. maddesinde devlet bütçesinin gelirleri sıralanmıştır:

- Devlet vergileri,
- Karşılıksız Yardım,
- Diğer gelirler.

2000 yılı sonrasında kanunlarda önemli değişiklikler edildi, özellikle vergi kanunlarında 2001 yılında yapılan değişiklikler disiplinin ve kontrolün artırılmasına sebep olmuştur. Bütçe Sistemi Kanunu kamu harcamalarının sınıflandırılmasını yeniden düzenleyerek onların bütçe kanunlarında belirlenen amaçlar doğrultusunda yönlendirilmesine kolaylık getirmiştir. Bütçe Sistemi Kanununa göre kamu harcamaları Fonksiyonel, Ekonomik ve İdari sınıflandırmaya tabidirler. Diğer taraftan, Çok Yıllı Bütçe Sistemine geçiş sürecinin başlatılması da Bütçe Sistemi Kanunu'nun getirdiği diğer yeniliklerdendir. 2004 yılından itibaren Devlet Bütçesi cari ve sonraki üç yılı da kapsayacak şekilde düzenlenmektedir. Bu uygulama her ne kadar başlangıç aşamasında olsa da, kamu gelirlerinin ve harcamalarının orta vadede sağlıklı yönetiminin gerçekleştirilmesi için önemli bir adımdır (Musayev, 2007: 244). 2000-2006 yılları arası bütçedeki politikalar ve rakamlar genel hatlarıyla gözden geçirilecek, 2006 yılı sonrası ise biraz daha detaylı incelenerek Azerbaycan'da uygulanan bütçe politikasının gelir dağılımına etkisi saptanacaktır.

2000 yılında Bütçe Gelirlerinin GSYİH içindeki oranı % 15,14, bütçe giderleri oranı ise % 16,19 olmuştur. Denge - % 1,05 olmuştur. 2001 yılından itibaren olan durumu aşağıdaki tablo da göstermektedir.

Tablo 52: 2001- 2006 Yılları Arasında Bütçe Rakamları (%)

	Yıllar					
	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Bütçe Gelirleri/GSYİH	14,7	15,0	17,1	18,0	17,3	21,9
Bütçe Giderleri/GSYİH	15,2	15,4	17,3	17,9	18,0	21,4
Bütçe Dengesi/GSYİH	-0,5	-0,4	-0,2	0,1	-0,7	0,5

Kaynak: Azerbaycan Reçemlerde, Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi (<http://www.azstat.org/publications/azfigures/2007/az/index.shtml>; 20.04.2007)'deki verilerden yararlanılarak tarafımızdan hazırlanmıştır (Musayev 2007: 257).

2001 yılından itibaren ise yeni vergi kanunu ve bütçe kanunu gibi reformların gerçekleştirilmesinin yanı sıra ekonomideki olumlu gelişmeler ve uluslararası piyasada petrol fiyatlarının yükselişini sürdürmesi devlet bütçesinin gelir-gider dengesini da olumlu yönde etkilemiştir. Diğer taraftan, önceki yıllarda makroekonomik istikrarın ve mali dengenin sağlanması amacıyla kamu harcamalarının azaltılması sonucu çok düşük düzeylerde seyreden bütçe giderleri/GSYİH oranı bu yıllarda yükselmiştir. 2000'li yıllarda bu eğilim devamlı olarak artarak 2006 yılında %21,4 düzeyine yükselmiştir, ayrıca 2004 ve 2006 yıllarında sırasıyla GSYİH'nın %0,1 ve %0,5 oranlarında bütçe fazlası gerçekleşmiştir (Tablo 52).

Bütçe gelirlerinin nelerden oluştuğuna ve bütçe politikasının gelir dağılımına nasıl etki ettiği incelenmiştir. Harcama politikaları incelenerek gelir dağılımına etkileri yukarıdaki bölümde incelenmiştir. Aşağıda ise, gelirler kısmı incelenerek gelir dağılımına etkileri ortaya konulmuştur.

Toplanan vergilere bakıldığında genellikle dolaylı vergilerden daha çok gelir elde edildiği saptanmıştır. Özellikle Katma Değer Vergisi ve Harçlar yolu ile gelir elde edilmeye çalışılması gelir dağılımını olumsuz etkilemiştir. Katma Değer Vergisinden 2000 senesinde 190,8 milyon manat gelir elde edilmişken, 2007 yılında bu rakam 1179,2 milyon manat olmuştur. Yedi sende 6,2 kat artım söz konusudur ve bu da yılda devletin KDV-den yüzde yüze yakın artışla gelir elde ettiğini göstermektedir. Aynı durum Harçlar için de geçerlidir. Aksizlerden elde edilen gelir 7 senede 18 kat artmıştır. Bu durum vergi kontrolünün arttığını göstermektedir ve iyi gelişme olarak yorumlanabilir (Aksizler: içki ve sigaradan alınan vergilerdir). 2000

yılında Kurumlar vergisinden elde edilen gelir 125,9 milyon manat iken, 2007 yılında 2457,7 milyon manat olmuş ve yedi senede artış 20 kata yakın olmuştur. Bu rakam ekonomide büyük şirketlerin varlığından veya şirketlerin gelişme yolunda olduğundan haber vermekte ve ayrıca devletin alması gereken vergileri kontrolü de kullanarak toplamasındaki başarı göstermesidir. Bu durumun gelir dağılımına olumlu etki yaptığı söylenemez (Tablo 53).

Tablo 53: 2000- 2007 Yılları Arası Azerbaycan Devlet Bütçesinin Gelir Ve Giderleri

	2000	2003	2004	2005	2006	2007
Gelirler-toplam, mlyn. manat	714.6	1220.9	1509.5	2055.2	3868.8	6006.6
Detaylı:						
Katma Değer vergisi	190.8	409.7	452.7	599.9	737.8	1179.2
aksizler	22.4	67.0	72.4	141.0	187.4	402.9
Kurumlar vergisi	125.9	178.3	223.4	355.4	1360.5	2457.7
maden vergisi (royalti)	50.4	56.7	97.8	53.5	100.2	123.2
Gelir vergisi	94.0	150.4	221.6	317.4	407.3	588.6
Emlak vergisi	11.8	26.6	32.2	40.4	55.8	72.4
Dış iktisadi faaliyetten vergi	63.4	92.7	101.5	205.2	139.3	293.3
Harçlar	117.9	209.7	277.3	288.2	816.1	793.8
toprak vergisi	6.7	11.3	14.1	15.3	18.5	27.1
Diğer	31.3	18.5	16.5	38.9	45.9	68.4
Harcamalar-toplam, mlyn. manat	764	1234.5	1502.1	2140.7	3790.1	6059.5
Detaylı:						
İktisadiyata	89.4	242.9	290.9	444.7	1246.9	2350.1
Sosyal- kültürel faaliyetlere	382.6	535.2	642.2	843.3	1049.7	1670.3
Bu faaliyetlerden:						
Eğitime	181.8	234.8	294.1	372.5	479.1	723.0
Kültür, basın-yayın	18.0	28.0	34.1	45.5	59.9	81.9
Sağlık	40.9	55.3	73.5	115.3	162.0	257.2
Spor	2.5	3.1	4.1	5.1	7.2	13.4
Sosyal güvenlik fonu	104.9	153.6	168.8	217.7.0	330.3	578.4
Sosyal güvenceye	34.5	60.4	67.6	87.2	11.2	16.4
Bilime	9.3	16.6	20.0	28.8	32.0	43.9
Adliye sistemine	74.4	120.6	155.9	206.4	278.7	431.4
Kamu kurumlarının yönetimine	37.0	68.8	89.3	123.9	142.8	198.8
Diğer	171.3	250.4	303.8	493.6	1040.0	1365.0

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi resmi web sitesi/
www.azstat.org.

Burada ayrıca dikkat edilmesi gereken husus bütçe dengesidir. Bütçe 2000 yılında 49,4 milyon manat, 2003 yılında 13,6 milyon manat açık vermiştir. Fakat 2004 yılında bütçe 7,4 milyon manat fazla vermiştir. 2005 yılında tekrar bütçe 85,5 milyon manat açık vermiş, fakat 2006 yılında 78,7 milyon manat fazla vermiştir ve 2007 yılına bakıldığında ise tekrar bütçenin tekrar 52,9 milyon manat açık verdiği söylenebilir. Burada dikkat edilmesi gereken hususun son yıllardaki bütçe açıklarının 3 rakamlı olmamasıdır ve bu bir başarıdır (Tablo 53).

2008 ve 2009 senesi daha geniş incelenmeye çalışılmıştır. Aşağıda 2008 senesini detaylı şekilde inceleyelim. Aşağıdaki rakamlar Azerbaycan Maliye Bakanlığının resmi internet sitesinden, (http://www.maliyye.gov.az/store/1/NK_hesabat_08_9_ay.pdf) alınmış ve ayrıca bu rakamları Maliye Bakanı Cumhurbaşkanına karşısında konuşarak da teyit etmiştir.

2008 senesinde GSYİH 30,4 milyar manat olmuştur ve bu rakam 2007 senesine göre %15 artış demektir. 2008 senesinin ilk dokuz ayında 7506,6 milyon manat devlet bütçesine giriş olmuş ve bu rakam geçen seneye göre % 71,3 çöktür. Elde edilen bu rakam % 57,9 –i veya 4346,5 milyon manatı Vergiler Bakanlığı, % 11,2-i veya 845,5 milyon manatı Gümrük Müsteşarlığı, % 29,2-i veya 2190,0 milyon manatı Devlet Petrol Fonu ve diğer kurumlar tarafından toplanarak bütçeye aktarılmıştır. 2009 senesinin verilerine bakarak, 2008 senesinin bütçe gelirlerinin tutarını söylemek mümkündür, 2008 yılında bütçe gelirleri 10 484 milyon manat olmuştur. 2008 yılı sonunda ülkenin döviz rezervi 17 milyar USD olmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanının 07 Kasım 2008 tarihli resmi konuşmasında, 2009 senesinde devlet bütçesi GSYİH-nin değeri 43,6 milyar manat olacağı tahmin edilerek hesaplanmıştır dedi ve 2009 yılında devlet bütçesinin gelirleri GSYİH-nin % 27,9 –i seviyesinde, yani 12 milyar 177 milyon manat, giderleri ise GSYİH-nin % 28,3-i seviyesinde, yani 12 milyar 355 milyon manat olacağı planı yapılmıştır. Bütçe gelirleri geçen seneye nazaran % 16,1 artışa göre hesaplanmıştır. 2009 yılı için bütçede 178 milyon manat açık verileceği tahmin edilmiştir. Ayrıca bunu da not edelim ki, bütçede petrolün fiyatı 70 \$-a göre hesaplanmıştır.

2009 yılı bütçesi sosyal yönlü harcamaları artırmıştır: bir önceki seneye göre sosyal güvenlik ve teminata % 39,3, sağlığa % 31,9, eğitime % 21,2, kültür ve sanata % 19 gibi artışlar söz konusudur. Genel olarak sosyal yönlü giderler 4 milyar 24 milyon manat olacağı tahmin edilmektedir ve bu tutar giderlerin % 33 –ne denk gelmektedir. Toplamda bu rakam geçen sene ile kıyaslamada % 24 çöktür (devletin resmi gazetesi: <http://www.yeniazerbaycan.com/news/7319.html>.) Resmi

açıklamaya göre 2009 senesinde devlet bütçesinin % 88-i petrol dışı gelirlere elde edileceğini tahmin etmektedir ve petrol fiyatlarının 70 doların altına inmesi bütçe için bir tehlike yaratmayacağı hesaplanmıştır. Fakat diğer kaynaklar bütçenin en az yarısının petrolden elde edilen gelirlere göre hesaplanması dikkat çekicidir. 2009 yılında kişi başına düşen milli gelirin 7143 dolar olacağı tahmin edilmektedir. Gelir dağılımı açısından baktığımızda kişisel, fonksiyonel, sektörel ve bölgesel olarak olumlu sözler söylenebilir. 2009 senesi bütçesi tüm gelir dağılımı türlerine olumlu etki edecektir. Ancak detayları bilmesek de 2009 senesinde devlet bütçesinin gelirleri içinde 5 milyar 750 milyon doları, yani % 47- 50-i Vergiler Bakanlığında beklenmektedir. 1 milyar 750 milyon manatı Devlet Petrol şirketinden ve 1,3 milyar manatı ise Gümrük Bakanlığında beklenmektedir (devletin resmi gazetesi: <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=25803>). Genel olarak petrol dışı sektörlerin her yıl ortalama % 10 artırılması gündemdedir.

25 Kasım 2008 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 2009 yılı bütçesine göz atalım. 2009 yılında en yüksek gelir beklenen vergi türü KDV'dir ve bu rakam 2 295 milyon manattır. Katma Değer Vergisinin 2007 yılında 1180 milyon manat olduğunu göz önünde bulundurursak, iki sene bu kadar artışın dolaylı vergilere verilen ağırlığın göstergesidir ve bu rakam gelir dağılımı açısından olumsuz durum ortaya koymaktadır. Kurumlar vergisinden elde etmeyi düşünülen tutar ise 2007 yılındaki tutarla aynıdır. Diğer vergi türlerinden beklenen gelir eski yıllara göre aynı orantıda ve yüksek orantılarda olamayan artışlar ile söz konusudur. Toplanan KDV tutarına, başka açıdan bakıldığında vergi denetimlerinin de arttığı söylenebilir. Ayrıca 4915 milyon manat Devlet Petrol Fonundan bütçeye aktarım olacaktır ve bu rakam bütçe gelirleri içinde % 40,3-e denk gelmektedir. Onaylanan bütçenin harcamalarına baktığımızda ise, bütçeden en yüksek geliri alan sektörlerden biri eğitimidir. Eğitim sektörü 2009 senesinde bütçeden 1,353 milyon manat alacaktır, bu rakam kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımını çok olumlu etkileyecektir. Savunma sanayine 1205 milyon manat ve sanayi- inşaat sektörüne ise 4733 milyon manat ayrılmıştır. Savunma sanayine bu kadar tutarın ayrılması savaş durumundan dolayı olumlu karşılanmaktadır ve gereklidir bir ülkenin savunması için, ancak sanayi- inşaat sektörüne ayrılan 4733 milyon manatın 4 719 milyon manatının sadece inşaatı ayrılması devlet bütçesinin gelirlerinin verimli kullanılması açısından tartışılması gerekir ve sektörel gelir dağılımını olumsuz etkilediği söylenebilir. Sağlık sektörüne ayrılan tutarın yeterli olmadığı gözüküyor, fakat sağlık sektörüne Devlet Petrol Şirketinin de ayrıca yatırım yaptığı bilinmektedir

ve ülkenin birçok bölgesinde modern hastanelerin açılması da hem sektörel hem de bölgesel gelir dağılımına olumlu etki etmiştir. 2009 yılı bütçesinde sadece 90,1 milyon manatın krediye bağlı harcama niteliğine olduğu kayıtlarda geçmektedir.

2009 yılında 28 314 milyon manat iç borç, 198 912 milyon manat ise dış borç ödenilmesi (108 500 milyon manatlık kısım faiz ödemesi, 90 411 milyon manatlık kısım esas dış borç ödemesidir) planlanmıştır. Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan 2009 yılı devlet bütçesi kanuna göre devlet 2009 senesinde maksimum 750 000 bin manat iç borç, 2 500 000 bin manat dış borç alabilir. 2009 yılı devlet bütçesi maksimum 178 000 bin manat açık verebilir, yani devlet bütçesi giderleri maksimum 14 757 983,8 bin manat olabilir.

Ayrıca bilgi niteliğinde verilmesinde fayda görülen, Devlet Petrol Fonunun bütçesinin rakamlarına göz atılmıştır. 2009 senesi 26 Şubatından Azerbaycan Cumhurbaşkanının onayı ile Devlet Petrol Fonunun bütçe geliri 8361016,3 bin manat, giderleri ise 5319534,9 bin manat olacaktır diye tahmin edilmiştir (<http://www.oilfund.az/az/content/24/165>).

SONUÇ

Bir ülkenin uyguladığı maliye politikaları o ülkenin dünyada, özellikle Küreselleşen dünyada ayakta kalabilmesi veya ekonomisini kontrol etmesi açısından çok önemlidir. Küreselleşme ile para piyasaları ülkelerin kontrolünden çıkmaya başlamıştır. Sermaye hareketleri ülkeler tarafından kontrol edilememekte, sadece ülkeler uyguladıkları politikalar ile sermayenin hareketine yön verebilmektedirler.

Tarih boyu ülke ekonomilerinde sorunlar yaşanmış ve büyük iktisat düşünürleri bu sorunları aşmak için farklı düşünceler ortaya atarak yeni iktisadi kuramlar ortaya koymuşlardır. Bu düşünceler iktisat tarihinde klasik, liberal ve modern düşünce okullarını yaratmış ve günümüze gelinceye kadar da ortaya koyulmuş düşünceler tartışılmaktadır. Küreselleşme ile birlikte dünya ekonomisinin seyri değişmiş; bu süreç bir yandan ekonomilerin daha yakından izlenmesine imkan verirken, bir yandan da önemli bazı zorlukları getirmiştir. Küreselleşme kavramı ile birlikte ülkeler maliye politikalarını da tekrar gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.

Çalışmanın konusunun gelir dağılımı olması nedeniyle, küreselleşmenin Azerbaycan maliye politikalarına ve bu uygulanan maliye politikalarının da gelir dağılımına etkisi ele alınıp incelenmiştir.

Gelir dağılımı ülkelerin refah düzeyini yükseltmesi için ülkedeki yoksulluk seviyesini düşürmek çok önemli kural ve kavramdır. Kural, gelirin herkese eşit seviyede dağıtılmasıdır, kavram ise ülkenin elde ettiği gelirin ülkenin vatandaşlarına eşit şekilde dağıtılmasıdır.

Küreselleşme süreci ile birlikte gelir dağılımı da etkilenmiştir. Küreselleşme ülkelerin kontrolü dışında ülkenin ekonomisine müdahale ettiği için uygulanan maliye politikaların dışında da gelir dağılımı küreselleşmeden etkilenmenin payını almıştır. Bu çalışmada maliye politikalarından vergi, borçlanma, bütçe ve harcama politikalarını ele alarak gelir dağılımını inceledik.

1991 yılında bağımsız olan Azerbaycan ilk yıllarında serbest piyasa ekonomisine geçmek için politikalar üretmeye başladı, fakat ilk yıllarında ayrıca Ermenistan ile olan savaş durumu da politikaların ortaya konmasında sıkıntılar da yarattı. 1995 yılına kadar Azerbaycan ekonomi politikalarında başarılı olamadı ve toparlanma süreci yaşadı.

1995 yılından sonra ise ekonomide toparlanma süreci başladı ve vergi politikaları sıkılaştırılarak elde edilecek gelir artırılmaya ve harcama politikası ile de gelirin toplumun her kesimine yayma politikası izlenmeye çalışıldığı söylenemez. Bu

dönemde kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımında artış olsa da, bölgesel ve sektörel gelir dağılımı istendiği ölçüde gelişmedi. Bölgeler yeterince gelişemedi ve sadece ekonomi başkent Bakü'de toparlanmaya başladı. Sektörlerden ise doğal kaynağı olan sektörler geliştirildi. Diğer sektörlerin gelişiminin önemi aşağı seviyede kaldı ve genellikle ülkede bir çok sektörlerde üretilen ürünlerin ithal edilerek elde edilmesi yöntemine gidildi. Kişisel gelir dağılımı olumlu yöne doğru gitse de, yoksulluk sınırı da uluslar arası düzeyin, uluslararası kuruluşların belirlediği yoksulluk sınırının altında kaldı. Azerbaycan ekonomisi bu dönemde izlenen maliye politikaları ile gelir dağılımına olumlu etkiler ortaya koyamamıştır.

2000'li yıllarda ise Azerbaycan ekonomisi toparlanma çağına girmiştir. 2007 yılında Dünya Bankası'nın yaptığı bir çalışmaya göre 2001 yılında Azerbaycan'da Gini katsayısının 36,5 olduğu (aynı araştırmaya göre, Türkiye'de bu oran 2003 yılında 43,6' dır, İngiltere 36, ABD 40,8 ve Danimarka 24,7), gözükmektedir. Bu oranı birçok dünya ülkesi ile kıyasladığımızda olumlu izlenim alabiliriz. Fakat aynı çalışma ülkelerdeki gelirden nüfusun hangi hissesinin hangi oranı aldığını da incelemiştir. 2001 yılı itibariyle Azerbaycan nüfusunun % 7,4'i birinciden fakir, % 11,5'i ikinciden fakir, % 15,3'ü üçüncü dereceden orta, % 21,2'i iyiye yakın, % 44,5'i ise iyi derecede yaşamaktadırlar. Fakat % 7,4 olan birinciden fakirin % 3,1'i çok fakir yaşamakla beraber, % 44,5 olan iyi derecede yaşayanların % 29,5'i ise çok iyi derecede yaşamaktadırlar. 2001 yılında yapılan bu çalışma Azerbaycan'da gelir dağılımı eşitsizliğinin çok da kötü olmadığı sonucunu çıkarmıştır. 2008 yılı rakamları da Azerbaycan'da Gini katsayısının 36,5 olduğunun rapor edilmesidir*. Bu rapor 2008 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Gelişimi Bölümü tarafından hazırlanmıştır.

Bu dönemde uygulanan vergi politikaları ile dolaysız vergilerden vergi toplanması artırılarak gelir elde edilmeye çalışılmış. Dolaylı yoldan elde edilen vergilerden sadece KDV'de oran yüksek kalmış, fakat diğer dolaylı vergilerin oranı yüksek olmadığından gelir dağılımını olumlu etkilemiştir.

Bütçe politikası ile sosyal yönlü bütçe hazırlanmaya çalışılmış ve bu hususta da başarılı olunmuştur. Borçlanma politikasında olumlu gelişmeler olmuştur. Petrol gelirlerinden dolayı dış borçlanma yoluna çok az başvurulmuş ve ülke vatandaşlarının üzerinde fazla dış borcun olmamasına dikkat edilmiştir.

*(UN Human Development Index 2007- 2008; EIU estimates)

Yukarıda saydığımız üç politikanın dışında harcama politikası ile devlet sosyal ve eğitim harcamalarını artırmıştır. Kişisel ve fonksiyonel gelir dağılımını bu harcamalar olumlu etkilemiştir. Harcama politikası ile sektörel gelir dağılımında orantısız gelişim olmuştur. Elde edilen ülke gelirinden ulaştırma ve inşaat gibi sektörler daha fazla pay ayrılmış ve ayrılan bu payların verimli kullanıldığı söylenemez ve saydamlığın olmaması da verimliliği daha da düşürmüştür.

Petrol ülkesi olan Azerbaycan 2005 yılından sonra petrol fiyatlarının artması ile daha da güçlenmiş ve elde edilen gelirin bölgesel ve sektörel gelir dağılımına ayrılması gündemde olmuştur. Bölgelerin gelişimi için yolların yapılması, bölgelerdeki iş yerlerinin açılması söz konusu olmuştur. Her bölgeye bir hastanenin inşası sosyal yönlü projelerden olmuştur. Eğitim için ayrılan tutarların artırılması ve var olan okulların tamir edilmesi ve yeni teknoloji ile temin edilmesi fonksiyonel ve kişisel gelir dağılımına olumlu etki yapmıştır. Saydıklarımız ile beraber yapılması gerekenleri de belirtmemizde fayda vardır:

- Bölgesel gelişim desteklenmeli, bölgelere ayrılan tutarlar artırılarak Bakü'ye iş için gidenlerin bölgelere dönmesi sağlanmalıdır; Bölgelerin gelişimi için teşvik sistemi devreye sokulmalıdır. Bu uygulamalar bölgesel gelir dağılımını olumlu etkileyecektir.
- Yoksulluk ile mücadele daha da artırılmalı ve bu yönde politikalar geliştirilmeli, yoksullar yoksulluk sınırının üstüne çekilmelidir; İş yerlerinde çalışanın en aşağı seviyede alacağı maaş belirlenmeli ve yükseltılarak yaşam seviyesi yüksek tutulmalıdır; Sağlık ve Eğitim sektöründe çalışanların maaşları artırılmalıdır (eğitim ve sağlık çalışanlarının maaşlarının artırılması ile bu sektörlerdeki çıkar ilişkilerinin azaltılması fırsatını verir). Bu uygulamalar kişisel gelir dağılımına olumlu etki yapacaktır.
- 11 yıllık zorunlu eğitimin şartları iyileştirilmelidir, ülkenin eğitim seviyesi yükseltilmelidir, modern ilköğretim ve yükseköğretim okulları açılmalı; Eğitimde teknolojiye önem verilmeli, teknoloji ve AR- GE için bütçeden yeterli derecede pay ayrılmalı; Sağlık sistemi tek elde toplanmalı ve hastane inşası ile beraber, hastaneleri işletebilecek doktor ve yöneticilerin de yetiştirilmesi lazımdır. Sağlık sisteminde sosyal güvenlik kurumu geliştirilmeli ve herkesin sigortasının var olmasına çalışılmalıdır, sosyal sigorta sistemi oluşturulmalıdır. Bu uygulamalar ile fonksiyonel gelir dağılımına olumlu etki etme imkanı doğacaktır.

- Sadece sanayi sektörü değil, diğer sektörler de geliştirilmeli ve ülke ekonomisi petrol sanayisine bağlı kalmamalı, diğer sektörlerde yatırım yapacak kişilere teşvikler veya krediler sağlanmalıdır. Tarım ve turizm sektörlerine önem verilmelidir. Balıkçılığa önem verilmelidir, balıkçılıkta bir birine rekabet oluşturacak işletmelerin kurulması teşvik edilmeli, kalite yükseltilmelidir ve ihracat ihmal edilmemelidir. Modern hizmeti verecek turizm tesisleri açılmalıdır. Bu uygulamalar ile sektörel gelir dağılımına olumlu katkı yapılmış olunur.
- Ülkede rakamsal veri bulma konusunda sıkıntı yaşanmaktadır. Gerçekleşmiş veriler güncel şekilde açıklanmalı ve yerel veya uluslar arası kuruluşların yararlanmasına açık olmalıdır.

Yukarıda sayılanlar Azerbaycan hükümeti tarafından yapılması gerekenlerdir. Sayılanlar mali iktisat politikasının birer parçalarıdır ve bu uygulanacak politikalarının gelir dağılımına olumlu etki yapacağı şüphesizdir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- Ağanemet, A. (2002), *Devlet Borcu Ve Onun İdare Edilmesi*, Őerq- Qerb Neşriyatı, Bakı.
- Aksu, A. Ö. (1986), *Gelir Ve Servet Dağılımlı*, İ.Ü.Yayınını, No: 3698, İstanbul.
- Aktan, C., C., (2000), *Politik İktisat*, Anadolu Matbaası, İzmir
- Aktan, C., C., (2008), *Yeni İktisat Okulları*, Seçkin Yayınevi, Ankara
- Aktan, C., C., Dileyici, D., Vural, İ., Y., (2006), *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayınevi, Ankara
- Aktan, C., C., Dileyici, D., Vural, İ., Y., (2007), *Kamusal Maliye Politikası*, Seçkin Yayınevi, Ankara
- Aktan, C., C., Şen, H., (1999), *Globalleşme, Ekonomik Kriz Ve Türkiye*, Ankara: TOSYÖV Yayınları
- Aktan, C., C., Vural, İ., Y., (2002), Gelir Dağılımlında Adalet(Siz)Lik Ve Gelir EŞit(Siz)Liği:Terminoloji, Temel Kavramlar Ve Ölçüm Yöntemleri, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri (Ed. Coşkun Can Aktan)*, Hak-İŞ Konfederasyonu Yayınları, Ankara
- Aktan, C.C. (Ed.) (2002), *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İŞ Konfederasyonu Yayınları
- Aktan, C.C., Vural, İ.Y. (2002a), Makro-Ekonomik Politikalar, Gelir Dağılımlı Ve Yoksulluk, *Yoksullukla Mücadele Stratejileri*, Ankara: Hak-İŞ Konfederasyonu Yayınları
- Akyüz, Y.,(1977), *Sermaye, Büyüme, Bölüşüm*, A.Ü. Yayınları, No:400, Ankara
- Albrecht, W., P., (1986), *Economics*, Prentice- Hall.
- Alkin, E.,(1975), *Gelir Ve Büyüme Teorisi*, İÜ. Yayınları, No:210, Elektronik Ofset, İstanbul.
- Aras, N., O., (2003), *Azerbaycan Ekonomisi-Makro Ekonomik Ve Sektörel Analiz*, Qafqaz Üniversitesi, Kafkasya AraŐtırmaları Merkezi Yayınları, No: 2, Bakü
- Aras, N., O., (2005), *Azerbaycan Ekonomisi Ve Yatırım İmkânları*, TUSİAB Yayınları 2005-001, Bakü.

- Aslan, A., (2003), *Kültür Komisyonu Müzakereleri, Küreselleşme, (Hazırlayan: Cemal Uşak)*, İstanbul: Gazeteciler Ve Yazarlar Vakfı Yayınları, Ss.25-26.
- Aslan, M., H., (2008), *Makro İktisat Politikası*, Alfa Aktüel Kitabevi, Bursa
- Ataç, B., (2002), *Maliye Politikası*, Genişletilmiş Altıncı Basım, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, E.S.A Çalışmaları Vakfı Yayınları, No: 8.
- *Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Mecellesi* (2000), Hukuk Edebiyatı Yayınevi, Bakü
- *Azerbaycan Cumhuriyeti Vergi Mecellesi* (2008) , Bakü
- Başoğlu, U., Ölmezoğulları, N., Parasız, İ., (1999), *Gelir Bölüşümü, Teori Ve Politika*, Ekin Kitabevi, Bursa
- Bilgi, Y., (2009), *Karşılaştırmalı İktisat Okulları*, İkinci Sayfa Yayınevi, İstanbul
- *Budget and Transparency (2008)*,Quarterly Bulletin: I, Milli Bütçe Grubu, Bakü
- *Budget and Transparency (2008)*,Quarterly Bulletin: III, Milli Bütçe Grubu, Bakü
- *Büdcce İşİ (2006)*, Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü
- *Büdcce Beledçisi (2008)*, Milli Bütçe Grubu Yayını, Bakü
- *Bütçe Xerclerinin Monitoringi (2008)*, Milli Bütçe Grubu, Bakü
- Carnoy, M., (1992), Education And Economic Development: The First Generation, İn Blaug, Mark (Ed), *The Economic Valuc Of Education: Studies İn The Economics Of Education*, Edward Elgar Publishing Limied, Cambridge.
- *Devlet Maliyesi Terminleri Lüğeti*, (2008), Bakü
- Devrim, F., (1983), *Maliye Politikası*, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Yayınları No:4, İzmir.
- Devrim, F., (2002), *Kamu Maliyesine Giriş*, Gözden Geçirilmiş Ve Genişletilmiş Dördüncü Baskı, İzmir
- Dileyici, D., (2005), Anayasal İktisat Perspektifinden Para ve Maliye Politikaları, Seçkin Yayınları, Ankara
- Dinler, Z., (2001), *İktisada Giriş*, Ekin Kitabevi, Bursa
- Dinler, Z., (2008), *İktisat*, Gözden Geçirilmiş İkinci Baskı, Ekin Kitabevi, Bursa
- *Dövlet Bütcesine Nezaret* (2008), Ekspert Dergisi Kitabı, Bakü

- Dunford, M., (1988), Differential Development, Institutions, Models Of Regulation And Comparative Transitions To Capitalism, (Ed.) John Pickles And Adrian Smith, *Theorising Transition: Post-Communist Transformation*, Routledge, New York
- Durmuş, M.,(2003), *Maliye Politikaları, Teori Ve Uygulamalarının Değerlendirilmesi*, Yaklaşım Yayınları, Ankara.
- Eğilmez, M., Kumcu, E., (2008), *Ekonomi Politikası*, 12. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Eker, A., (1997), *Kamu Maliyesi*, Anadolu Matbaacılık, İzmir
- Eker, A., Aktan, C.C., (1993), Kamu Ekonomisinin Genislemesi Ve Özelleştirme, Seçme Çeviriler, W.Robert, Bailey, *Özelleştirme Kavramının Doğru Ve Yanlış Kullanımları* (Çev. Aytaç Eker), D.E.Ü.İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Yayını, İzmir, Ss.230- 247
- Eker, A., Altay, A., Sakal, M., (1997), *Maliye Politikası*, Anadolu Matbaası, İzmir.
- Eliyev, M., (2002), *Azerbaycan İqtisadiyyatının Formalaşması Ve İnkişaf Problemleri*, Mütercim Neşriyyatı, Bakü
- Eroğlu, Ö., Mesud A., (2002), *Küreselleşme Ekonomik Krizler Ve Türkiye*, Isparta: Bilim Kitabevi Yayınları.
- Gülten, K.,(1992), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul,
- Hacıyev, A., H., (2003), Makroiqtisadiyyat Ve Xarici İqtisadi Elaqelerin İnkişaf Problemleri, Azerbaycanda İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilmesi Xüsusiyyətləri Ve Problemləri, *Elmi Eserlər Toplusu*, IV Buraxılış, Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyi, İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakı
- Hirst, P., Thompson, G., (2007), *Küreselleşme Sorgulanıyor*, (Çev. Çağla Erdem Ve Elif Yücel), Dost Kitabevi, Ankara
- İbadoğlu, Q., Ehmedov, İ., Mehdiyev, A., Resulov F. (2006), *Bütçe İşİ*, Hazar Üniversitesi Yayını, Bakü
- İbadoğlu, Q., Mehdiyev, A., Agayev, R.,(2008), *Vatandaşın Bütçe Beledçisi*, İktisadi Tedgigatlar Merkezi, Bakü.
- İkiz, F., Püskülcü, H., Eren, Ş., (1996), *İstatistiğe Giriş*, Genişletilmiş 4. Baskı, Barış Yayınları, İzmir
- Jalee, P., (1975), *Üçüncü Dünyanın Yağması*, (Çev.: A. B. Kafaoğlu), Sosyal Yayınları, İstanbul.

- Kagan, R., (1998), *Alicenap İmparatorluk*, Türkiye Baskısı- İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul
- Karakayalı, H., (1997), *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı Ve Değişimi*, Emir Ofset, İzmir
- Karakayalı, H., (2002), *Makro Ekonomi*, Emek Matbaası,4. Baskı, Manisa
- Kazgan, G., (1992), *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Matbaası,İstanbul
- Kazgan, G., (2008), *İktisadi Düşünce Veya Politik İktisadın Evrimi*, Remzi Kitabevi, Onüçüncü Basım, İstanbul
- Kovancılar, B., Miynat, M., (2008), *Küreselleşme Sürecinde Türkiye'de Kamu Kesimi*, Gazi Kitabevi, Ankara
- Kovancılar, B., Miynat, M., Bursalioğlu, S.A., (2007), *Kamu Maliyesinde Küresel Değişimler*, Gazi Kitabevi, Ankara
- Köse, H., Ö., (2003), Küreselleşme Sürecinde Devletin Yapısal Ve İşlevsel Dönüşümü, *Sayıştay Dergisi*, S.49.
- *Kredit Layihelerinin Monitoringi* (2007), İctimai Vesaitin Monitoring Merkezi, Bakü
- Memedov, S., (1998), *İnflyasiya Ve Maliye Bazarı*, Bakü
- Memmedov, Z., (2001), *Beynelxalq Valyuta-Kredit Münasibetleri Ve Xarici Ölkelerin Pul- Kredit Sistemi*, Qanun Neşriyatı, Bakü
- Miynat, M., (2004), *Liberalizasyon Sürecinde İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi*, Odak Yayınevi, Ankara
- Musgrave, A.,R., (1987), *Kamu Maliyesi Teorisi* , Çev: O.Şener, Marmara Ün. Yayını, No: 452, İstanbul
- Mutlu, E., C., (1999), *Uluslar Arası İşletmecilik*, İstanbul: Beta Basım Yayım Dağ. A.Ş.
- Nadaoğlu, H., (1996), *Kamu Maliyesi Teorisi* , 9. Baskı, İstanbul
- Nuriyev, B., (1999), *Bazar İqtisadiyyatı Ve Azerbaycan*, Bakı, Elm Basımevi.
- Orhan, O., (1989), *Keynezyen Ve Monetarist İktisat Politikaları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul
- Özbilen, Ş., (1998), *Maliye Politikası*, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Par, K., (1995), *Development Economics*, S.Western College Publishing, Ohio.
- Pınar, A., (2006), *Maliye Politası*, Naturel Yayınları, Ankara

- Quliyev, F., (2004), *Millet Ve Dövlət Gelirleri*, Nağıl Evi Basımevi, Bakü
- Rehimov, M.,(1996), *Azərbaycan Cumhuriyeti İktisadi Hayatını Tenzimleyen Kanunlar*, Bakü
- Rodrik, D., (1997), *Küreselleşme Sınırı Aştı mı?*, (Çev: İzzet Akyol ve Fatma Ünsal), Kızılelma Yayıncılık, İstanbul
- Sabiroğlu, N., (2006), *Globalleşme Ve Stiglitz, Yeni Dünyada Yenileşen Azerbaycan İktisadiyatı Kitabından*, Globalleşen Azerbaycan Sivil İnkişaf Merkezinin Yayınları, Bakü, ss. 15- 25.
- Sabiroğlu, N., (2006), *Globalleşme ve Xarici İstisiyalar*, Globalleşen Azerbaycan Sivil İnkişaf Merkezinin Yayınları, Bakü
- Saraç, Ö., (2006), *Küresel Vergi Rekabeti ve Ulusal Vergi Politikaları*, Maliye ve Hukuk Yayınları, Ankara
- Savaş, E.,S., Özelleştirmenin Gerekçeleri, (Çev. Aytaç Eker), *Kamu Ekonomisinin Genişlemesi Ve Özelleştirme: Seçme Çeviriler, Der. Aytaç Eker Ve Coskun Can Aktan*, D.E.Ü.İ.İ.B.F. Maliye Bölümü Yayını, İzmir, 1993, S.248- 282.
- Savaş, V., (1986), *Keynezyen İktisat Yıkılırken*, Beta Yayıncılık, İstanbul.
- Selimov, V., (2006), *Globalleşme Meselesi, Yeni Dünyada Yenileşen Azerbaycan İktisadiyatı Kitabından*, Globalleşen Azerbaycan Sivil İnkişaf Merkezinin Yayınları, Bakü, ss. 27- 34.
- Serin, V., (1998), *İktisat Politikası*, Alfa Yayınları, İstanbul
- Seymen, O., Bolat, T., (2005), *Küreselleşme Ve Çok Uluslu İşletmecilik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara,
- Stiglitz, E.J., (2002), *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*, (Çev. Arzu Taşçıoğlu Ve Deniz Vural), Plan B Yayıncılık, İstanbul
- Swank, D., H., (2002), *Global Capital, Political Institutions, And Policy Change In Developed Welfare States* , Port Chester: Cambridge University Pres.
- Şener, O., (2001), *Teori Ve Uygulamada Kamu Ekonomisi*, 7.B., Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul.
- Şenyüz, D., (1999), *Türk Vergi Sistemi*, Genişletilmiş Ve Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, Bursa
- Şimşek, H., (1997), *21. Yüzyılın Eşiğinde Paradigmalar Savaşı Kaostaki Türkiye* , 1.B., Sistem Yayıncılık: 129, İstanbul.

- Tinbergen, J., (1975), *Income Distribution*, North- Holland Publishing Company, Netherlands
- Tosuner, M., Arıkan, Z., (2009), *Türk Vergi Sistemi*, Genişletilmiş Ve Gözden Geçirilmiş 14. Baskı, İzmir
- Tuncer, S., (1969), *Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)*, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları No:23, İstanbul
- Turhan, S., (1993), *Vergi Teorisi Ve Politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Tutar, H., (2000), *Küreselleşme Sürecinde İşletme Yönetimi*, Hayat Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Türk, İ., (2008), *Maliye Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara
- Went, R., (2001), *Küreselleşme, Neoliberal İddialar Radikal Yanıtlar*, (Çev. Emrah Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul
- Yaqubov, Ş.E., Mahmudzade A.M. (2001), *Azərbaycan Respublikasında Aparılan Aqrar İslahatların Qiymetlendirilmesi, Azərbaycan'da İqtisadi İslahatların Heyata Keçirilməsi Hususiyetləri Ve Problemler*, İqtisadi İnkişaf Nazirliyi İqtisadi İslahatlar Merkezi, Bakü
- Yumuşak, G., İ., Bilen., M., (2000), Gelir Dağılımı - Beşeri Sermaye İlişkisi Ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme, *K. Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1
- Yumuşak, G.,İ., Eraslan, C., Bayraktar, Y., (2009), *Küreselleşme Sürecinde Yeni Ekonomi Ve İktisat Politikaları*, Nobel Basımevi, Ankara.
- Yücel, İ. H., (1997), *Bilim-Teknoloji Politikaları Ve 21. Yüzyılın Toplumu*, Sosyal Sektörler Ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, Araştırma Dairesi Başkanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara
- Zeynel, D., (1994) , *Bölgesel İktisat*, Ekin Kitabevi, Bursa.

Makaleler ve Yayınlanmamış Tezler

- Acar, İ. A., Ali Y. (1998), Küreselleşme Olgusunun Finans Piyasaları Üzerine Etkisi, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl: 1998, Sayı: 3(Güz), ss.267-280.
- Aklan, A.N. (2001), Dünya'da Ve Türkiye'de Gelir Dağılımı, *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Vol: 19, No:4
- Aktan, C. Coşkun (2001), "Modern Maliyenin İflası Ve Mali Gelenekçiliğin Zaferi", *Yeni Türkiye Dergisi*, Ankara, Kasım-Aralık 2001, Sayı: 42.

- Altay, A., (2007), Bir Kamu Malı Olarak Sosyal Sermaye Ve Yoksulluk İlişkisi, *Ege Akademik Bakış Dergisi* 7(1), İzmir
- Altınbaş, D., (2009), Globalleşme, Yerelleşme, Bölgeselleşme, Glokalleşme, *Stratejik Analiz Dergisi*”, Nisan 2009, Cilt 9- Sayı 108, Ankara
- Altınışik, İ., Peker, S.H., (2008), Eğitim Ve Gelir Dağılımı Eşitsizliği, *KMU İİBF Dergisi* Yıl:10 Sayı:15 Aralık/2008, Konya
- Aras, N. O., (2003- 2004), Azerbaycan Ekonomisi Ve Dönüşüm Süreci, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 19, Kasım 2003-Ocak 2004, İstanbul, Ss. 13- 32.
- Bağce, H., E., (1999), Küreselleşme, Devlet Ve Demokrasi, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt 32, Sayı 4.
- Bakırcı, F., (2001), Bütçe Politikalarının Mikroekonomik Etkileri, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2
- Barro, R., (2000), Inequality And Growth In A Panel Of Countries”, *Journal Of Economic Growth*, March
- Cable, V., (1995), The Diminished Nation-State: A Study In The Loss Of Economic Power, *Daedalus*, Vol. 124, Number 2, Spring.
- Celasun, M., (1989). Income Distribution and Employment Aspects of Turkey’s Post-1980 Adjustment, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt.16, Sayı.3-4, ss.1-31.
- Çelik, A., (2004), AB Ülkeleri Ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılımı, *Çalışma Ve Toplum Dergisi*, Sayı: 2004/3, İstanbul
- Değer, M.K., (2006), Ticari Liberalizasyon Ve Gelir Dağılımı: Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Analiz, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 61/2, Ankara
- Delice, G., Doğan, A. Uzun, M., (2004), Finansal Regülasyon Ve Piyasa Disiplini, *Cumhuriyet Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, Ss. 101 -130.
- Demirbaş, T., (2002), Küreselleşmenin Modern Devlet Maliyesine Etkileri, *İş-Güç Endüstrisi İlişkileri Ve İnsan Kaynakları Dergisi*, Sayı: 4, Cilt: 2.
- Eldaroğlu, E., (2001), Azerbaycan Hökümeti Yoxsuluq Problemini Hell Etmeye Çalışır, Azerbaycan Milli Demokratiya Fondu, *Azerbaycan Bülleteni*, No: 32 (1529),
- Emiraslanov, A.,(2001), Dövlət Müstəqilliyi Ve Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri, *Meşveret Bülleteni*, No:7(43), Ekim 2001.

- Erbaş, H., (2001), Gelişme Yazını Ve Geleceği, *İç: Doğu Batı Dergisi*, 8.Sayı, 1999, Ankara, Felsefe Sanat Ve Kültür Yayınları.
- Erbay, Y., (1998), Kavram Olarak Küreselleşme, *Yeni Türkiye Dergisi*, 21. Yüzyıl Özel Sayısı-I (Sayı 19), Ss.168- 174
- Erdem, M. B., (1998), Küreselleşme Ve Bilgi Çağında Yeni Ekonomi, *Yeni Türkiye Dergisi*, 21. Yüzyıl Özel Sayısı-İl (20. Sayı), S.983- 987
- Gurbanov, A., (2003), Vergi Sistemlerinde Uygulanan İstisna Ve Muafiyetler, Bu Muafiyetlerin Ekonomik Etkileri (Azerbaycan Örneği), DEÜ SBE, *Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi*, İzmir
- Hesenov, R., (2001), Azerbaycan'ın İqtisadi İnkişaf Paradiqması Ve İqtisadi Tehlükesizlik Konsepsiyasının Seçimi, *Meşveret Bülleteni*, No: 7(43), Bakü, Ekim.
- Hoccoğlu, D., (2003), Siyaset Komisyonu Müzakereleri, Küreselleşme, (Hazırlayan: Cemal Uşak), *İstanbul: Gazeteciler Ve Yazarlar Vakfı Yayınları*, Ss.142- 148.
- Işığışok, E., (1998), Türkiye'de Gelir Dağılımı Ve 1987- 1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırmalı Bir Analizi, *Uludağ Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 16 (1).
- Işıklı, A., (2008), Seattle, Avrupa Birliği Ve Türkiye, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 220, Ankara, Ss. 83- 96.
- İbadoğlu, Q. (2001), Azerbaycan'ın Harici Devlet Borçlarının Tehlili, *Ekspert Dergisi*, No:2(14), Bakü
- İslatince, H.,(2002), Rasyonel Beklentiler Teorisinin Rasyonelliği Tartışmaları, *C.Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı,Ss.17- 23
- İsmayılov, A., (2001), Maliye Politikası ve Azerbaycan Örneği, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniv. S.B.E., İstanbul
- İsmayılov, A., (2007), Azgelişmiş Ülkelerin İktisadi Kalkınma Sorunu: Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan Ekonomisi Örneği, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Selçuk Ü. S.B.E. İktisat Bilim Dalı, Konya
- John A., R., Priscilla Luca, Regionalized Analysis Of Industrial Policy, *Industrial Policies For Growth And Competitiveness*; Vol. II, Emprical Studies, Ed. F. Gerard Adams, D.C. Healt And Company, Toronto,1985, S.49
- Kamalov, N., (2000), 1990- 2000 Yılları Arasında Azerbaycan'da Enflasyon, *Journal of Qafqaz University*, Number 6, Bakü

- Kaplan, Y., (2003), Kültür Komisyon Müzakereleri, Küreselleşme, (Hazırlayan: Cemal Uşak), *İstanbul: Gazeteciler Ve Yazarlar Vakfı Yayınları*, Ss.30- 33
- Karaca, A., (2002), Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci Ve Reformların 10 Yılı, *Dış Ticaret Dergisi*, Özel Sayı - Ocak 2002
- Kazgan, G., (2008), Yeni Ekonomik Düzen Ve Ulus Devlet, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: XXIV, Sayı: 220, Ankara, Ss. 128- 138.
- Koçdemir, K.,(2000), Atatürk Dönemi Kültür Politikası Ve Küreselleşme, *Türk İdare Dergisi*, Yıl 72, Sayı 429.
- Kuştepe, Y., Umut, H., (2004), Türkiye'de Genel Gelir Dağılımının Analizi Ve İyileştirilmesi, *Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 4, Ss. 143- 160.
- Miynat, M., (2003), Liberalizasyon Süresinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi (1980 Sonrası Türkiye Örneği), *CBÜ, SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Manisa.
- Musayev, A., (2001), Azerbaycan Respublikasının İqtisadi İnkişaf Strategiyası Ve Vergi Siyaseti, *İqtisadiyyat Ve Audit Jurnalı*, No: 10, Ekim 2001
- Musayev, G., (2007), Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplinin Sağlanmasında Uluslararası Para Fonu Ve Dünya Bankası'nın Rolü: Azerbaycan Örneği, *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, D.E.Ü. S.B.E., İzmir
- Newman, C., (2001), Realizm: Küreselleşme Ve Bağımsız Devlet, (Çev. Muammer Türker), *Türkiye Günlüğü*, Sayı 64.
- Ongan, H., (2004), Gelir Eşitsizliği Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Ters U Eğrisi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt:54, Sayı:1, Ss.153-165
- Özer, Y., (1995), Avrupa Topluluğu Ortak Dış Ticaret Politikası (Common Commercial Policy Of The Ec), *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye Dergisi (Journal Of Turkey In The Process Of The Customs Union)*, Eylül-Aralık 1995, ss: 61- 66.
- Öztürk, L., (2005), Bölgelerarası Gelir Eşitsizliği: İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması'na Göre Eşitsizlik İndeksleri İle Bir Analiz, 1965- 2001, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* ,(10) 2005, 95- 110, Antalya
- Öztürk, L., (2006), Geçiş Ekonomilerinde Bölgeler Arası Dengesizlikler: Bir Neden Olarak Piyasa Ekonomisi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, Bişkek/ Kırgızistan,

- Saatçioğlu, C., Gövdere, B., (2001), Küreselleşme, Teknoloji Ve Ticaret, *İktisat Dergisi*, Dünya Ekonomisi Nasıl Yönetiliyor, Yıl:2001,Sayı:416, İstanbul
- Taban, S., Kara, A., (2006), Türkiye'de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Ekim 2006, 1(2),ss. 11- 26
- Tanzi, V., (2003), Globalization And The Fiscal Reform İn Developing Countries, *Journal Of Policy Modeling*, Vol.26
- Tekeli, İ., İlkin, S., (2000), Küreselleşme Ulus-Devlet Etkileşimi Bağlamında AB-Türkiye İlişkilerinin Yorumlanması , *Doğu-Batı Dergisi*, Sayı 10, Şubat-Mart-Nisan
- Uysal, Y., (1998), Bölgesel Gelir Dağılımı Ve GAP, *İzmir Ticaret Borsası Dergisi*
- Uysal, Y., (1999), “Bölüşüm İlişkileri Ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği) “ , *DEÜ SBE Dergisi*, Cilt: 1 Sayı: 2, İzmir
- Yıldız, M., (1999), Ekonomik Ve Parasal Bütünleşmede Maliye Politikası: Devletin Ekonomik İşlevleri Açısından Bir İnceleme, *Amme İdaresi Dergisi*, Sayı 32, Cilt 4, Aralık.
- Yılmaz, K., Horzum, B. (2005), Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri Ve Üniversite, *İnönü Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 10, Güz 2005, ss. 103- 121

Raporlar Ve Sunumlar

- 24. FAO (Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Organizasyonu) Avrupa Bölgesi Ülkeleri Semineri, FAO'nun Sunumu, Fransa 2004
- Akalın, G. (1998), Yeni Devlet Anlayışı Ve Devletin Piyasa Ekonomisi İle Uyumlaştırılması, *Cumhuriyetin 75'inci Yılında Kamu Harcamaları Ve Denetimi Sempozyumu (26 Ekim 1998)*, T.C. Sayıştay Cumhuriyetin 75'inci Yıldönümü Dizisi:1, Ankara.
- Avcı, N., (1998), Bütçe Ve Para Politikalarının Makroekonomik Etkileri, *Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu*, Ankara
- Başol, K., (1994), Türkiye'de KİT'ler, Sorunları Ve Günümüzdeki Uygulamalar, *Özelleştirme Sempozyumu: D.E.Ü Ve Celal Bayar Üniverstesi Organizasyonu*, Manisa

- *Birleşmiş Milletler Gıda Ve Tarım Organizasyonu Güvensizlik Sınırında Olan Ülkeler Departmanı*, 2003 Raporu
- Celasun, M.,(1989), Para Ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi, *TÜSES Konferansı*, İstanbul
- Devlet Planlama Teşkilatı (2001), Gelir Dağılımının İyileştirilmesi Ve Yoksullukla Mücadele, *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2599 - ÖİK: 610, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara
- Devlet Planlama Teşkilatı (2007), Gelir Dağılımı Ve Yoksullukla Mücadele, *Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, DPT: 2742 - ÖİK: 691, Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara
- Devrim, F., Altay, A., (2000), Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Anlayışındaki Gelişmelerin Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Açısından Değerlendirilmesi, Türk Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Ve Bu Yapılanmada Performans Yönetimi Ve Denetiminin Yeri, *XV. Türkiye Maliye Sempozyumu*, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, Antalya
- Dünya Bankası Global Düşüş Ölçümü, 2003
- Dünya Bankı Dünya Gelişim Göstergesi, 2003
- Geçiş Raporu (2000), IMF Staff Country Report No. 00/121, “*Azerbaijan Republic: Recent Economic Development and Selected Issues*”, Washington, D.C,
- Gürsel, S., Levent, H., Selim, R., Sarıca, Ö., (Aralık 2000), Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk, AB İle Karşılaştırma, *TÜSİAD Raporu*
- Horton, M., (1996), Rusya, Baltık Ülkeleri Ve Diğer Eski Sovyet Ülkelerinde Sağlık Ve Eğitim Harcamaları, *Uluslar Arası Para Fonu (IMF) Yayını*.
- IMF Country Report (2004), *Azerbaijan Republic: Poverty Reduction Strategy Paper Progress Report*, No: 04/ 32, October 2004
- IMF Working Paper (1996), *Health and Education Expenditure in Russia, the Baltics States and the Other Countries of the Former Soviet Union*, WP/96/126
- Mazye, J., Veysner, L., Eliyeva, R., Ve Diğerleri (1999), Hususi Bölme: Böhran Ve Berpa, Azerbaycan’ın İgtisadi İcmalı İçinde, *TASİS Yayınları*, Temmuz-Aralık, Bakü
- Mehmet, Ç., (1995), Sosyal Barış Açısından Dünyada Ve Türkiye’de Gelir Dağılımı, *Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası Yayını*, Bakü,.

- Resources Development And Operations Policy, *Poverty And Income Distribution In Latin America*, Number 3, March 29, 1993
- Tanzi V., Tsibouris, G., (2000), Fiscal Reform Over Ten Years Of Transitio”, *IMF Working Paper*, WP /00/113, June 2000, S. 21
- Tanzi, V., (1996), Globalization, Tax Competition And The Future Of Tax Systems, *IMF Working Paper*, WP/96/141, December.
- Tanzi, V., (1977), Inflation, Lags In Collection And Real Value Of Tax Revenue, *IMF Staff Papers* 24, 154- 67
- Tanzi, V., (1978), Inflation, Real Tax Revenue, And The Case For Inflationary Finance: Theory With An Application To Argentina, *IMF Staff Papers* 25(3), 417- 51.
- Tüğen, K.,(2002), Kırgızistan’da Kamu Harcamaları Ve Gelir Sistemi , *Küreselleşme Ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek-Kırgızistan, 02-04 Mayıs 2002, S. 198
- Uluslar Arası Çalışma Örgütünün Araştırması- 27.07.2007
- Yoksulluğun Azaldılması Ve İktisadi İnkişaf Üzre Devlet Programı (YAİİDP),
- Zeynep, A., (2002), Geçiş Ekonomilerinde Mali Disiplin, *Küreselleşme Ve Geçiş Ekonomileri Uluslararası Sempozyumu*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 29, Kongre Dizisi: 3, Bişkek- Kırgızistan, 02- 04 Mayıs 2002, S. 215

İnternet ve Dergiler

- Aktan, C.C, Özkıvrak, Ö. (2003), “ *Sosyal Refah Devleti*”, Yayınlanmamış Çalışma, <http://www.canaktan.org/politika/refah-devleti/anasayfa-refah.htm>
- Azerbaycan İstatistik Kurumu: www.azstat.org
- Azerbaycan Maliye Bakanlığı Resmi Sitesi: www.maliyye.gov.az
- Azerbaycan Milli Bankı: www.nba.az
- Azerbaycan Vergiler Bakanlığı: www.taxes.gov.az
- Ceferzade, İ., (2001), Esaslı İnkişaf İlleri, *İqtisadiyyat Gazeti*, 18 Ekim-1 Kasım.
- Ekspert Dergisi (2006), sayı: 37, Bakü
- Ekspert Dergisi (2006), sayı: 36, Bakü
- Ekspert Dergisi (2008), sayı: 56- 57, Bakü

- <http://www.canaktan.org/ekonomi/yoksulluk/birinci-bol/aktan-vural-makro-ekonomi.pdf>
- FAO, <ftp://ftp.fao.org/unfao/bodies/erc/erc24/j1959e.doc>
- DTP, <http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gelirdag/oik610.pdf>
- http://siteresources.worldbank.org/datastatistics/resources/table2_7.pdf
- <http://www.doingbusiness.org/exploreconomies/?economyid=14>
- <http://www.doingbusiness.org/exploretopics/tradingacrossborders/details.aspx?economyid=14>
- DTM, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ead/tanitimkoordinasyondb/ayhanderggi.doc>
- <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/ead/tanitimkoordinasyondb/ayhanderggi.doc>
- http://eab.ege.edu.tr/pdf/8_1/C8-S1-M21.pdf
- <http://www.oilfund.az/az/content/24/165>
- <http://www.worldbank.org/html/extdr/hnp/hddflash/hcnote/hrn003.html>'den Human
- <http://www.xalqqazeti.com/public/print.php?lngs=aze&ids=25803>
- <http://www.yeniazərbaycan.com/news/7319.html>
- Statistical Agencies of The Former Soviet Union(Statkomitet SNG), 2009
- Yeni İktisadiyat Dergisi, Ocak-Sayı 7/2007, Bakü
- Yeni İktisadiyat Dergisi, Eylül-Sayı 14/2007, Bakü